

A/291

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KARA

Bezdán Sándor

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI PARASZTI OLVASÓKRÖK ÉS AGRÁRSZOCIALISTA
FÖLDMUNKÁS EGYLETEK A DUALIZMUS KORÁBAN / 1867 - 1918 /

Bölcsészdoktori értekezés

Szeged, 1971.

Hódmezővásárhelyi paraszti olvasóköri és agrár-
szocialista földmunkás egyletek a dualizmus korában

/1867 - 1918/

	old.
Bevezetés	2
I. Hódmezővásárhely gazdasági, társadalmi és kultu- rális helyzetének néhány vonása a századfordulóig	5
II. Az olvasóköri mozgalom hagyományai és kibontako- zása hazánkban	13
III. A Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Nép kör megalaku- lása és kezdeti tevékenysége	19
IV. Az olvasóköri elterjedése, tevékenysége és könyvtára Vásárhelyen a XIX. század végéig	29
V. A helyi agrárszocialista olvasóegyletek	44
VI. Hódmezővásárhely a XX. század elején	57
VII. Vásárhelyi olvasóköri a XIX. század végétől	60
VIII. Az olvasóköri könyvtára	67
IX. Az olvasóköri mozgalom ellensúlyozására irá- nyuló törekvések. Népkönyvtárak	70
X. A helyi olvasóköri mozgalom jelentősége. Kitekintés a későbbi évtizedekre.	77
Jegyzetek	82
Rövidítések	116
Függelékek	117

Bevezetés

Az olvasókör "kisebb társadalmi egyesület, amelynek célja ismeretterjesztő és szépirodalmi művek olvasása, esetleg megbeszélése." /1/ A fogalom tartalmának feltárása során azonban lényeges jegyekkel kell bővítenünk ezt a meghatározást.

A művelődési funkció mellett ki kell emelnünk a körök társadalmi-politikai tevékenységét. Ez nyíltan vagy burkoltan folyt, többnyire attól függően, mennyire fogadta el, illetve támadta az egylet az adott hivatalos politikai irányvonalat. A kormányhű körök tehát engedéllyel "politizáltak", az ellenzéki és osztályharcos egyesületekben pedig főleg az agrárszocialista mozgalmak és belpolitikai válságok idején volt élénk ez a tevékenység.

Az olvasókör szó koronként más-más fogalmat jelentett, noha ma egyaránt így nevezik a korai Lesekabineteket, népköröket, 48-as olvasóköröket, sőt a Hazafias Népfront által 1954-ben létrehozott népfrontköröket is. Szükséges tehát az időbeli határok megvonása. Dolgozatunkban a dualizmus korának-zömmel birtokos parasztokat vagy földmunkásokat tömörítő-olvasóköreit tárgyaljuk.

Vizsgálatunk földrajzi határa Hódmezővásárhely régi közigazgatási területe. Ezen a 130 ezer holdon túl csupán a lehetséges és szükséges összehasonlítás igényével tekintünk.

A kitekintést korlátozza az, hogy kevés feldolgozás jelent meg e témában. A felszabadulás előtti jubileumi összefoglalók egyoldalúságát a sok értékes és érdekes tényanyag megőrzése ellensúlyozza. Az olvasóköri mozgalom történetének tudományos feltárása még 1959-ben megkezdődött. /Abban az évtizedben az érdeklődés középpontjába kerültek az 1949-ben felosztatott olvasókörök. Mesterházi Lajos, Veres Péter és Szabó Pál cikkei - az állami föladattá vált iskoláztatás, népművelés elismerése mellett - a haladó társadalmi hagyományokra irányították a figyelmet./

Az első dolgozatok - Papp Ivánné; Adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez / 1890-1914 /, Kiss Jenő: Az agrárszocialista olvasókörök történetéből /1867- - 1914/ - az alföldi egyesületek tevékenységének elemzése alapján bizonyítják a mozgalom társadalmi-politikai és kulturális jelentőségét. A következő korszak hasonló részösszefoglalása Kiss Jenő: Gazdakörök és olvasókörök a két világháború között és Kiss István: Népkönyvtárak a két világháború között című dolgozata. A fenti tanulmányok érdeme, hogy elindították a téma kutatását és tisztáztak néhány elméleti, módszertani kérdést.

A magyarországi olvasóköri mozgalom történetének teljes igényű feldolgozásához sok alapos helytörténeti munka szükséges. Az elmúlt évtized szórványos eredményei közül külön kiemeljük Kuntár Lajos: Olvasókörök és népkönyvtárak Vas megyében című munkáját, amely megjelent és így például szolgálhat a többi megyei feldolgozáshoz. /2/

Hódmezővásárhely az olvasókörök városa - így mutatta be egy régi megyei szociográfia. Valóban: a mozgalom során több mint száz kör működött itt. Megismerésük tehát mind a város, mind az olvasóköri mozgalom története szempontjából fontos. Először e dolgozat írója készített egy főiskolai / 1963 / majd egyetemi / 1968 /szakdolgozatot és két megjelenés előtt álló tanulmányt, 1969-ben pedig Hajdu Géza könyvtáros irt szakdolgozatot e témában. /3/

Az olvasóköri mozgalom történetét, a körök hajdan zajló életét - a kezdet százéves távlatából - a kevés forrás alapján ma már nehéz leírni. A fennmaradt írásos / levéltári és sajtó / anyagot a naponta hanyatló emlékezet már alig egészíti ki. Sürgetően időszerű feladatnak érezzük a mozgalom társadalmi, kulturális szerepének föltárását. Választ kell kapnunk a kérdésre: hogyan feleltek meg az olvasókörök és

földmunkás egyletek a vállalt feladatnak, hogyan formálták a tagok társadalmi tudatát, műveltségét és politikai törekvéseit?

I. Hódmezővásárhely gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetének néhány vonása a századfordulóig

Hódmezővásárhely a kiegyezéskor rendezett tanácsu város volt, az 1873. XIII. t.c-vel törvényhatósági jogot nyert./1/ Az önálló igazgatás kedvező hatása azonban nem ellensúlyozta a tőkés gazdasági fejlődés kedvezőtlen körülményeit.

Vásárhely nagykiterjedésű határa / 132 260 kat. h./ korszakunkban nem változott. A tulajdonképpeni város kb. 1 400 kat. holdon állt. A lakosság több mint egyharmada / 1869-ben 49 153 főből 16 517 fő / többbezernyi tanyában elszórtan élt. 1890-ben 20 250 fő lakott a külterületen 4 365 tanyában./2/ Ez a települési rend már önmagában egyik akadálya volt a város fejlődésének, különösen kulturális fejlődésének.

A mezőgazdaság jelentőségét Hódmezővásárhelyen a benne foglalkoztatottak nagy száma és a mezőgazdaságilag hasznosítható határ adta. Növénytermesztésben a gabona és kukorica dominált. A kiegyezéssel hazánkra kényszerített "munkamegosztás" - gabonaexport Ausztriába - kezdetben jól jövedelmezett. A birtokosok azonban a termelés fokozását a termelékenység növelése, a belterjes gazdálkodás helyett az újabb termő területek bevonásával kívánták elérni.

A nagy vetélytársak / Észak-Amerika, Oroszország / megjelenése a gabonapiacra a magas termelési, szállítási költségek, a váltakozó terméseredmények az árak ingadozását eredményezték, majd a 80-as években kitört az un. gabonaválság./3/

Az alacsony termelési színvonal és gyakori aszály miatt többször ismétlődtek az 1863-, 1866-hoz hasonló inséges évek. A belterjesség elmaradottságát jelzi, hogy Szegeden és Kecskeméten a gyümölcsfák többszöröse termett. /4/

Az árterületek termővé tétele, a rétek / 1847 / és legelők / 1852 / tagosítása az állattenyésztés csökkenéséhez vezetett, bár a járlatok magas száma még a vásárok nagy forgalmáról tanuskodik. /5/

A kiegyezés sem országosan, sem helyben nem hozott javulást a parasztság életében. Az osztrák államadósságok egy része és a dualista rendszer kiépítésének költségei újabb teherként jelentkeztek. Mindezt az is fokozta helyben, hogy a város törvényhatósági jogu önállósulását a póttadók 50 %-os emelése követte. Ezzel szemben a Károlyi birtokhoz tartozó Kenyeres, Téglás és Gorzsa adóját lényegesen csökkentették. /6/

Az adók és adóhátralékok erélyes behajtása és az inséges évek az árverések sokasodásához, a parasztság elszegényedéséhez vezettek. /7/

Az urbériség megszüntetése Vásárhelyen egyben a parasztság ^{addigi} differenciálódását tovább fokozta, mert csak a házzal rendelkező jobbágyok részesültek a felosztott uradalomból. A föld nélkül maradt sokaságot növelte a jómódu parasztok birtokgyarapító fölvásárlása miatt ismét földtelenné váló népesség. /8/ Hódmezővásárhelyen az 1858-ban földtulajdonnal bírók száma a következő 10 év alatt 4087-ről 3655-re csökkent. Ugyanakkor a mezőgazdasági segédmunkások / 1739 / és napszámosok ²⁶¹⁹ együttes száma / 4358 / több mint kétszeresére nőtt / 10 097 /, jóllehet a 4142 napszámos mellett az éves szolgák / 5955 / egy részét mezőgazdaságon kívülnek tekinthetjük. /9/

Az adók növekedése és a természetes szaporodás egyéb tényezőik mellett a század végére a gazdaságok elaprózódásához vezetett: a birtokosok száma 1869-ben 3655, 1895-ben pedig 7861 volt. /10/

Birtokmegoszlás Hódmezővásárhelyen 1895-ben

	törpe	kis	közép	nagy
	0 - 5	5 - 100	100 - 1000	1000 -
<hr/>				
A gazdaságok				
összes számából:	4 052	3 658	150	1
% :	51,54	46,54	1,91	0,01
<hr/>				
Összes területéből:	5 864	83 934	31 409	1 400
% :	4,75	68,63	25,69	0,90

Kitűnik a táblázatból a törpebirtokosok magas száma és a földterületből való csekély részesedésük ellentmondása. Ugyanebben az évben jelentősen nőtt / 2 594-ről 2 835-re / az egy holdig terjedő birtokkal rendelkezők száma. /11/ Mindezt mutatja a földtelenedés, napszámossá válás folyamatát.

A mezőgazdaságban felszabadult munkaerőt időlegesen lekötötte ugyan a folyamszabályozási és vasutépítési munka, tartós megoldás azonban az iparosodás lett volna. 1869-ben 1340 "iparúzó" és 807 "iparüzeti segédmunkás" dolgozott a városban. Együttes számuk még 1890-ben is csak 2401 fő, ami igen lassu fejlődésre mutat. /12/

Az egész országra jellemző iparágak közötti aránytalanság Vásárhelyen még élesebben kiütkezött. A malmok mellett a szintén mezőgazdasághoz kapcsolódó kisüzemek és a helyi agyagból élő gölöncsérek /agyagiparosok/, téglagyárak működtek itt nagyobb számban.

Az ipartörvény / 1872. VIII. tc. / csak a szarvasmarhatenyésztéssel kapcsolatos bőripari / timár, szücs, szürszabó, csizmadia/, és az agyagipari céheket találta népe-sebbnek. Ezek megszüntetése után ipartársulatokban tömörültek a mesterek. Az 1878-ban működött egyesületei közül legtöbb tagot számlált az általános iparegylet /301/, csizmadia /110/, cserépedénykészítő /85/ és szücs /55/ ipartestület. /13/

A gabona őrlését kb. harminc szélmalom, számos szárazmalom és néhány közel-tiszai malom végezte. Az első gőzmalmot 1867-ben alapította Bauer Jakab. Ezután több szélmalomba építettek be gőzkazánt. A századfordulón hét gőzmalom működött itt. Gőzkazánt ezenkívül főleg cséplőgépek hajtására használtak. /14/

Az agyagiparosok gazdasági helyzete a XIX. század végére jelentősen romlott. Hiába próbálkoztak szövetkezet alakításával, gyakorló műhely nyitásával, mert a bádogedények versenye mind szűkebb térre szorította forgalmukat. Ugyanekkor jelentős volt az építőipar visszaesése is. /15/

Hódmezővásárhelyen 1883-ban két téglagyár működött, azonban évről-évre kértek engedélyt magánosok, hogy a határ különböző pontjain egy-egy épület előállítására téglát verhesse- nek és égettethessenek. /16/ "A téglagyártás a legjellegze- tesebb átmeneti állapot a mezőgazdasági és az ipari munka között. A munkások maguk is jórészt földmunkások, kubikosok, törpebirtokosok soraiból kerülnek ki, a rendszerint csak al- kalmi állapotnak tartják a téglagyárban való dolgozást. Nyá- ron pl., amikor pedig éppen a legerősebb a munkatempó a tég- lagyárakban..., lehetőleg elmennek néhány hétre aratni, csép- pelni, hogy megszerezzék az évi kenyérrevalót." /17/

A kiegyezés után megálénkült hazánkban a vasutépítés. Ösztö- nözte ezt a vállalkozást a magas profit és a fokozódó bel- - és külkereskedelem igénye is. A Szeged-Nagyvárad-i vonal építése során 1868-ban lett Hódmezővásárhely vasutállomás. A Vásárhely-Orosháza-Békéscsaba vonal mielőbbi megnyitását - a vásárhelyi képviselővel együtt - Táncsics is szorgalmaz- ta Orosháza nevében. /18/

Ekkor még egyetlen műút sem volt a városban. Az utburkolati munka tervszerűtlenül és lassan folyt. A több mint 1000 km hosszú külterületi utak minősége csak az időjárástól függött.

Lassan fejlődött a távbeszélő hálózat is, a Szegeddel való összeköttetés még 1897-ben sem jött létre. /19/

A kereskedelem elsősorban a helyi szükségleteket elégítette ki, bár mezőgazdasági termékekből természetesen bőven jutott kivitelre is. Főleg gabonát, lisztet, kukoricát és agyagipari termékeket exportáltak innen. A kereskedelemben foglalkoztatottak száma 1870-ben 457 fő / 319 vállalkozó és 69 segédmunkás/, 1880-ban pedig 614 fő volt. /20/

A helyi pénzügyi és hitelélet fejlődését a dualizmus kezdetén alapított három pénzintézet megerősödése jelzi. Legnagyobb forgalmat az un. "Nagytakaréék" bonyolította le. 1868-ban alapították 100.000 Ft alaptőkével. 1881-ben 712.000 Ft volt kezén, Ekkor 18 Ft jutott egy részvényre. 1885-ben 25 Ft, 1898-ban pedig már 50 Ft osztalékot fizetett. Az egyaránt 1872-ben alapított Népbank és Központi Takarékpénztár évi nyeresége szintén magas: 1897-ben pl. 23 735 Ft, ill. 21 106 Ft; osztalék 32 Ft, ill. 20 Ft. /21/

E pénzintézetek a század végén jövedelmük nagyrésztét a parasztbirtokok jelzálogterheinek felhalmozódásából nyerték: Hódmezővásárhelyen 1892-1895 között 1,703 683 Ft-al /közel 3,5 millió koronával / nőtt a jelzálog adosság. /22/

A vagyoni tagozódás mellett megosztotta a város népességét a műveltségi állapot is. A birtokos osztály egyaránt akadályozta a parasztság gazdasági és kulturális fölemelkedését. A szabadelvű kulturpolitika jelentéktelen eredményeket tud felmutatni Hódmezővásárhely kulturális helyzetének javításában. Mindvégig méltatlan körülmények között voltak a műveltség közvetlen forrásaai, az iskolák és hasonló intézmények.

Az egyházi tiltakozás és nagy parlamenti vita után, elfogadott 1868. XXXVIII. tv. művelődéstörténeti jelentősége vitathatatlan, noha nem az állami népoktatást, hanem csak az állami felügyeletet biztosította. Jogos volt tehát Kossuth tiltakozó bírálata:

"A nemzeti közművelődés nemzeti közügyét a mindenesetre partikuláris érdekű vallásfelekezeteknek monopóliumul átadni nem szabad, sem tőlük e nagy állami érdek kielégítését várni nem lehet", - hanem "az államnak magának kell minden vallásfelekezeti színezet mellőzésével közös nemzeti tanodákat állítani, fenntartani", az "ingyenoktatás és tankötelezettség elve" alapján. /23/

A hódmezővásárhelyi iskolák továbbra is az öt helyi felekezet fenntartásában működtek. Lássuk, milyen eredménnyel?

1875-ben a város iskoláiban 2622, külterületen csak 284 gyermek tanult. Bár az iskolák többségében hat év volt a tanulmányi idő, mindössze 8 hatodik osztályost és 47 ötödik osztályost tartottak számon. 1886-ban a 9.596 tankötelesnek fele sem járt iskolába. /4726/. A tanyavilágban ismét sokkal rosszabb ez az arány: 5152 tanköteles közül csupán 1029 / 19.4 % / látogatta az iskolát. Ujabb évtized elteltével az összes tanköteles 10.304 fő volt, iskolába járt 4335 gyermek /42.1 %/. /24/

Az alapműveltségek elterjedését gátolta az iskolák hiánya és osztatlansága, az alacsony színvonalú oktatás, külterületen a téli hideg és az iskola távolsága. A jó időben munkába fogott gyermekek miatt a tényleges tanulmányi idő gyakran 4-5 hónap. /25/

Az iskolai viszonyok ismeretében érthető, hogy az analfabéták száma - csökkenő tendenciája ellenére-mindvégig magas volt a vizsgált korszakban: 1869-ben 25.458 fő, 1880-ban 25.515 fő és 1900-ban 18.817 fő sem írni, sem olvasni nem tudott. /26/

Bizonyos továbbtanulási lehetőséget jelentett az 1723-ban alapított ref. főgimnázium, később a fiu- és leány polgári iskola.

A Bethlen Gábor Gimnázium 1836-ban létesített könyvtárat,

amely kezdetben főleg ajándékokból gyarapodott. 1853-ban 1100 kötetet számlált. Az ingyenes akadémiai kiadványok és rendszeres évi javadalmazás révén szépen gyarapodott: 1873-ban 5000 fölötte, 1884-ben 10 300 volt a kötetek száma. Évi forgalma ekkor 43 olvasó 357 kötetrel. A mennyiségileg és tartalomban is jelentős könyvtárat a szűk tanár-diákkör nem nagy mértékben, a lakosság más rétegei pedig alig vették igénybe. /27/

A Városi Könyvtár korai alapítását már Gyulai Pál, a jeles polgári könyvtész is kiemelte: a törvényhatóságok közül modern értelemben vett közkönyvtárat talán legkorábban Hódmezővásárhelyen alapították 1887-ben. /28/

A fejlődés azonban az első évtizedekben igen lassu volt. A törvényhatósági közgyűlés évi 100 Ft költségvetést szavazott meg. Az állomány és forgalom csak az 1907-ben történt hivatalos megnyitás után növekedett jelentős mértékben. /29/

Nem ért el számottevő eredményt a kultúra terjesztésében Vásárhelyen a sajtó sem. 1875-ben a következő fővárosi és vidéki lapok jártak tiznél több példányban: Politikai Ujdonságok 45, Vasárnapi Ujság 35, Képes Néplap 25, Szegedi Hirlap 14, Népzaszló 12. / Az utóbbi főleg az olvasókörökbe járt./ 1884-ben csak 3 Budapesti Szemlét rendeltek itt. /30/

Az első helyi lap a Vásárhelyi Szemle volt /1869-1886/, a későbbiek közül a Hód-Mező-Vásárhely /1871-/ és az ellenzéki Vásárhely és Vidéke /1883-1912/ volt népszerű. Ezek és a többi helyi ujság is meglehetősen vegyes kulturális színvonalat képviseltek. /31/

A tudományos élet Imre Sándor akadémikust tartotta számon a városból.

Művészetben a századforduló hozott kedvező fordulatot. Bár a faszínház még 1894 nyarán megnyílt, a nagy számú mezőgaz-

dasági népesség a munka dandárja miatt aligha szórakozhatott a divatos népszínműveken, operetteken és a Szigligeti-Csiky-drámákon.

A műveltség monopóliuma Vásárhelyen is azon kiváltságosoké volt, akik pénzzel és szabad idővel rendelkeztek. A lakosság nagy többsége kemény, olykor véres harcot folytatott a gazdasági felemelkedésért és politikai jogokért. Ebben a helyzetben különös jelentősége van annak, hogy a vásárhelyi földművesek és földmunkások olvasóköreikben időt, költséget és energiát áldoztak műveltségük emelésére is.

II. Az olvasóköri mozgalom hagyományai és kibontakozása hazánkban

A kiegyezés után kibontakozó magyarországi olvasóköri mozgalom hagyományai a XIX. század első feléből származnak. A társadalmi alapon és szervezeti formában mutatkozó különbségek ellenére - a kulturális felemelkedés céljának többé-kevésbé hasonló megfogalmazása miatt - előzménynek tekinthetjük a XVIII. század végi Lesekabineteket is. Ekkor leggyakrabban értelmiségiek, tanárok, orvosok, tisztviselők stb. különböző szervezetekben és társaságokban vitatták meg az aktuális politikai kérdéseket. A szabadkőműves páholyok és e szervezet balszárnyán elhelyezkedő illuminátusok összejövetelei mellett a szabadkőművesség elvont humanizmusán tuljuto demokratikus elemek olvasókörökben tömörültek. "A műveltek társaságának" nevezett budai olvasókör alapítói között Hajnóczy, Berzeviczy, Szentmarjai és Versegly és Kovachich Márton történetírójával találkozunk. /1/

Pesten Mossoczi Institoris Gábor /1793/, Győrött Müller Ferenc, Sopronban Némedi Mihály állított fel Lesekabinetet, amelyekben könyvek kölcsönzése és eladása egyaránt folyt. Komáromban Pétzeli József könyvtárában tömörült a Komáromi Magyar Tudós Társaság. /2/

Az újjáalakult győri olvasókör életébe nyújt bepillantást 1841-ben a Pesti Hirlap néhány sora: "Hogy a szellemi élet köztünk is inkább lábra kap s egyéb hiu gyönyörök felett több-több méltánylatot nyer, bizonyosága ennek a városunkban 2 év előtt alapított olvasótársaság, mely az idén annyival gyarapodott, hogy válogatott könyvtára mellett olvasószobát is nyitott, hol a magyar hirlapok a folyóiratokon kívül az augsburgi közönséges ujság s több tudományos folyóiratok német nyelven is naponkint szorgalommal olvashatnak." /3/

A reformkorban a társadalmi és politikai harc előtt és mellett a kultúra terén bontakozott ki a küzdelem a nemzeti függetlenségért és a polgári haladásért. Ezzel a haladó célkitűzéssel csoportosult eredetileg a reformkori nemesség egy része a Széchenyi István által alapított Nemzeti-, Polgári-, és Tiszti Kaszinókban. Ezeknek és a példájuk nyomán keletkezett vidéki kaszinóknak, egyesületeknek jelentős szerepük volt a mozgalom kibontakozásában.

A közösségek megteremtésének gondolatát a következőkben adta Széchenyi: " Midőn a kaszinókat, lóversenyeket tervezem, korántsem az a végbélom, hogy társasági kellemeiteket neveljem, a lótenyésztést mozdítsam elő, s így tovább, noha egyuttal mindezeket kifejteni felette hasznos, de azért mégiscsak mellékes tekintet; hanem az a főcélom, hogy hazánk erői összpontosuljanak a megyei, városi, mágnási, nemesi, polgári, vallási, nemzeti stb. elkülönözések egy magasabb célra olvadozzanak össze. Az ember ne mindig címe és állása, de mint embernek becsé után latoltassék. Eszmesurlódások által a nemzet nagyobbik kincse a kiképzett, előítélet nélküli emberi velő mindinkább növekedjék, s kellő helyére emeltessék, hogy fölébredjen a közlélek, s így erősebb legyen a haza és dicsőbb a fejedelmi cél. " /4/

Érdekes epizód Széchenyivel kapcsolatban, hogy a Rábaközi Olvasó Társaság tiszteletbeli tagság elfogadására kérte fel. Ő azonban ezt nem fogadta el, mert ebben a rendi szellem megnyilvánulását látta. Kiss Sámuel titkárnak címzett válaszában inkább felajánlkozott rendes tagnak: "Legyen szabad a tekintetes urat minden alázattal megkérnem, eszközölnék ki, hogy minden privilégium és kivétel nélkül csak én is, úgy mint a nagy szám, a diszes társaságnak minden rendszabás szerinti kellemeit szedhessem, de viszont minden terheit is viselhessem egyenlőleg." /5/

A Rábaközi Olvasó Társaság, a Borsodi Olvasókör, a Győrszentmártoni Olvasó Társaság, a Károlyfehérváró Olvasó Egyesület,

a Budai Olvasó Egylet, a Rév-Komárom Casinói Társaság, a Kőszegi Magyar Olvasó Egylet már nevében is közelít a későbbi formákhoz. /6/

A XIX. század első felében Hódmezővásárhelyen is alakultak közművelődési egyesületek. /7/ 1833-ból van hírünk az első "olvasó társaságról." A romantikus nevű Sárkányvér Társaság / később Társalgási Egyesület/ az 1840-es évek elején működött. A művelődési célok mellett egyéb közügyekért is tevékenykedtek / pl. az utcák kivilágításáért /.

A Hódmezővásárhelyi Kör 1845 telén alakult özv. Berecz Péterné házában. Alapszabályukat a választmány dolgozta ki. Könyvtárukat könyv- és pénzadományokból gyarapították, a korabeli magyar irodalom javának későbbi rendszeres beszerzéséről - katalógus hiányában - a jegyzőkönyvekbe foglalt megrendelések tanuskodnak. Ugyancsak járatták a számottevő ujságokat és szaklapokat.

"... könyveket és újabb számmal fölváltott ujságot olvasás végett a könyvtárból hetenként két izben, jelesen vasárnap és szerdai napokon lehet kivinni; éspedig a 12 ivet nem haladó könyvet fél, a 12 iven felüli terjedelműt pedig egész hétre kiviheti minden részvényes." /10.§.a./

A kölcsönvevő egy füzetbe sajátmaga írja be a könyvtárnak jelenlétében azt, hogy "mely napon, hány ivből álló, s mi című könyvet vett magához." /10.§.b./

Az alapszabályt az első évben 109 fő írta alá, 1848-ban 172 főre emelkedett a tagok száma. A körben főleg megyei, városi és uradalmi értelmiség tömörült. A gazdák, kereskedők és iparosok alig jutottak be.

1848. január 1-én a közgyűlésen kimondták, hogy az "üdvös eszmék elhíntése, kifejtése és észlelése" is célja a körnek

Megértették az idők szavát: címüket Hódmezővásárhelyi Polgári Körre változtatták, eltörölték a zsidó vallásuk felvételi tilalmát, megrendelték Kossuth, Deák, Batthyány, Klauzál arcképeit, sokan Kossuth híveként kísérték élénk figyelemmel a sorsdöntő eseményeket. Így érthető, hogy az önkényuralom idején nem működhetett tovább a kör.

1848-ban újabb vidékeken alakultak szegényebb társadalmi rétegeket tömörítő olvasó-körök. Ezeket sokhelyütt "subás casinónak", "csutka casinónak" gunyolták. Sallai Pál sárbovárdi tanító "kétgarasos olvasókörök" felállítására buzdított, szükségesnek látta a nép számára a szabadság mellett a műveltség megszerzését is. A paraszti olvasókörökben lelkesen olvasták a Tánocsics szerkesztette Munkások Ujságát, főleg az agrárdemokráciáért sikraszálló cikkeket. /8/

Kelet-Európa országaiban - ha más időben, más intenzitással is - szintén kibontakozott az olvasóköri mozgalom.

Oroszországban a "krug cstenyiják", Bulgáriában az un. "csitalisták" kulturális, politikai szerepe volt jelentős. Az utóbbiak a reformkori magyar olvasókörök mintájára keletkeztek, de azoknál továbbléptek. Alakításukban több helyen részt vettek magyar emigránsok is, akik hazatérve felhasználták a tapasztalatokat a hazai mozgalom kibontakoztatására. /9/

Az abszolutizmus korában az OMGE a nagybirtok érdekében fejtegette ki ismeretterjesztő tevékenységét, és alig vagy semmit sem törődött a parasztsággal. A rövid alkotmányos időszak lendületes előjátéka volt a kiegyezés után kiszélesedő olvasóköri mozgalomnak. Az egyesülési jog szabadabb érvényesülésének jele a hódmezővásárhelyi Kaszinó ujjáalakulása is. /1860/ 1861 tavaszán csupán Békésen 5 radikális szellemű olvasókör alakult. Kecskeméten, Kiskőrösön szintén alakultak olvasókörök. Gróf Pálffy Móríczy magyarországi helytartónak egyik első intézkedése az volt, hogy 1861 november 20-án

bekérte a megyekormányzóktól és rendőrigazgatóságoktól a kormányzati területükön működő egyletek kimutatását. S egyben elrendelte, hogy mindazokat az egyleteket, amelyek nem rendelkeznek az 1852. évi egyleti törvény által megkivánt felsőbb jóváhagyással, azonnal szüntessék meg. /10/

Az olvasóköri mozgalom az olvasókörök tömeges keletkezése: a parasztság társadalmi és kulturális törekvéseinek kerete; osztályméretű felismerése és kísérlete a műveltségbeli hátrányok felszámolásának. Felismerése a kulturális és társadalmi felemelkedés összefüggésének.

A kiegyezés körüli években nagy számban alakultak különböző nevű körök, amelyekben az ujságok közös olvasása, a hírek megtárgyalása révén a parasztság nagy tömegei kapcsolódtak be - egyenlőre passzív módon - a politikai életbe. Az országos események mellett különösen nagy érdeklődés kísérte a helyi társadalmi, gazdasági kérdéseket.

Ezeknek az olvasóköröknek igen nagy szerepük volt az 1868. évi alföldi parasztmozgalom elterjedésében. Ugyanakkor e mozgalom kiterjedése is hozott létre újabb köröket - többek között Vásárhelyen is. A kiegyezéssel, majd a Tisza Kálmán-i szabadelvű politikával való elégedetlenség az alapja a - különösen a Tiszántulon, a Viharsarokban élénk - paraszti kulturális mozgalom kibontakozásának.

Hazánkban 1878-ban 418 olvasóegylet és 485 egyéb hasonló társas egylet mellett 61 népkör működött /7462 taggal/. Az utóbbiak közül 14 volt a városokban 2 934 taggal. /11/

A fejlődés ütemét jelzi a Békés, Csanád és Csongrád megyékben 1878-ban működött olvasókörök keletkezési évének sora: /12/

1866	2	1870	9	1874	1
1867	4	1871	5	1875	5
1868	3	1872	4	1876	6
1869	6	1873	4	1877	3
				1878	3

A táblázat mutatja, de egyéb források is bizonyítják, hogy 1869-70-ben kezdődött az olvasókörök nagy számu alakítása, a kezdeményezés mozgalommá válása.

A számszerű növekedés az 1890-es években jutott tetőpontjára. A parasztság differenciálódása a hasonló társadalmi helyzetű rétegeket egyesítő olvasókörök alakulását eredményezte. A századfordulón a mozgalom megtorpant. Ennek oka az, hogy a hatóságok gyakran zaklatták, betiltották, feloszlatták a köröket. 1898-ban belügyminiszteri rendeletet is adtak ki ellenük.

1905 körül újra élénkülni kezdett a mozgalom, amit az aratósztrájkok és egyéb bérmozgalmak fellángolása kísért, jelezve a soros kapcsolatot az olvasóköri mozgalom és a társadalmi felemelkedésért vívott harc között. A mozgalom történetének e szakaszában a Viharsarkon kívül az Alföldön tovább terjedtek a körök. Jóllehet, majdnem minden jelentősebb helyen alakult már valamilyen munkásegylet, akkor a legnagyobb súlyt a mozgalom a Viharsarokban képviselte. Itt volt a legtöbb kör, itt voltak a legradikálisabbak a követelések, ami érthető és magyarázható a vidék társadalmi gazdasági viszonyaival. Az első világháboru egyidőre megállította és visszavetette a fejlődést. A két világháboru közötti olvasóköri mozgalom sajátosságai már külön tanulmányt kívánnak.

III. A Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Nép kör megalakulása és kezdeti tevékenysége

A Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Nép kör megalakulásának fontos előzménye a helyi /1866-os/ és az alföldi /1868-as/ parasztmozgalom.

A proosz-osztrák háború idején főleg a függetlenségi törekvések jellemezték a helyi megmozdulást, amely 1866 végén már inkább a demokratikus feladatokra koncentrálódott. Az eladósodott "kisgazda" Kérdő Márton vezetésével követelték a városi közigazgatás demokratizálását, a progresszív adózást és a jövedelmek igazságosabb elosztását. /1/

Bár a Kérdő-féle megmozdulást elfojtották, az akkor aktivizált parasztság hamar meghallotta a kiegyezéssel szemben fellépő Szélsőbal szavát. Kossuth levelei megjelentek a Magyar Ujságban és a Nép Zászlójában, /2/ és mivel Kossuth neve földet és szabadságot jelentő programmá vált - levelei, utmutatásai erősítették a Szélsőbal táborát.

A párt függetlenségi programjának támogatására demokrata köröket és kérvényezési akciókat szervezett. Az Alföldön Asztalos János Kecskeméti ügyvéd tevékenysége volt a legjelentősebb. A város tizedeiben olvasóköroket alakított, előadásokat és népgyűléseket tartott. /3/ Cikkekben és röpiratokban is terjesztette a függetlenségi és demokratikus követeléseket egyesítő programját. A társadalom alsóbb rétegeinek ilyen megszervezése már nem találkozott a Szélsőbal egyetértésével. Visszhangra lelt azonban a vidéki demokrata körökben. Így vált Asztalos az 1868-as alföldi parasztmozga-

lom szervezőjévé, irányítójává.

Asztalos áprilisi proklamációit a kecskeméti kör tagjai juttatták el az Alföld városaiba. A mozgalomhoz csatlakozott Madarász Vilmos /4/ 4000 példánnyal Szegedre utazott, ahol a hódmezővásárhelyi és makói parasztság vezetőivel találkozott. A demokrata körök megalakításáról beszéltek. /5/

"A hódmezővásárhelyi mozgalom vezetői Szamecz András és 'igazságkereső' Kristó Ferenc voltak, akik a Nép Zászlója terjesztése és ismertetése alapján gyűjtötték maguk mögé az 1886-os Kérdő-féle parasztmozgalomban is résztvett szegényparasztságot. 1868. március 5-i kérvényükben a városi választmánytól népgyűlés engedélyezését kérték. Március 28-án pedig felhívást adtak ki a demokrata kör megalakítására, Megkezdték az aláírás gyűjtést is. Ezt az Asztalos-mozgalom hírei nyomán keletkezett mozgalmat a Szegedről érkezett proklamációk hatása lendítette fel. A kiáltványokat mintegy tizenöten házról-házra vitték, eljuttatták a tanyákra is. Április 13-án Kristó Ferenc házában népgyűlést tartottak, ahol a mozgalom vezetői a demokrata kör megalakulásának szükségességéről s az ezzel kapcsolatos tennivalókról beszéltek..." /6/

A belügyminiszter április 10-én rendeletet adott ki az Asztalos-proklamációk elkobzásáról és terjesztőinek elfogásáról. Hódmezővásárhelyen 15 főt tartóztattak le. Bizonyára köztük volt Szamecz András is. A városi tanács a belügyminiszter rendeletét felhasználva, a proklamációk terjesztésének ürügyén elfogadta a korábbi évek helyi megmozdulásai-

nak vezetőit is. /7/

Asztalos János letartóztatásával jelentős parasztmozgalom bukott el a kormányterror, a Szélsőbal meghátrálása és belső gyengesége következtében. Széleskörű demokratikus és függetlenségi programja később is számos olvasókör működésének vált vezérfonalává a helyi küzdelmekben. /8/

Az uralkodó osztály a dualista rendszer védelmében és a baloldali mozgalmakkal szemben országosan „szorgalmazta” a törvény határai között helyes céllal és eszközökkel működő ún. Deák-körök, szabadelvű egyletek, egyenlőségi körök és klerikális legényegyletek szervezését. Ezek a törekvések Vásárhelyen nem hoztak jelentős eredményt. Csak az 1860-ban ujjáéledt Casino Egylet, melynek tagjai a város előljárósága és „leggazdagabb lelkes fiai”, és az Iparegylet működött az 1860-as évek végén. /9/

Az Asztalos-mozgalom elfojtása 1868-ban meggátolta a helyi demokrata kör megalakulását.

Alapszabálya tanusága szerint a Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Nép kör 1869. november 3-án alakult. A helyi parasztság, főleg szegényebb parasztság első önálló szervezete, nem pedig a kaszinó „kisebb testvére” volt, mint Gulyás Pál írta. /10/ A különbség társadalmi bázisuk mellett célkitűzésüket, működésüket tekintve egyaránt lényeges. Mintául az Asztalos-mozgalom által életrekelített alföldi olvasókörök szolgáltak inkább.

Az Első Olvasó Nép kör nemcsak címevel kapcsolódott az 1868-

as parasztmozgalom örökösiként fennmaradt népkörökhöz.
Alapító elnöke Szamecz András közvetlen kapcsolatban volt
az alföldi mozgalom vezetőivel. Szegeden találkozott Ma-
 darász Vilmossal.

Szamecz András kórházi gondnok személyében, harcos tevé-
kenységében a plebejus értelmiség helytállását kell lát-
nunk. Valószínű, hogy éppen házánál gyűltek össze egyre
 gyakrabban, míg eljutottak az alakuló közgyűlésig. Első
 egyleti helyiségük a Mihály utcában nyílt meg, később át-
 költöztek Tabánba. /11/

Az országos helyzethez hasonlóan Vásárhelyen is kevés a-
 dat maradt fenn az olvasókörök keletkezéséről. Ezért vél-
 hette Gulyás Pál hazánk legrégebb ilyen jellegű egyesüle-
 tének a helyi Első Olvasó Népkört. /12/ Az elsőséget lep-
 lezetlen lokálpatriotizmussal Fejérvári idézett városis-
 mertetése is megerősíti. Az induló egyleti életről a követ-
 kezőket írta: "60-80 ember összállott, telket vásárolt,
 hajlékot épített, mint mikor a madár fészket rak. Szerzett
 egy nemzeti színű zászlót és elénekelvén az Isten áldd-me-
 get, a kultura, a hazafiság, előretörés oltárát emelte
 fel mindenütt, ahol így alapszabályba foglalta dolgait." /13/
 Ennél az idillikus-patetikus képnél bizonyára keményebb é-
 let jellemezte a köröket.

Az egyletalapítási adminisztrációs eljárást - az 1852.évi
egyleti törvény alapján - még az abszolutizmusból közvet-
lenül örökölte az Andrássy-kormány. Az Első Olvasó Népkör
 alapítótagjai kérvényüket és az alapszabályt négy-négy pél-
 dányban a polgármesterhez nyújtották be 1869. december 31-én.

10-44

A H.-M.-VÁSÁRHELYI
BLSŐ
OLVASÓ NÉPKÖR
ALAPSZABÁLYAI.

I. SZAKASZ.

Czim és székhely.

1. §.

H.-M.-Vásárhelyben a közóhajnak engedve, egy nyilvános társulat alakult, mely „Olvasó népkör“ czimet vett fel.

2. §.

Az olvasó népkör székhelye H.-M.-Vásárhely.

II. SZAKASZ.

Az olvasó népkör czélja.

3. §.

Czélja az „Olvasó népkörnek“ egy oly egyesülési pontot képezni, hol az egyesület tagjai, nemzetiség-, vallás- és rangkülömbőség nélkül, minél gyakrabban összejöhesse-
nek, a kölcsönös eszmecsere, és barátságos társalgás, továbbá a hírlapoknak olvasása által szellemi életüket pezsgésben tarthassák, értelmüket, felfogásukat így élesíthessék, s a társadalmi, mint országos ügyekbeni jártasságot sajátíthassanak el, s a netalán hiányos nevelést így folytonos magán képzés által utánpótlhassák.

/14/ Ő ezen iratokat a tanács elé terjesztette, amely a rendőrfőkapitányi /máskor ügyészi/ véleményezés után /15/ jelentette a főszolgabirónak az 1870. január 8-i ülésről: "...amennyiben ezen olvasó kör létrehozása által a szellemi fejlődés és hasznos és élvezetes társalgás célja tüzetett ki feladatul; és a mennyiben - a folyamodvány kitétele szerint - abból a politikai és pártérdek kérdése kizárva van; - nem tartalmazván az alapszabályok sem semmi olyast, mi az illemt sértené, vagy rendőri vagy politikai tekintetben kifogás alá jöhetne, - arra az engedély megadható, illetőleg az alapszabályok megerősíthetők volnának." /16/

A belügyminiszter elé a Csongrád megyei alispán kezén át jutott a kérelem. Az 1870. február 22-én kelt 713/1870.sz. belügyminiszteri engedély /17/ abból a megfontolásból születethetett, hogy egy jóváhagyott kulturális célu egyesület működése könnyebben ellenőrizhető, mint az illegális, "törvénytelen" összejövetelek, mozgalmak.

A H.-M.-Vásárhelyi Első Olvasó Népkör alapszabálya kimondta, az egyesület megalakulását, meghatározta célját, szervezeti felépítését és működési rendjét. A különböző helységek /Békés, Orosháza, Hódmezővásárhely stb./ köreinek alapszabálya csaknem megegyezett. /18/ Ez elsősorban nem a közöttük lévő kapcsolatnak tulajdonítható, /mint később az agrárszocialista mozgalom idején ez kimutatható/, hanem a Szélsőbal lapjainak és Asztalos János irányító tevékenységének.

"H.-M.-Vásárhelyben a közóhajnak engedve, egy nyilvános társulat alakult, mely 'Olvasó népkör' címet vett fel." /19/

SZAMECZ ANDRÁS

az I. Olvasó Nép kör alapító elnöke

"Célja az 'Olvasó népkörnek' egy oly egyesülési pontot képezni, hol az egyeslet tagjai, nemzetiség-, vallás- és rangkülömbőség nélkül, minél gyakrabban összejöhessenek, a kölcsönös eszmecsere, és barátságos társalgás, továbbá a hírlapoknak olvasása által szellemi életüket pezsgésben tartassák, értelmüket, felfogásukat így élesíthessék, s a társadalmi mint országos ügyekbeni jártasságot sajátíthassanak el, s a netalán hiányos nevelést így folytonos magán képzés által utánpótolhassák." /3.§/ Ez a célkitűzés - a műveltségi szint emelése - magában foglalta a politikai szervezőtevékenység lehetőségét is. /L. 33.§/

Az olvasó népkör tagjai 50 kr. beiratkozási díjat és évi 3 frt. tagdíjat fizettek. Jogaikhoz tartozott a közgyűlésen, vagy azon kívül indítványokat tenni, vezetőiket választani. "Legfőbb kötelességük" pedig az alapszabályok betartása. Az alapító tagok száma és névsora nem ismeretes.

"Az olvasó népkör köz- és választmányi ülések által kormányoztatik." /14.§/

Az évi tisztújító közgyűléseken "a közgyűlés tagjai közül mindenekelőtt a tisztviselők választatnak meg titkos szavazat útján, és pedig egy elnök, alelnök, pénz- és könyvtárnok, jegyző és 12 választmányi tag." /16.§/ Az évi költségvetést és minden fontosabb ügyet itt tárgyaltak.

"Választmányi gyűlés tartatik minden hónap utolsó vasárnapján, a választmány hatásköréhez tartozik az egyeslet minden néven nevezendő ügyének vezetése. - Az időközben felmerült kiadások elhatározása, hírlapok, könyvek megrendelésének eldöntése, s az alapszabály ellen vétők felett az ítélelthozás." /22.§/

A képzés módjáról a következőket írta: "A társulat feladatához hiven, minél több és jelesebb lapoknak, nemkülönben könyveknek beszerzése útján segíteni elő a tagok képzését." /30.§/

"Az olvasási idő nyáron reggeli 6 órától esteli 9-ig, télen reggeli 8-tól este 9 óráig." /32.§/ A tényleges egyleti élet valójában, a nyári mezőgazdasági munkák miatt ősztől tavaszig tartott.

"Ha számosan gyűlnek össze a kör helyiségében, különösen vásár- és ünnepnapokon, egy értelmes és érthetőleg olvasó tag, nagy fenn szóval olvassa a legjobb és legujabb hirlapi cikkeket, hogy így az egy lapban írottakat többen is megismerhessék. Szokatlan kifejezéseknél, és tárgyfordulatoknál bárki is kérhet a hallgatók közül felvilágosítást. Ezen felvilágosításnál már véleményeltérések, s nézetkülönbségek által felmerült vitáknak helye lehet a körben, mert ez által az eszmék tisztázódnak..." /33.§/ A felolvasásokat nemcsak a lapok korlátozott száma tette szükségessé, hanem a magyar-nyu analfabétizmus is. /L. 1.fejezet!/"

A fentiek alapján is megismerhetjük az alapszabályból az egylet demokratikus felépítését: a választott vezetőség és kezdeményező jogu tagság szerves egységét, és a műveltségben, társadalmi-politikai kérdésekben való jártasságra törekvést.

Jegyzőkönyvek és egyéb adatok hiányában nagyon hiányos kép rajzolható a kör működéséről. Ezért az induló évek jellemzésére az országgyűlési és helyi választások idején megélén-

külő pártélet sajtóvisszhangját idézzük.

A Szélsőbal és az Asztalos-mozgalom ellentmondásos kapcsolata élt tovább az 1848-as párt /majd Függetlenségi Párt, Függetlenségi és 48-as párt/ és az olvasókörök együttműködésében. Ezek az alföldi egyletek a párt biztos bázisai voltak az országgyűlési képviselő választások idején. A mandátumok megszerzése után azonban a helyi követelések többnyire teljesítetlenek maradtak.

Az 1872. évi választásokon kiemelkedő szerepet töltött be Szamecz András, az Első Olvasó Népkör elnöke. Kapcsolatban volt Táncsics Mihállyal, akit a választás előtti héten Hódmezővásárhelyre vártak. A párt híveit Szamecz-katonáknak nevezték. /19/

1872.julius 1-én óriási többséggel Kossuth Lajost választották képviselővé. /20/ Ez a mandátum bizonyítja, hogy a parasztmozgalmak elfogtása nem törölte el a Kossuth-i programba vetett hitet. A pótválasztáson Szamecz András kezdeményezésére - Németh Andor személyében ismét függetlenségi képviselőt választottak.

A Hódmező-Vásárhelyi Szemle már 1870-ben szembeszállt a baloldal aktivitásával, védelmezve a dualizmus antidemokrati- kus berendezkedését: "A nép legalsó rétegének...a közügyek intézésébe vonása... gátolja előrehaladásunk amugyis lassu processusát, egy rendkívüli alkalommal megsemmisitheti mind- azt, mit évtizedek fáradságos munkája szerzett." /21/ Alig- ha véletlen az ismételt "48-as" választási siker után a Gazdasági Egyesület lapjában, a Hódmezővásárhelyben az Aszta-

Lös-mozgalom idézése, a becsmérő hangnem: "E tábor le-
tudva az ujjainkon megszámlálható kivételeket, a művelet-
lenséget, vagyontalanságot és az érthetlenséget tükrözé
vissza." /22/

A népkör - leginkább vezetői révén - valamennyi helyi jelen-
tőségű kérdésben hallatta hangját. Érdekes példája ennek a
református papválasztási mozgalom, melynek "négy fő inté-
zője a követválasztásnál is kiválóan tevékeny tagja volt" a
baloldalnak. "Kijelentették, hogy minden áron baloldali
papot választanak." Ez a befolyás - mint mondták - a de-
mokratikus önkormányzati jogok alapján megilleti őket. /23/

A városi tisztújító közgyűlés kijelölő bizottságában is ta-
lálkozhatunk Szamecz András, Révész Pál /egy később alakult
olvasókör elnöke/ és társaik nevével. Nyugtalanul jegyezte
meg a Hódmező-Vásárhelyi Szemle, hogy "a tizenöt kijelölő
közt van öt, kik annak idejében elkeseredett Asztalos-féle
apostolok voltak." /24/

Mivel a provizóriumtól öröklött nem rendezett tanács még he-
lyén állt, 1869.végén 19 baloldali polgár folyamodott a Mi-
nisztériumhoz a rendezett tanács érdekében. /25/

Ezek a példák igazolják a folytonosságot a helyi közigazga-
tás demokratizálásáért vívott küzdelemben. Elég utalnunk a
Kérdő-féle biróválasztási kísérletre, az 1868-as parasztmoz-
galom ilyen irányú célkitűzéseire, vagy összehasonlításként
a szomszédos Orosházi Népkör tagjaira, kik szintén "bele-
szólást követeltek maguknak a község kormányzásába." /26/

A népkör mindennapi életét: a köri ujságolvasást és vitákat a fenti események megvilágításában kell elképzelnünk. A Népzászlóból 1875-ben 12 járt Hódmezővásárhelyre. /27/ Természetesen olvasói voltak az induló helyi ujságoknak is. Könyvtárukról nincs adatunk. A hasonló körök későbbi katalógusai szerint általában 100-200 kötetből állt az egyletek állománya.

Az első népkör kulcsszerepét abban látjuk, hogy a 48-as hagyományokat felidéző, Kérdő Márton vezette helyi parasztmozgalom valódi céljaiért a változott körülmények között változott módszerekkel tovább küzdött. Különösen fontos tényező, hogy Szamecz András elnök személyében kapcsolat létesült a helyi és az alföldi parasztmozgalom között. Amikor vereséget szenvedett a nyílt társadalmi megmozdulás, a népkör a paraszti osztályharc passzív keretévé vált: a tanulás, emberi felemelkedés békésebb otthonává is. Meg-megélénkülő tevékenységgel kapcsolódtak azonban a függetlenségi követelések és demokratikus feladatok hangoztatásával az országos és helyi pártharcokba. Így szolgált példaként az első népkör a sok-sok vásárhelyi olvasókörmek.

IV. Az olvasókörök elterjedése, tevékenysége és könyvtára
Vásárhelyen a XIX. század végéig

A mozgalom helyi alakulására a XIX. század második felében több tényező hatott. Társadalmi vonatkozásban leglényegesebb a parasztság differenciálódása, tekintélyes részének proletarizálódása, ezzel párhuzamosan a földnélküliek kiszorítása a jómódu paraszti vezetés alatt álló un. 48-as olvasókörökből. Öntudatosodásuk önálló egyleteik megalakításához vezetett. Mindennek politikai kísérő jelensége egyrészt a Függetlenségi Párt fokozatos jobbratolódása, másrészt a Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenysége. Az állami beavatkozás népmvelési felhívások mellett főleg a rendőri intézkedésekben jelentkező hatósági presszió gyakorlásában nyilvánult meg./1/

Az egyes körök keletkezéséhez, átalakulásához, egyesüléséhez, helyváltoztatásához, megszűnéséhez, újjáalakulásához stb. személyi okok is vezettek: egyrészt az agilis vezetők jelentkezése, elköltözése, elhalása vagy nézeteinek megváltozása, másrészt a "közreműködők buzgalmának" alakulása mindenkor jelentős volt a körök működésében.

Néhány könyvtári, könyvtártörténeti munka ötvennél többre teszi a XIX. század végén Hódmezővásárhelyen működő olvasókörök számát. /2/ Ma is fellelhető közel ötven ilyen egyesület nyoma az 1900-as évvel bezárólag. Ez a jelentős szám felveti a kérdést: mi volt az objektív alapja a köri mozgalom gyors terjedésének Hódmezővásárhelyen?

Anyagi, kulturális helyzetük javítása, ezen keresztül társadalmi emelkedésük vágya sarkalta őket összefogásra, a maguk gazdasági, politikai és kulturális szervezeteinek megalakítására.

Az olvasóköri mozgalom első hullámában /1869-73/ Vásárhely belterületén öt egyesület keletkezett.

Az Első Olvasó Népkör példájára az 1870-es évek elején évente keletkeztek újak az önképzés, közművelődés bevallott

céljával: II. Olvasó Népkör /1870, Ujváros, "... miután a második tizedben hasonló alapszabályok mellett egy kisebb népkör már fennáll, ezen már helybenhagyott alapszabályoknak az V-ik tizedben alakítandó hasonló népkörré való kiterjesztését" az ügyész nem ellenezte./; III. Olvasó Népkör /1871/, IV. Olvasó Népkör /1872/ és a Szabadság Olvasó Népkör /1873/. Az első öt kör a város öt tizedében alakulhatott, sorszámuk azonban nem tized-számok, hanem alapítási sorrendet jelöltek. /3/

A fenti körök a következő adatokkal szerepeltek "Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban" című első egyleti statisztikánkban /4/:

	Tagok száma	Évi tagdíj	1878.évi Ft/kr. bevétel	Vagyona kiadás
I. Olvasó Népkör	81	1	100	100 250.-
/II./ Ujvárosi O.Nk.	12	4	120	120 2.80
III. Olvasó Népkör	98	1	138.58	128.39 144.-
IV. Olvasó /Nép/kör	56	1.50	100	100 300.-
Összesen:	247		458.58	448.39 696.80

Hazánkban 1878-ban 61 népkör működött 7462 taggal. Ezek közé tartoztak a vásárhelyi népkörök - szerény taglétszámukkal és vagyoni helyzetükkel. Keletkezési idejük /1869-73/ megerősítően egybeesett az addig szórványos kezdeményezés mozgalommá válásával.

Hódmezővásárhelyen 1878-ban összesen 43 egylet működött, köztük 7 társas egylet, 14 önszegélyező temetkezési egylet és 15 ipartársulat stb.

A következő években folytatódott a népkörök sora: 1879-ben a VI. olvasó népkör, 1880-ban az V. olvasó népkör kapott jóváhagyott alapszabályt, bár közel egyidejű alapításuk valószínűleg fordított sorrendben történt. /5/

1883-ban három kör is alakult: Tarjánban a VII. Olvasónépkör, a későbbi I. kerületben az Első Olvasó Egylet és Susánban az Uj Utcai Gazdakör. Ezekkel Vásárhely belterületén lezárult az olvasókörök keletkezésének második aktív időszaka. /1879-83/. /6/

A helyi olvasókörök nevei / L. a névmutatót! / nem mutatnak nagy változatosságot, de az eltérések jellemzőek. Az I-VIII. sorszámmal jelölt olvasó népkörök / a VIII. 1891-ben alakult / csaknem a mozgalom egész történetében megőrizték nevüket. Összetettebbé csupán esupán a Szabadság Olvasó Népkör, a IV. Olvasó Népkör Egyesület és a VIII. Olvasó és Társalgó Népkör esetében vált. Ezeket a teljes címeket, amelyeket az alapszabályok, kimutatások és pecsétek őrizték meg, a mindenkori életben egyszerűbben használták: ujsághirdetések rendre "olvasókört" irtak a sorszám vagy városrész neve után; a köznyelvben pedig még ebből is csak a "kör" szócska maradt, / pl. "Megyek a körbe." /.

A később keletkezett olvasókörök / egyletek, egyesületek / címét az alakulási sorszám / Első Olvasó Egylet /, a tized majd kerület száma illetve neve vagy az utca név teszi teljessé. / Pl. V. tized = VIII. kerület = Ujváros; IV. tized = Uj utcai tized = Susán; Szentesi utcai Olvasókör stb. /7/

A függetlenségi harcok emlékét idézte a Szabadság Olvasó Népkör, a Rákóczi Olvasókör és a Bercsényi kör / majd 48-as Bercsényi Olvasókör / címe. / Bercsényi Miklós egyébként földesura is volt a városnak. /

Mint láttuk tehát: az Első Olvasó Egylet és az Uj Utcai Gazdakör nevében is elhatárolta magát a népköröktől. Az olvasókörök differenciálódása persze csak egyik kifejezője a parasztság rétegződésének. Az utóbbi kör keletkezéséről és jellegéről a Vásárhelyi és Vidéke c. helyi ujság egykoru hirei adnak képet. 1883. április 12.: "A IV. tized belső részén több előkelő gazda kezdeményezése folytán

egy új olvasókör van alakulóban." "Leikiismeretes vezetés mellett" népünk önképzésére és józan szórakoztatására ajánlta a kört. Április 19-i hír: eddig 45 "tehetős gazda" és az intelligencia elemei iratkoztak be. A lap május 17-én számolt be a már 60 tagot számláló Új Utcái Gazdakör alakuló gyűléséről. "Az egyleti tisztség /tiszteletbeli elnöke Szeremlei Sámuel ref. lelkész, elnöke Takó Ferenc/ és választmány helyes megválasztása reményt nyújt arra, hogy e kör nem kortes tanya, hanem céljainak valóban megfelelő közművelődési egyesület lesz, mely a gazdasági ismeretek fejlesztését írta első sorban zászlajára." Helyiségük id. Elek Sándor házában volt a susáni nagy utcán /mai Klauzál u./.

A haladó olvasóköröktől távolodó, azokkal szembe forduló ellenmozgalom azonban már korábban, az 1870-es évek elején is jelentkezett. A Deák-párt aktivizálódását mutatja a Szabad-
elví kör /Deák-kör/ megalakulása 1872-ben.

A Hód-Mező-Vásárhely c. helyi ujság /1871. 16. sz./Társuljunk! című vezércikkében hívta fel a "gazdaközönséget" a "város nagyszámu s vagyonu földbirtokos lakossága követelményeihez méltó" egylet alapítására. Ugyanitt olvashatjuk céljukról: e körben "a cselédek, egyéb munkások s a részesek bérének megállapítására nézve is határozhatunk, mert a cselédek és részesek s egyéb munkások igen is értekeznek ám együtt, s igen értik a kéreknek folytonosan fokozatos fel-emelését." Az itt szorgalmazott Gazdasági Egylet csak 1884-ben lett önálló, vált ki az Iparegyletből. /8/

A fentiekhez sorolhatjuk még "a város előkelő földművesei és ifjai által" 189-ben alapított Földműves Ifjak Önképző Egyletét, honnan a politikai szóviták, politikai lapok és italmérés kizáratnak." Elnöke és alelnöke a város két legtöbb adót fizető gazdája, Nagy András János és Lázár István volt. /9/

Az 1880-as évek közepétől - időben mintegy felváltva a belterületet - Hódmezővásárhely tanyavilágában jelentős

olvasókör-hálózat alakult ki. A társadalmi- művelődési mozgalom igazodott a helyben különösen jelentős decentralizált települési formához. Abban az időben az egész Alföldön addig időleges lakást nyújtó tanya kezdett végleges otthonná válni, bár Hódmezővásárhely összlakosságának több mint egyharmada korábban is külterületen élt már. /10/

A város nagy határában 1894-ig 17 kör alakult. Hódmezővásárhely tekintetben eltér az Alföld nagy részétől, ahol az volt a jellemző, hogy a tanyákon ez a mozgalom nem vert gyökeret. /11/

A külterületi olvasókörök jelentősek voltak az iskoláztatási hátrány bizonyos enyhítésében, amit nehezítettek a természeti akadályok is, / téli uttalanság, hideg és távolság /. Kulturális eredményeiket néhány nagyobb könyvtár fémjelzi. / L. alább! /.

A tanyai olvasókörök címében legtöbbször csak a határrész vagy ut neve szerepelt / pl. Barackos, Kutas, Gorzsa stb./ . A század vége felé néhány cimbeli jelzőből következtethetünk a tagok társadalmi helyzetére / gazdálkodó, kisgazda, kisebb vagyonu földmivelő stb. kör/.

Vásárhely külterületén az első olvasókör 1884-ben alakult Barackoson. Az alapító tagok polgármesterhez írt kérvényében a következőket olvashatjuk: "városunk külterületének pusztai részén a Baraczkos nevű dűlőben ^{Baraczkosi olvasókör} cím alatt egy oly együletet szándékozunk alakítani, melynek egyedüli célja a népkönyvtárak számára ajánlott művek és hírlapok olvasása által a körbeli tagoknak és egyszersmint hozzátartozóiknak szellemi művelődésre, szép és hasznos ismeretekbeni gyarapodásra alkalmat nyújtani, a társadalmi életet ébreszteni és terjeszteni, az okszerű földmivelést előmozdítani, valamint az iskolát már odahagyó serdülő ifjuságnál az egyszer elsajátított olvasási ismeretet a tulajdonképeni érett korra fönntartani, vagyis azt a feledékenységbe vesztéstől lehetőleg megóvni." /12/

1885-ben Kutas, 1886-ban Gorzsa, 1887-ben pedig Szörhát parasztsága tömörült egyletbe. 1889-ben két helyen; Mártélyon és Földeákszálláson keletkezett olvasókör. /Érdekes, hogy Kutas és Mártély ősi faluhely volt, s velük együtt Földeák is önálló községgé fejlődött a XX. században, amiben szerepe lehetett a körök összefogó erejének is./

A Kutasi Olvasó Egylet kálváriáját nyomkövethetjük a helyi sajtó hírei alapján: 1886. januárjában átköltözött az iskolából a csárda egyik belső termébe, ahol megtartotta közgyűlését. 1890 őszén a kutasiak már a Gyömrői Mánár István tanyáján bérelt helyiségben rendeztek táncestet a könyvtár javára. /13/

1890-ben Pusztafeketehalmon, 1892-ben Pusztakutason, Percerésen, Mártélyfeketehalmon és Külsőerzsébeten alakult olvasókör. A következő évben a kutvölgyparti és belsőerzsébeti parasztok szerveződtek egyletbe. A Kenyereparti és a Kopáncsi Olvasó Egyesület 1894-ben keletkezett. /14/

1889-től ismét évente jött létre egy-egy kör belterületen is. Ekkor az Ujvárosi Olvasó Egylet, a következő évben a VI. ker. Olvasókör, 1891-ben pedig - bezárva a népkörök sorát - a VIII. Olvasó Népkör keletkezett. /15/

A már ekkor tájt is feltehetően népesebb határrészek aktivizálódása, a városi körök tevékenysége, újak alakulása: a Magyarországon ekkor már egyre erősödő társadalmi mozgás egyik helyi megnyilvánulása volt.

Az Első Olvasó Népkör megalakulása 1869-ben valós társadalmi igényt jelzett. A következő években népkörök, a következők évtizedekben pedig mintegy félszáz olvasókör keletkezése igazolja ezt. /16/

A helyi olvasóköri mozgalomban - csakugy mint országosan - tetőpontot és egyben fordulatot az agrárszocialista olvasókörök megjelenése és tevékenysége jelentett az 1890-es évek első felében.

Az Általános Munkás Olvasó Egylet helyiségéhez / II. ker. Imre u. / közel keletkezett a legnagyobb létszámú II. kerületi Olvasókör / 1892 /. Itt működött a III. és VII. Olvasó Népkör, a kerülethatárt jelentő Damjanich utcában pedig a VIII. Olvasó és Társalgó Népkör. /17/

Az olvasókörök száma és megközelítően ismert taglétszáma érzékelteti azokat az arányokat és méreteket, amelyekben Hódmezővásárhely lakosságának egy része öntevékenyen küzdött társadalmi-politikai és kulturális céljaiért.

Az első országos egyleti statisztikából tudjuk, hogy 1878-ban az I. Olvasó Népkörnek 69 rendes- és 12 tiszteletbeli tagja volt, az Ujvárosi /II./ Olvasó Népkör 12, a III. Olvasó Népkör 98, a IV. Olvasó /Nép/kör pedig 56 tagot számlált. A 62 főnyi átlag lényegesen kevesebb mint az országos /122 fő/, mind a városi átlagos népkör-létszámnál /209 fő/. /18/

Az 1895-ben készített városi tanácsi kimutatás alapján megállapíthatunk bizonyos létszámemelkedést, amiből következtethetünk az olvasóköri mozgalom helyi hatásfokára. /19/

Belterületi olvasókörök létszáma 1878-ban és 1895-ben

I. Olvasó Népkör	81	61
II. Olvasó Népkör	12	50
III. Olvasó Népkör	98	
IV. Olvasó Népkör	56	106
V. Olvasó Népkör		70
VI. Olvasó Népkör		61
VII. Olvasó Népkör		63
VIII. Olvasó és Társalgó Népkör		54
Uj Utcai Gazdakör /1883: 60 fő/		54
I. ker. Olvasó Egylet		55
II. ker. Olvasókör		120
VI. ker. Olvasókör		52
Összesen:	247	746

Több adat hiányában csak a II. és IV. Olvasó Népkör nagyobb arányú növekedését állapíthatjuk meg. A táblázat alapján 1895-ben egy körben átlag 68 tag volt. Így az un. 48-as olvasókörök az 1890-es évek közepén 1400 főt egyesíthettek. Az Első 48-as Olvasó Egylet, mivel a Függetlenségi Párt egyetlen engedélyezett helyi politikai köre volt, bizonyára több száz főt számlált.

Külterületi olvasókörök létszáma 1895-ben

1. Barackosi Olvasókör	37	fő
2. Gorzsa Olvasókör	52	"
3. Szörháti Olvasókör	64	"
4. Mártélyi Olvasókör	52	"
5. Kutasi Olvasó Egylet	47	"
6. Földeákszéi Olvasókör	48	"
7. Pusztakutasi Olvasó Egylet	44	"
8. Esztafeketehalmi Olvasókör	40	"
9. Pecercési Olvasó Egylet	80	"
10. Mártélyfeketehalmi Olvasókör	67	"
11. Külsőerzsébeti Olvasókör	60	"
12. Belsőerzsébeti Olvasókör	42	"
	<u>Összesen:</u>	633 fő

Az egy körre eső átlag 53 fő. Így a külterületi egyletek összlétszáma 1000 fő lehetett. E felvétel értékeléséhez figyelembe kell vennünk, hogy 1894. április 26-án az egész Alföldre bevezetett kivételes állapot - különösen a város belterületén - fékezőleg hatott az olvasóköri mozgalomra. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a város lakosságának legöntudatosabb, művelődni vágyó ezrei tömörültek az olvasókörökben. A létszám hatóerejét növelte a tagok jelentős befolyása a kívülállókra, de csökkentette a körök egymástól való elszigeteltsége.

Az első négy olvasó népkör anyagi erejét 1878-ból ismerjük /L. 30. old. !/. A láthatóan kerekített adatokból megállapíthatjuk, hogy a vásárhelyi körök átlag 174.-Ft-os vagyonukkal

jóval szegényebbek voltak az országban /533 Ft/ és a városokban működő népköröknél /552 Ft/. Ez a "vagyon" berendezésben /butor, zászló, kép stb./, könyvtárban és valamicske készpénzben testesült meg. A száz forintot alig meghaladó bevételük tagdíjból, alapító- és pártoló tagok anyagi támogatásából, rendezvények jövedelméből származott. Mindez szükösen fedezte a bérelt helyiség díját és a legszükségesebb berendezések, könyvek árát. /20/

Az olvasókörök működéséről

A körök működési rendjét alapszabályuk határozta meg. Megfogalmazták közművelődési és társadalmi-politikai céljukat: a tagokat minél gyakrabban összegyűjteni, hogy "a kölcsönös eszmecsere, és barátságos társalgás, továbbá a hírlapoknak olvasása által szellemi életüket pezsgésben tarthassák, értelmüket, fellegésüket így élesithessék, s a társadalmi mint országos ügyekbeni jártasságot sajátithassanak el..." /21/

Az egyesület vezetésében jelentős helyet foglalt el a város csekély számu értelmisége. A radikális felfogásu Szamecz András kórházi gondnok mellett Karancsi Dániel református lelkész, Endrey Gyula ügyvéd, tanítók és mások jutottak szóhoz a különböző "tisztviselő szervezetekben". A III. ker. Olvasókör 1898. évi vezetőségében egy ügyvéd, egy tanító és egy szerkesztő mellett két gazdálkodó volt. Néhány külterületi körnél az a sajátosság figyelhető meg, hogy a vezetés egy-egy "nagy család" kezébe került. /22/

Legtöbb egyesület alapszabályba foglalta, hogy "egy lehetőleg díszes és nyilvános helyen kibérel tagjai számára helyiséget, melyet kellően bebutorozva, mint olvasótermet a tagok rendelkezésére bocsájt./ 31.§. /

Többnyire valamelyik vezető házában kaptak, béreltek egy szobát, ahol az általában 12 tagu választmány rendszeresen összeült, és a téli hónapokban itt tartották tisztújító vagy rendes közgyűlésüket. Ezeken a közgyűléseken és a hétköznapi

vitákban vélemények formálódtak politikai kérdésekben is. A polgármester ellenőrzést és jelentést kérve írta: "biztos tudomásom van arról, hogy / a hivatalos politikai körök mellett / a többi olvasó egyletek is céljoktól eltérőleg inkább mint politikai egyletek működnek." /23/

A jegyzőkönyvek, pénztárkönyvek és könyvtári nyilvántartások eddig kis számban kerültek elő, így főleg a helyi sajtó hiranyaga alapján alkothatunk képet az olvasókörök tevékenységéről.

A helyi jelentőségű események - közigazgatási választások, papválasztás stb. - fokozták az egyleti életet. Szamecz András az I. Olvasó Nép kör elnökét beválasztották a városi képviselő testületbe. Az ő ismert felszólalásaiból következtethetünk köre állásfoglalásaira is. 1886 tavaszán az "ideiglenes ártéri kirovások folytán a vásárhelyi fensiki birtokosokra sulyosult elviselhetetlen terhek leszállítását" indítványozta. Részletes indoklás után kimondta, "hogy a fensiki birtokosok birtok nélkül maradnak, ha ezek az ideiglenes kirovások még továbbra is érvényben maradnak." Javaslatát azonban a vita után elvetették. Más alkalommal szót emelt azért, mert egy miniszteri segédfogalmazó röpke látogatása idején és után rendezett diszebed és vacsora "ugyan csak borsos számláit" közpénzből fizették. 1892-ben a Károlyi uradalom által elfoglalt területek visszavételét követelte. /24/

Szamecz András elnök az országgyűlési képviselő választások idején is tevékeny volt. 1872-ben javaslatára előbb Kossuth Lajost, majd a pótválasztáson szintén ellenzéki képviselőt választottak. /26/

Vásárhelynek - az alföldi mezővárosokhoz hasonlóan - a vizsgált időszakban csaknem mindig függetlenségi képviselője volt. A 48-as népköröket, olvasóköröket a függetlenségi párt helyi bázisainak tekinthetjük. Előfordult, hogy azok helyiségeiben tartotta a párt választmányi ülését. /27/

Érdekes választási közjáték volt 1875 nyarán, amikor Jókai Mór sikeres kormánypárti programbeszédet mondott az újvárosi, susáni, Dáni utcai, Szentesi utcai és Zrinyi utcai olvasókörökben. A könyvei nyomán itt is népszerű "nagy mesemondó" azonban nem a vásárhelyi mandátumot fogadta el, így ismét "Kossuth-párti" képviselője lett a városnak./27/

A választások idején megélénkült politikai tevékenységet és a körök mindennapi életét egyaránt jellemezte a 48-as eszmékhez való ragaszkodás, a Kossuth-kultusz. A már idézett 1872. évi választási siker Kossuth nevében - az egyik korai szembeszegülés a dualizmus rendszerével.

A március 15.-i ünnepeken egyletében legtöbbször Szamecz András mondott un. alkalmi beszédet. 1886-ban távirati ment ^{küldték} tőlük "Kossuth Lajos kormányzónak Nápolyba. A hmvhelyi tabáni első olvasó népkör március 15-i gyűléséről diszelnökét, városunk diszpolgárát örök hála, tántorithatatlan hűség érzelmeivel legszivélyesebben üdvözli a kör nevében és megbízásából elnöke Szamecz András." /28/

Az egyletek megemlékeztek Kossuth Lajos születés- és névnapjairól is. Az ő olvasókörökhöz írt leveleiből sajnos csak egy részletet ismerünk, mert a helyi ujság "a politikai vonatkozások mellőzésével" jelentette meg. A közölt részlet vidéki városaink gazdasági és közművelődési szerepéről szól. /29/

1848/49 - a következetes folytatás és befejezés helyett - a század végére emlékező és emlékeztető nemzeti ünneppé szelidült; Igy emlékeztek meg az aradi 13 vértanuról is, 1896-ban. A Tabáni Első Olvasó Kör épületére kitűzték a gyászlobogót, és "a vértanuk gyászfátyollal borított képeivel diszitették fel" a termet, amelyben a kegyeletos ünnepség lefolyt. Az emlékbeszéd, a felolvasott életrajzok és szavalatok után az olvasókör dalárdája a Szózatot és a Himnuszt énekelte el. Az ünnepély a jelen volt közönségre oly nagy hatást gyakorolt, hogy egy derék olvasóköri tag, Vig István engedélyt kért a 137. zsoltár 5. versének eléneklésére, amit a közönség mély csendben hallgatott végig. Mielőtt a társaság szétoszlott volna,

Nagy József kovácsmester cimbalmon a "Ne sirj, ne sirj Kossuth Lajos" végződésű dalt játszotta el általános tet-szés mellett. A közönség körében nők is nagy számban voltak s köztük néhány leány izléses magyar ruhában jelent meg."

/30/

A már-már külsőségekbe forduló megemlékezésnek az "egyszerű tag" spontán jelentkező zsoltáréneke ad értéket: Te Bebilonnak leánya meghigyled, Hogy végre még por-hamuvá kell lenned! Boldog, aki tenéked e dolgot, Megfizeti e méltatlanságot...
- A babiloni fogság jelképe és a jogos bosszu aktualitása aligha szorul magyarázatra.

Az olvasókörökben helyet kapott a szóbeli ismeretterjesztés és a műkevelő színjátszás, dalára is. Az élő szó erejét és jelentőségét csak fokozta a nagyarányú irástudatlanság. Az őszi-téli estéken a helyi "közügyek terén működő" férfiak közül számosan vállalkoztak arra, "hogy a tudomány, irodalom és művészetek egyik vagy másik ágából ismeretterjesztő felolvasásokkal szórakoztassák és oktassák a közönséget." /31/

Szamecz András köre - még az 1870-es évek elején egy színházat kívánt létrehozni "oly berendezéssel, hogy a színházi életet még a legszegényebb osztály is 10 kr. belépti díj mellett megszerezhesse. /32/

Ezek a kezdeményezések azt jelzik, hogy a vásárhelyi egyletek - az időszakos politikai aktivitás mellett - tevékenységükkel megkísérelték átfogni a közművelődés és a kulturált szórakozás legfontosabb területeit.

Az olvasókörök könyvtáráról

Az egyesületek nagy száma mutatja azt a növekvő művelődési igényt, amelyet a korábban hiányzó, majd 1887-től igen szűkös keretek között működő hivatalos könyvtári szervezet nem elégíthetett ki. Az uralkodó osztályok a társadalmi egyensúlyt a nép tudatlanságban és szegénységben tartásával kívánták biztosítani. A parasztságnak és az agrárproletáriátusnak meg kellett vívnia a maga osztályharcát a könyvtárügy területén is, hogy a műveltségben mutatkozó hiányokat

"folytonos magánképzés által utánpótolhassa. Az Olvasó Nép kör oda fog hatni, hogy tagjai minél több és jelesebb hirlapokat olvashassanak, továbbá, hogy egy jól rendezett könyvtárral rendelkezessék" - olvashatjuk alapszabályaikban./33/

Az egyleti élet egyik legfontosabb része a hirlapolvasás volt. Táradalmi és anyagi helyzetüktől függött, hogy milyen és mennyi ujságot rendeltek. Az országos függetlenségi lapok / Magyar Ujság, majd Egyetértés, Szabadság, mint a nép zászlója stb./ mellett a Hód-Mező-Vásárhely-t, Vásárhelyi Közlöny-t és 1883-tól az ellenzéki beállitottságu Vásárhely és Vidéké-t járatták.

A kevés lap és sok irástudatlan miatt ugy rendelkeztek az alapszabályok, hogy a jelenlévők kérésére "egy értelmes és érthetőleg olvasó tag nagy fennszóval olvassa a legjobb és legujabb hirlapi cikkeket." A "véleményeltérések s nézetkülönbségek által felmerült vitáknak helye lehet a körben, azáltal az eszmék tisztázódnak." /34/

A könyvtár alapításnak és gyarapításnak a következő forrásai voltak: tagdíj, rendezvények bevétele, könyvhasználati díj, egyéni és társulati pénzadomány vagy könyvajándék. /35/

A Barackosi Olvasókor pénztárkönyvéből tudjuk, hogy pl. 1891-ben a következő könyvtári vonatkozásu kiadásai voltak:

Politikai ujság előfizetése	3,05 Ft
Képes családi lap "	3,25 "
Orosházi ujság "	2,00 "
Vásárhelyi ujság "	2,00 "
Magyarország c.ujság "	1,00 "
Könyvköttetés	7,05 "
Uj könyvekért	19,88 "
Összesen:	38,23 Ft

Az olvasóköri változatos nagyságu könyvtárat gyűjtöttek. A városi körök állománya általában 100-200 kötet között volt, a tanyaiak viszont gyakran a száz kötetet sem érték el. Sőt ideiglenesen könyvtár nélkül is működtek egyletek, jelezvén, hogy a társadalmi, politikai tájékoztató, egyesítő és mozgósító szerep megelőzi a szorosán értelmezett művelődési igényt.

Az állomány megoszlása és minősége függött a könyvkiadástól és a rendeltéstől. A XIX. század második felében a "népnek szánt" könyvtermés jórésze vallásos, történelmi jellegű olvasmány, szép-história. Ugyancsak megjelentek a ponyván a betyártörténetek / Rózsa Sándor és Angyal Bandi /, a "rém-tettek prózában és versben elbeszélve". /36/

1875-ben a Franklin Társulat indított egy értékes olcsó könyvtár sorozatot, amelyet a Révai Kiadó követett 1882-ben. Ezekre a többnyire jó és olcsó művekre a helyi ujságok felhívták a körök figyelmét, de ma már igen nehéz megállapítani, milyen eredménnyel. /37/

A ^{jelentősebb olvasóköri} nagyobb- és közepes könyvtárakat nyomtatott katalógusokból ismerjük meg. A magyar irodalom maradandó értékeit Petőfi, Arany /a Toldival/ és Tompa versei, és Jókai, Jósika prózája képviselte. Világirodalomból a sok Verne és az egy-két Tolsztoj, Zola mű mellett számos értéktelen fordítás is szerepelt az állományban. /38/

A gyakran egy szekrényben elférő könyvtárat a könyvtáros kezelte. Ő vezette a könyv- és kölcsönzési nyilvántartást. Az alapszabály szerint: "A könyvtárnak a társulat könyvei és hirlapjai fölött őrködik, azokat a tagoknak térítvény mellett használatra kiadja, kezeléséről a választmányi és közgyűlésnek felelős." /39/ Sok olvasni szerető mester, földműves vagy tanító végezte ezt a munkát hosszú évekig minden ellenszolgáltatás nélkül.

A könyvtár használatát néhol a választmány által összeállított "könyvtár szabályok" határozták meg: így a kölcsönzési időt, a kiadható kötetek számát, az olvasási időt stb./40/ Kölcsönzés tanyán általában vasárnap volt, városban hétköznap is. A kölcsönzés módjára a körök nem kaptak egységes, szakszerű irányítást. A dátum és a kölcsönző neve mellett a mű szerzőjét és címét többnyire a leltári szám képviselte, vagy csak a kiadott kötetek darabszámát jelölték. Az olvasószolgálatban a legfontosabb - még előttünk álló feladat: a mozgalom első évtizedeire vonatkozó forgalom méretének és a forgalmazott művek minőségének megállapítása, elemzése.

A választmányok és könyvtárosok - olykor a helyi ujságok lapjain is - sürgették a tagokat a könyvek visszaadására, mert azok lassan olvastak. Nem sürgette őket a belső borítóra és címlapra irt felhívás sem: "Csak 14 napra kiadható, ezután minden nap egy krajcár fizetendő!" E késedelmi krajcárokat azonban aligha szedték-fizették...

A kis kötetszám, a különböző színvonalu állomány és az olvasás lassúsága mellett is értékelnünk kell az olvasókörök könyvtárát mint a művelődési törekvés fontos lehetőségét, keretét. A parasztság ugyanis - iskolázottság hiányában, nehéz élet- és munkakörülményei miatt - sokkal nehezebben és kisebb számban válhatott rendszeres olvasóvá. Ugyanakkor könyvtártörténeti jelentősége az olvasóköröknek, hogy évtizedekig pótolták a közkönyvtárakat, majd előkészítették és szükségessé tették azok létrehozását.

V. A helyi agrárszocialista olvasó egyletek

A munkásság osztályharcának erősödésével párhuzamosan a XIX. század végén kibontakozott a szegényparasztok és földmunkások mozgalma. Ennek a - korabeli kifejezéssel - agrárszocialista mozgalomnak jelentős "tüzfészkei" voltak az orosházi, békéscsabai és hódmezővásárhelyi szegény nép olvasó egyletei. /1/

Az uralkodó osztályok jórésze még rendészeti kérdésnek tekintette a szocializmus terjedését, és nem akarta belátni annak társadalmi-gazdasági okait.

Már jelzett birtokapró-zódási folyamatra az 1894 és 1896 közötti változást hozzuk például. A földdel rendelkezők két legnépesebb kategóriája így alakult:

	1894	1896	Emelkedés
1 kat. h. alattiak sz.	2594 fő	2971 fő	15 %
1-5 " között	2706 "	3171 "	17 %

A lakosság ide sorolható része /a családfők számát 4-el szorozva/ 1896-ban tehát kb 24 566 fő lehetett. Az ő megélhetésüket nem biztosította a "birtok", jelentős hányaduk részesművelést, mezőgazdasági bérmunkát vállalt.

A részeseket /a termés hányadáért más földjét művelőket / Vásárhelyen több szolgáltatás sujtotta, így a robot, az uzsora és a "potom". /2/

A munkások elégedetlensége miatt 1894 márciusában a Szabadelvű Kör "megszüntetendőnek mondta ki a harmados kukorica föld után egyesek által még mindig venni szokott úgy nevezett robot, amely a mai viszonyok között már semmi alappal nem bír." /3/

A mezőgazdaságból kiszorulóknak korábban a Tisza szabályozásánál kaptak munkát. Ennek befejeztével, a 90-es években

jelentősen csökkent a földmunkások bére. A kubikosoknak egyre messzebb kellett menniök a mindennapi kenyérért. Ez a mozgékony réteg korán megismerkedett a szocialista tanokkal, és vezetőszeret játszott az agrármozgalmakban./4/

A helyi földmunkások szervezkedése 1891 tavaszán kezdődött. Nagy Sándor kubikos brigádja - megismerkedvén Szombati Géza agitátorral és a Népszava cikkeivel - "szocialista körre" alakult.

A szociáldemokrata párt bázisszélesítő szándéka találkozott a földmunkások szervezkedési törekvésével. A vásárhelyi földmunkások és szegényparasztok 1892-ben Munkás Népkör címen nyújtották be első alapszabályukat, de a polgármester nem javasolta a belügyminiszteri megerősítést, mert a "feljegyzett tagok egytől-egyig a műveltség legalsó fokán álló, iskolázatlan napszámosok, kubikosok" s így az egylet "oly törekvések megbeszélésének gyupontja lenne, melyek mint elérhetetlen és törvénytelen cselekmények, társadalmi szempontból veszélyesekké válhatnának." /5/

A történeti irodalom a vásárhelyi földmunkás egylet alapítási évét különböző időpontokra teszik./6/ Levéltári források erősítik meg Szántó Kovács János kijelentését, hogy az egylet 1892-ben ujév után alakult. /7/

Az említett eltérések összefüggésben vannak azzal, hogy a földmunkás olvasó egylet neve is többször változott rövid története folyamán. Sem a "48-as önképző és szakegylet", sem a Hódmezővásárhelyi Munkás Népkör nem nyert jóváhagyást. 1892-ben. Ezután kétszer is elutasította a Belügyminisztérium a Hódmező-Vásárhelyi Általános Munkás Egylet alapszabályait. A polgármester pedig követelte a "munkás"szó elhagyását a cimből, ezért 1893-ban már Általános Olvasó Egylet néven kértek működési engedélyt - eredménytelenül ./8/

A vásárhelyi földmunkások köre tehát alapszabályainak elutasítása esetén néhány paragrafus betoldásával, önként vagy utasításra változtatott címmel jelentkezett új alapítási kérelmével. Amikor a tanácson keresztül felterjesztett kérelmüket már többször is elutasították, közvetlenül a Belügyminisztériumhoz fordultak alapszabályuk jóváhagyásáért. Természetesen ez az út is eredménytelen volt. Kezdődött minden előlről, hogy időt nyerjenek működésükhöz./9/

Első alapszabályukat az Oroszházi Munkás Kör-től kölcsönözték, ezért azonos a célkitűzés: "tagjait felvilágosítás és oktatásban részesíteni, köztük a tudományt és művelődést, nem különben a társalgási szellemet fejleszteni és előmozdítani." Ennek elérésére a kör könyveket és hírlapokat szerez be, felolvasásokat, társas mulatságokat tart. Tehát az alapszabályok szerint csaknem kizárólagosan kulturális feladatok ellátására, a "közműveltség emelésére" alakult az olvasó egyesület.

A vezetők politikai érettségét igazolja, hogy az egyesületüknek kifelé "közművelődési, társadalmi" jelleget adtak. Az ilyen körök könnyebben kaptak működési engedélyt. A Békés-megyei véres események után azonban egy ilyen kör alapszabály Hódmezővásárhelyen már nem leplezhette a helyi földmunkások, szegényparaszatok osztályharcos céljait. A Belügyminisztérium nem is látta el jóváhagyási záradékkal a sokszor felküldött alapszabályt. /10/

Igazoló összevetésre kíváncsiak ide Szántó Kovács bíróságon mondott szavai az egyesület-alapítás szükségességéről:
" a mezei munkások nagy életterheléssel küzdenek. Beszégettünk arról, hogyha azelőtt elmentünk, fogtunk egy kevés költséget. A munkásosztály az utóbbi években nagyon elszaporodott, de annak terhét csak mi ismerjük, akik színlődünk, méltóságos elnök ur azt nem érzi, mert jó viszonyban él. A tőkepezés és birtokosok a nagy munkanélküliséget felhasználják arra, hogy bérünket minél jobban lezorítsák. Ennek kikerülése végett akartunk egyesületet alakítani, cso-

portosulni, mert a kormány a munkásokkal nem törődik, azoknak sérelmeit meg nem hallgatja."/11/

A földmunkások első vezetői Molnár János és Hegedüs Bálint voltak. Már 1892 május 1-én ünnepséget tartottak az un. Nagyszigetben, de a rendőrség feloszlatta a háromezer főnyi tömeget./12/

Szántó Kovács János 1892 nyarán lett az egyesület tagja. Kubikos volt. Iskolázatlan, de értelmes és határozott, vezetésre termett ember. Így érthető, hogy Hegedüs Bálint leváltása után őt választották elnökké. /13/

Gazdag programmal ünnepelték május 1-ét, de a heti összejöveteleik is tartalmasak voltak. Többnyire Szántó Kovács tartott "magyarázatot", olykor budapesti előadót is kaptak. /14/

Az 1893-as inséges évben még többen fordultak a szocialista tanok irányába, nőtt az egyesület létszáma. A tagok száma kezdetben 361 fő volt, majd 700 fő. Az 1893. májusi számbavételkor Kovács Bálint alelnök a kezdetet jelentő "kubikasi 13 kubikosra" emlékezve szólt a gyarapodásról: a z " 1300 tagról. A legnagyobb forrásokban és feldolgozásokban említett létszám 1700 fő volt. /15/

A tagok számának pontos megállapítása ma már szinte lehetetlen, az egyesület tevékenysége, az események azonban igazolják e közel 2000 fő szocialista hatását és szerepét az agrárszocialista mozgalomban.

A földmunkások kapcsolatokat kerestek az ipari munkásság fejlettebb szervezeteivel. 1893-ban részt vettek a Cipész-és csizmadia segédek Szakegyületének közgyűlésén./16/

1893. végén a Hegedüs Bálint vezette megalkuvásra hajlamos csoport hitet tett az MSzDP vezetősége mellett. Ugyanakkor az osztályharcos Engelmann-féle ellenzékkel is volt kap-

csolata a vásárhelyieknek, egy küldött részt vett az aradi kongresszuson. /17/ Ez a kettősség már a következő év tavaszán a helyi földmunkás mozgalomban bekövetkező szakadás egyik előzménye.

Az 1894-es év első eseményei az ujévi "szocialista bál", a január 30-i tisztujtó közgyűlés és Petőfi-ünnepség, majd a február 25-i nagygyűlés. /18/

A földmunkások legfontosabb ünnepüknek, az ipari munkásokhoz hasonlóan május 1-ét tartották, világképüket Marx, Lassale és követői formálták de nagy tiszteletben állt előttük 1848. emléke is. Könyvtárunkban több kötet szólt a polgári forradalomról, egyesületük nevében is előfordult. "48", szerény olvasóházaik falát Petőfi és Kossuth képeivel is díszítették. Részt vettek a március 15-i ünnepségeken. Kossuth halálakor hatalmas elkeseredés lett urrá rajtuk. /18.a/

1894 március első felében szakadás következett be a helyi földmunkás mozgalomban. Szántó Kovács János és követői kiváltak az anyaegyesületből és Ujvároson a Szatmári Péter Vörösmarty utcai házában alakítottak új egyesületet. /19/

Ezt a szakadást a rendőrség felhasználta az egyesületi élet felszámolására, a május 1-i ünnepség megghiusítására. Mindkét egyesületből elkoboztak néhány könyvet és röplapot. 1894. április 22-én Szántó Kovács követelte az iratok visszaadását. A rendőrkapitány azonban rövid szóváltás után azonban letartóztatta őt. Ekkor a főtéren, az "emberpiacon" várakozó tömeg megostromolta a vázosházát. A zendülést a szegedi huszár század segítségével folytatták el. /20/

Az eseménynek nemzetközi visszhangja is támadt. Emert Engels levele Magyarországi Szociáldemokrata Párt III. kongresszusához. / 1894 május 15. "Hogy mennyire előrehaladt már a tőke elleni forradalom Magyarországon, azt nemrég láttuk Hódmezővásárhelyen..." /21/

A belügyminiszter április 26-án kivételes állapotot rendelt el az egész Alföldre. A közigazgatás minden szintjén tanácskoztak a mozgalommal szembeni teendőkről. A fokozódó üldözés mellett mindössze néhány kisebb jelentőségű munkásvédelmi törvénycikket hoztak. /22/

A Munkás Olvasó Egylet vidéki hatását szomszéd városok földmunkásaival fenntartott korábbi kapcsolata magyarázza. A szervezkedő makóiaknak alapszabálymintát és könyveket juttattak, a szentesiekkel egylet-alapításról leveleztek. /23/

Szántó Kovács János és társai perét 1895. március 5-től 16-ig tartották Hódmezővásárhelyen. A szigorú ítéletekkel zárt tárgyalás elrettentő példa kívánt lenni az osztályrend megzavarói számára. Sokkal jelentősebb azonban az az öntudatosító hatás amelyet a sajtó visszhang és a később Népszava naptárban /1896/ közzétett peranyag országszerte kiváltott. /24/

A helyi földmunkások és szegényparasztok mozgalmát gátolta, de meg nem bénította a hatósági szigor. 1894. novemberében már ismét benyújtották jóváhagyásra az Általános Olvasó Egylet alapszabályait - eredménytelenül - /25/

A május elsejét - már a következő évben is - minden tilalom ellenére megünnepezték. Az 1897-es aratósztárjukban Hódmezővásárhelyen 500 fő vett részt. /26/

A szervezeti életben azonban megosztottság támadt. Molnár János vezetésével a legalitást hangsúlyozó Szociáldemokrata Párt által összehívott földmunkás kongresszushoz csatlakozott az egyik csoport. Ezzel szemben volt vásárhelyi képviselő /Berke András/ Cegléden is, a Független Szocialista Párt alakuló kongresszusán. /27/

Várkonyiék programja, "a mezőgazdasági munkaviszonyok javítása, a progresszív adózás, a nagybirtok 5 holdas parcellákban való bérbeadása stb. különösen a szegényparaszt-ság előtt volt népszerű. /28/

Az ujbárosi Földmivelő Munkás Egylet tagjai Várkonyi István hívei voltak. Noha csak 1897. november 22-én nyújtották be alapítási kérelmüket, a rendőrséggel már korábban ütköztek. Augusztus 29-én gyűlést akartak tartani, hogy két küldöttet válasszanak a szeptemberi ceglédi kongresszusra, de Póka helyettes főkapitány "a titkos gyűlésnek szétosztatása végett a szükséges intézkedéseket megtette."
/29/

1898. tavaszán Várkonyi is járt Hódmezővásárhelyen és beszédet mondott az akkor 70 tagu körben. Lapját, a Földmivelőt nagy számban járatták, a Népszavát azonban nem./30/

A Bánffy-kormány a szegényparasztság élesedő osztályharcával szemben a törvényhozás eszközeivel is fellépett. Az un. rabszolga törvényt/1898.2.tc., amely többek között megtiltotta a mezőgazdasági munkások sztrájkját/ - a szocialistákkal szimpatizáló Ugron-frakcióhoz tartozó képviselők interpellációi csak halogatni tudták, megakadályozni nem./31/

1898. tavaszán Várkonyit letartóztatták, a Földmivelőt betiltották, az egyletek jelentős hányadát feloszlatták, és az év végére elnyomták a helyenként jelentkező földosztó mozgalmakat is.

A Bánffy-kormány terrorakciói a földmunkás mozgalmat visszavetették. /32/

Kijutott az üldözésből a Hódmezővásárhelyi Földmivelő Egyletnek is. A rendőrség helyiségét bezárta, iratait, könyveit és ujságait elkobozta. Buzás Ferenc ideiglenes elnök eredménytelenül tiltakozott a Szegedi Királyi Ügyészségnél. /33/

A magát "várkonyistának" és "független szocialistának" valló Buzás Ferenc az 1899. január 1-én Hódmezővásárhelyen újra megjelenő "Földmivelőben" helyesen szállt sikra a szegényparasztság öntudatosításáért. "Akik semmik és mindenek" c. cikkében azonban anarchista hang is előfordult: a munkásmozgalomtól függetlenül kívánta megvívni a paraszti osztályharcot. /34/

A helyi földmunkások másik csoportja szociáldemokrata alapon működött Keresztes Mihály vezetésével. Az 1899.-ben is felterjesztett Munkásegyleti alapszabályukat már a helyi hatóság sem javasolta jóváhagyásra a "szociális viszonyokra való tekintettel". /35/

Ezzel csaknem egyidőben, 1899. május 10-én a városi levéltáros leírta a História dómus-ban, hogy Földművelő Kör alakult a gazdák és munkások közötti jó viszonyhelyreállításának céljából. /36/

Szántó Kovács 1899.-ben szabadult a börtönből és újból bekapcsolódott a földmunkás-mozgalomba. Bár tájékozódott a független szocialisták körében is mégis kitartott a Szociáldemokrata Párt mellett. /Sőt kísérletet tett - eredménytelenül - Mezőfiék pártba való visszatérésére is./ /37/

Szántó Kovács azonban nem tudott megnyugodni a Keresztes Mihály körül kialakult óvatos, megalkuvó szellemben. 1900. februárjában már a régi hangján szólt a Munkás Önképző Egylet alakításának szükségességéről.: Elvtársaim! Előttem szólók nem fejtették ki tisztán az egylet célját, mert nem magyarázták meg, hogy mi a műveltség. A műveltség a világot megváltó szocializmus, annak tanítására, annak terjesztésére van szükségünk egy hajlékra, amely nem hajlék, hanem a szocializmus temploma lesz. Ez által a templom által érjük el a szocializmus diadalát vagyis a földi mennyországot, mert a tulvilág ugyis hazugság. /38/

1900. karácsonyán a Szociáldemokrata Párt által Hódmezővásárhelyre egybehívott "magyarországi mezei munkások és kisgazdák" kongresszusának egyik titkára Szántó Kovács János volt. Követelték az általános választójogot. Hangsúlyozták, hogy "egyik polgári párttól sem remélik érdekeik felkarolását és képviselését". /39/

1896. októberében lépett fel először Hódmezővásárhelyen

szocialista képviselőjelölt. Buzás Ferenc köralapító ajánlatára Rádi Sándor mondott érdeklődéssel fogadott programbeszédet. Bár a földmunkásoknak volt választójoga Rádi 17 szavazatot kapott./40/

/ Később, 1901-ben Csizmadia Sándor / Szántó Kovács János agitált mellette/ és Várkonyi István, 1905-ben pedig Garbai Sándor lépett fel itt a képviselőválasztások alkalmával./

Szántó Kovácsról jól tudta a városi rendőrkapitány 1900-ban, hogy legfontosabb feladatának tekinti a "Hódmezővásárhelyen két pártra szakadt szocialisták egyesítését." /41/ Ez a törekvése azonban eredménytelen maradt.

1902. március 2-án megalakult a Vásárhelyi Földmivelő Munkások Önképző Egylete Keresztes Mihály vezetésével. Alapszabályuk jóváhagyási feltétele Szántó Kovács Jánosnak és követőinek kizárása volt. A 8 éve hiába kérelmezett legalitást ezen a nagyáron vette meg néhány évre a megalkuvó csoport. /42/

A dualizmus rendszerének politikai válsága idején 1905/6-ban ismét igyekezett a helyi hatóság felszámolni a földmunkás mozgalmat.

1906. májusában a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének és az Országos Munkásvédő Szövetség helyi csoportjának működését felfüggesztették. Ez az egyesület Posztós Sándor vezetésével működött: aratósztrájkot szerveztek és munkabér emelésért küzdöttek. /43/

1907-ben megszüntették a Földmunkások Önképző Egyletét is. A helyi agrárszocialista mozgalom - mint láttuk tehát - részben a Szociáldemokrata Párt politikája miatt, részben a helyi megosztottság miatt nem maradt az 1894-es szinten. A bemutatott agrárszocialista körök jórésze ennek ellenére nemcsak haladó hagyományai volt ak a Magyar Tanácsköztársaságnak

hanem közvetlen előiskolái is. A direktórium két tagja, Borsi János és Posztós Sándor pl. részt vett az 1894-es zendülésben ill. a századforduló földmunkás mozgalmaiban.

Az agrárszocialista olvasóköri könyvtáráról

A hódmezővásárhelyi földmunkások és szegényparasztok az olvasóköri hagyományok alapján, a Szociáldemokrata Párt irányításával a kultúra területén is megvívták osztályharcukat.

Az Általános Munkás Olvasó Egylet könyvtára 1894. április 22-én vált híressé, amikor az elkobzott könyveket és folyóiratokat visszakövetelő Szántó Kovács Jánost letartóztatták, a tömeg pedig megkísérelte kiszabadítani. Ennek az öntudatos fellépésnek fontos előzménye a földmunkások önművelődése hírlapok és könyvek által.

Elsősorban a Népszavát olvasták. 1891 nyarán 16 példányban járt a városba. A Népszava 1894. február 23-i kiadói hivatali üzenetében 10 vásárhelyi névre igazolta vissza a 20 Ft 30 kr összegű előfizetést. /köztük sz.k.j. jelzés alatt Szántó Kovács értendő, aki feltehetően az egylet és a tagok nevében egyedül 10 Ft 85 kr-t küldött be. /44/

Járatták a Szabadszót és a helyi ujságokat is. /45/

Az újvárosi Földművelő Munkás Egylet lapjai 1897-ben a következők voltak: Népszázló, Esti Ujság, Esti Hírlap és a Vásárhely és Vidéke. Korábban járatták a megszűnt Függetlenséget is. A Népszava hiánya feltűnő ill. kifejezi a várkonyisták szembefordulását a Szociáldemokrata Párttal.

/46/

Szántó Kovács értékelte a jó könyveket. Gyakran buzdította tanulásra elvtársait, hogy a tudással is erősebbek legyenek a "vérszopók" elleni küzdelemben. Elnökségének első indit-

ványa volt a tagsági díj 5-ről 10 kr-ra emelése, hogy még több hasznos könyvvel bővíthessék könyvtárukat.

Rendszeresen figyelemmel kísérték a Népszava könyvkereskedésének katalógusát, ha pedig Budapestre utaztak kongresszusra vagy egyéb ügyben, mindig vásároltak jónéhány könyvet. /47/

Könyvtárukból sokáig csak a lefoglalt műveket ismertük:

Szokolay Viktor: A pápák bünei. Bp. 1894. 90. old.

Külföldi Viktor: Szabadság költészet. Bp. 1879. 80 old.

Krasser Frigyes: Szózat a népbolondítókhoz és a néphez.
Bp. 1893. 8 old.

Külföldi Viktor: Egy furfangos munkás. Bp. 1877. 23 old.

Garai András : A szocialista irtó. Bp. 1892. 24 old.

Mit akarnak a munkások. Bp. 1891. 16 old.

A bp-i Kommunista pör. Bp. 1880. 116 old.

A bíróság a példás ítéletek ellenére megállapította, hogy "a bünjelként lefoglalt nyomtatványok a büntett elkövetésére közvetlenül nem szolgáltak, sem azoknak birtoklása, használása, terjesztése eltiltva nem lévén elkobozható és megsemmisíthető nem voltak." /48/

A Szántó Kovács halálakor /1908/ már 1700 kötetre rugó könyvtárból a könyvek elkallódtak. Csupán Nagy Sándor kéziratos visszaemlékezéseiben maradt fenn egy hiányos jegyzék, amely alapján a munkásmozgalom és könyvtár történet kutatóinak választ kell adniuk arra a kérdésre, hogy milyen volt a multszázad végi földmunkások szellemi tápláléka. /49/

Szemléltetésképp a hiányos címfelvételek ellenére is felsorolunk néhány kötetet.

Történeti művek:

A magyarok története

A jobbágyság története

Elbeszélés a 48/49-i szabadságharcból
 Világörténelem
 Napoleon élete

Magyar és külföldi szabadságharcosok története:

Az aradi 13 vértanu
 Kossuth Lajos
 Garibaldi, az olasz szabadság hőse

A munkásmozgalom vezetőinek életrajza:

Marx Károly
 Marx és Engels élete
 Lassale Ferdinánd élete

A munkásmozgalom vezetőinek művei:

Marx gazdasági tanai
 A pénz keletkezése és fejlődése
 Engels iratai

A Szociáldemokrata Párt kiadványai, brossurák, röplapok:

Szocialisták kátéja
 Szózat a népbolonditókhoz
 Világ felforgatók
 A bp-i kommunista per
 Pártgyűlési jegyzőkönyv
 Szerzetes uralom

Klasszikus költőinktől:

Petőfi összes
 Petőfi: Hóhér kötele
 Arany János I-III.
 Vörösmarty költeményei

Korabeli proletár költemények: /az első 1896-ban jelent meg./

Szocialista versek
 Proletár költemények

Az értékes magyar prózát Tánicsics Mihály művei képvisel-
ték, az ellenpólus /Herczeg Ferenc/: Gyurkovics lányok.
Világirodalom: Hugó Vidor egy kve.

Háboru és béke

A pénz

A föld

Észak Dél ellen

Utazás a tenger alatt

Utazás a Holdban

20 000 mtf. a tenger alatt

Ezt a könyvjegyzéket összevetve a korabeli orosházi és a
későbbi balmazújvárosi földmunkásegylet könyvtárával, sok
hasonlóságot fedezhetünk fel. /50/

A könyvtár forgalmáról is olvashatunk Nagy Sándor vissza-
emlékezésében. Az a tény, hogy sokszor majd nem üres volt
a könyvtár, azt bizonyítja, hogy sokat olvastak /ha las-
san is/és így tájékoztak a szocialista eszmékről, a tör-
ténelemről és a világirodalom értékeiről / Hugó, Tolsztoj,
Zola, Verne stb./.

A földmunkások és szegényparasztok tehát sok gondot fordí-
tottak a művelődésre a nyomor, a társadalmi-politikai el-
nyomottság és a kulturális sötétség nehéz éveiben. Meg akar-
ták ismerni a világot, és művelődésük, öntudatosulásuk során
egyre többen ismerték fel, hogy azt meg lehet és meg is kell
változtatni. Igazolja ezt politikai tevékenységük.

VI Hódmezővásárhely a XX. század elején

Hódmezővásárhely határa /132 000 kat. h./ és mezőgazdasági jellege nem változott. A demográfiai sajátosságokat a népszámlálási adatok összevetésével jelezzük.

Az iparosodó városok a parasztfalvak agrárproletárjainak befogadásával erőteljesen gyarapodtak. Ettől eltérően Hódmezővásárhely lakossága 1869 /49 153 fő/ és 1910 /62 445/ között csak 13 292 fővel, azaz 27 %-kal szaporodott. Ez a gyarapodás elmaradt mind az országos, mind a megyei átlagtól. /1/

Az 1900-ban volt 60 883 fő 1910-ig mindössze 1 562 fővel lett több. Ez a népszaporulat különösen akkor tűnik kevésnek, ha figyelembe vesszük, hogy az országos méretű kivándorlás jelentéktelen "vérvesztéséget" okozott a városnak. /2/

Továbbra is igen magas volt a külterületi lakosság száma: 1910-ben 24 700 fő, az összlakosság 39.3 %-a. /3/

1900-ban a mezőgazdasági keresők száma 16 432 fő, az általuk eltartottak száma 24 686 fő volt. Az eltartottak aránya / 100 keresőre jutott 149 eltartott / magasabb az országos mezőgazdasági népesség hasonló átlagánál /140 eltartott/, de alatta marad a Csongrád megyei átlagnak /160 fő/. /4/

Az aránytalan birtokmegoszlást az 1910-es adatokkal jelezzük, amikor a földtulajdonnal bírók száma 7 010 fő volt.

100 holdon felüli	108 birtokos
10 - 100 hold közötti	3015 "
10 holdon aluli	3134 "

A birtokosoknak több mint fele 10 holdnál kevesebbel

rendelkezett. Ezen belül is tulsulyban voltak a törpebirtokosok. /1-5 hold, vagy 1 hold alatti gazdaságok/, bár ezekről nincs külön statisztikai kimutatásunk.

Ugyanakkor a város kereső földműves lakosságának 44.3 %-a birtoktalan volt. /5/

A város iparilag fejletlen volt. A 20-nál több munkást foglalkoztató ipari üzemek száma 1900-ban 5 /152 munkással/, 1910-ben pedig 11 volt /418 munkással/. A kisipar tulsulyát igazolják a következő adatok: 1900-ban 1643 kisiparos volt Vásárhelyen. /Segéd nélkül dolgozott 1037 /, 1910-ben 2055 kisiparos közül 1267 dolgozott segéd nélkül. Az utóbbi évben 2144 segéd volt a kisiparban, tehát az iparban alkalmazott munkásoknak 85.7 %-a./6/

A kereskedelem és hiteléletben dolgozó keresők száma 1900-ban 887 fő, 1910-ben 1110 fő volt. Közlekedésben a századfordulón 279 fő, egy évtized múlva pedig 376 fő dolgozott.

A város elmaradott kulturális helyzetét továbbra is jellemzi az irástudatlanok magas száma.: 1900-ban 19 688 fő, 1910-ben 17 557 fő nem irt-olvasott. Ha a 6 év alatti gyermekeket leszámítjuk, akkor is 10 000-re tehető az analfabéták száma. /7/

A tudományos tevékenység helyi eredményét Szeremlei Sámuel református lelkész várostörténete fémjelzi. /8/

A művészeti életből a képzőművészet tevékenysége emelkedik ki. Tornyai János és Rudnai Gyula képei társadalombírálatot is jelentettek, Endre Béla a táj lírai ábrázolásában volt jelentős. Pásztor János és Kallós Ede /Kossuth 1903/ szobrai ma is diszítik a főteret.

A városi könyvtár tényleges megnyitására 1907-ben került sor. Ekkor Dr Szalai József rendőrfőkapitány, aki könyvszerető ember volt és elfogadta a tanács megbízását

elvételezte a könyvrendelést és az állomány rendezését, kidolgozta a működési szabályzatot. A következő évben őt Szegedre helyezték, de szivügye maradt a vásárhelyi könyvtár, amit 1910-ben küldött 8 láda könyvajándéka is bizonyít.

A könyvtár 1907-ben 3 441 kötetel rendelkezett, ebből helyben olvastak 121, kölcsönöztek 1678 kötetet. /9/

A következő években - a közkönyvtári funkció szempontjából kedvező fordulat következett, amennyiben - a tudományos művek beszerzése mellett növekedett az állomány szépirodalmi része. A fejlődés lényeges anyagi feltétele volt az 1908-1910-es években kapott 7000 korona államsegély. 1910-ben 5934 mű, 7125 kötet volt az állomány, a forgalom ugyanakkor 90 helyben olvasó 228 művel, 1524 kölcsönzés 16 264 művel. A forgalom emelkedést elősegítette az is, hogy az eddigi vasárnap délutáni nyitvatartás mellett két hétköznap is kölcsönöztek másfél-másfél órát.

A forgalom minősítésére idézzük a legtöbbet olvasott szerzőket: Jókai 1815, Beniczkyné 1250 évi kötetforgalmát Verne és Herczeg Ferenc művei követték.

Jókai vezetőszeropét az állományban található 260 kötete is elősegítette.

A városi tanács egy népkönyvtári kérelem alkalmával a következőket írta a földművelésügyi miniszternek a könyvtárról: "koránt sem képes olvasni s művelődni szerető közönségünk igényeit kielégíteni, annyival kevésbé, mert városi közkönyvtárunk magasabb színvonalon áll mintsem azt az egyszerű földművelő közönség legnagyobb része eredménnyel használhatná, de különben is ezen könyvtár is annyira keresett, hogy az olvasóközönséget kielégíteni nem képes." /10/

VII. Hódmezővásárhelyi olvasókörok a XIX. század végétől

Az 1894-es agrárszocialista mozgalom leverése, megtorlása fékezte az olvasóköri életet Vásárhelyen. Fokozódtak és kiterjedtek a leszerelési kísérletek, üldözések. Ezek és a mozgalom belső gyengesége tették hullámszóvá: fellendülővé majd hanyatlóvá az I. világháboru előtti két évtizedben az olvasókörok alakulását és tevékenységét.

Néhány kitéttel jelezzük, hogy az alapszabályok módosulása is visszaesést tükröz.

"Vallási és politikai vitákat kezdeni és folytatni a kör helyiségében nem szabad." /1/

Idegen nem lehet tag, sőt néhol vendég sem a körben. /2/
Ez a tilalom nyilvánvalóan a vándor "szocialista izgatók" ellen szólt.

Az állami ellenőrzés fokozódásáról tanuskodik a következő paragrafus: "A hatóság küldöttje a gyűléseken bármikor részt vehet, a gyűlési jegyzőkönyvekbe, az egylet pénzkezelésébe betekinthez, állandóan ellenőrizheti, s az egylet helyiségeiben szabad bemenetele van." /3/

Hasonló szellemben fogalmazódott az un. "feloszlataási záradék" is: "Azon esetben, ha az alapszabályokban meghatározott célt és eljárást illetőleg az olvasókör hatáskörét meg nem tartja, a királyi kormány által, amennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az olvasókörbéli tagok erkölcsi és vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik, s a felfüggesztés után elrendelendő szabályszerű vizsgálat eredményéhez képest, végleg feloszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni feloszlataás terhe alatt köteleztetik." /4/

A XIX. század végétől kezdve - egyéb nyomtatott forrásokhoz viszonyítva - sok alapszabály maradt fenn. Ezeket nagy

számban készítették, mivel tagkönyvként is szolgáltak, amelyekben a pénztáros igazolta a befizetéseket. Ettől az időtől számíthatjuk az egyleti pecsét használatát is, a felirat többnyire a címet és az alapítási évet tartalmazta.
/5/

A rendőrségi üldözés és a "megszelidítő" népkönyvtári akció ellenére egyrészt tovább működtek a régi körök, másrészt mind a bel-, mind a külterületen keletkeztek új egyesületek.

Városiak: Ujvárosi Olvasókör	1895
Szentesi Utcai Olvasókör	1895
Földmivelő Munkás Egylet	1897 /L.V.fejezetben/
Első 48-as Olvasó Egylet	1897
Ujvárosi Olvasó Egyesület	1899

A XIX. században alakult külterületi olvasókörök sorát a következők zárták:

Rárosi Gazdálkodók Köre	1895
Kardoskuti Olvasókör	1896
Mátyáshalmi Olvasókör	1898
Csicsatéri Olvasókör	1898
Hatrongyosi Olvasókör	1900

A századforduló évében egyszerre három egyesület kezdte társadalmi, közművelődési tevékenységét: Az Első Olvasó Egylet, a Rákóczi - és a 48-as Bercsényi Olvasókör. A szünni nem akaró Kossuth-kultusz jegyében kapcsolódott e nevükben függetlenségi hagyományt idéző egyletekhez a 48-as Kossuth Népkör /1901/. Az 1902-ben alakult két földmunkás egyletről az előző fejezetekben már szóltunk.

A tanyai olvasókörök alakulását tekintve 1901 volt a "legtermékenyebb év": a fecskésparti, belsőszórháti, belsőerzsébeti, katraszéli és répásháti határ földművelői, "kisebb vagyону földművesei" tömörültek ekkor.

Az 1903-as év krónikája nemcsak újabb egyleteket /Rácuti-, Mágocsoldali-/ , hanem egy érdekes "osztódásos szaporodási"

kisérletet is feljegyez.

A helyi ujságban megjelent, hogy a Pecercési Olvasókörben /alakult 1892/ "surlódás és egyenetlenség" támadt az elnök és a választmány tagjai között. Ezért 1902 karácsonyán 23 tag kilépett és aláírást gyűjtött új olvasókör létesítésére. Néhány nap múlva ugyanott bizonygatta a Pecercés/hát/i kör elnöke, hogy nincs egyenetlenség és kilépés. Az említett tagok távozási szándékának oka: "a jelenleg legjobbnak bizonyult helyről távolabbi helyre" kívánták vinni a kört./6/ Valószínű, hogy a távolság döntött az elszakadási kísérletben, mert az ekkor 105 tag a legközelebbi adat szerint 84-re fogyatkozott /1910/.

Az 1905-ben alakult négy /!/ és a világháború előtt alakult újabb 13 /!/ külterületi kör /L. névmutató! /a megélénkült társadalmi mozgás visszhangja az addig csendes tanávilágban. A hatóság radikális ellenakcióját a 48-as /földművelő/ Munkás Kör /1911/ és a Petőfi Olvasókör /1914/ betiltása mutatja.

Teljes kimutatás hiányában néhány adattal jelezhetjük az olvasóköri tagok számának alakulását.

<u>Városi olvasókörök létszáma</u>	1895	1910
IV. Olvasó Népkör	61	70
VIII. Olvasó és Társalgó Népkör	54	106
II. ker. Olvasókör	120	50
Szabadság Olvasó Népkör		110
48-as Bercsényi Olvasó Kör		120
VII. ker. Olvasó Kör		150
Rákóczi Olvasókör	1900-ban	130
Ujvárosi Olvasókör	1903-ban	160

E hiányos táblázatban is találhatunk példát az alig változó /IV. Olvasó Népkör /, a megduplázódó /VIII. Olvasó Népkör/,

sőt a nagyon lecsökkenő létszámra is /II. ker./. A legfontosabb változás mégis az 1910-es átlagléttség 100 fölé emelkedése.

Ugyancsak emelkedett a tanyai olvasókörök tagjainak száma, amit az 1906-os, 1910-es létszámok alapján állapíthatunk meg. Bár alacsonyabb létszámú körök is voltak.

Szorványos adatok a külterületi olvasókörök létszámára

	1895	1906	1910
Kutasi Olvasó Egylet	47	87	
Pusztakutasi Olvasó E.	44	85	
Pecercési Olvasókör	80	105 /1903/	84
Külsőerzsébeti Olvasókör	60		70
Mátyáshalmi Olvasókör		42 /1898/	50
Alsókopáncsi Olvasókör		72	72
Csókási Olvasó Egylet		95	
Szikáncsi Olvasó Népkör		56	
Kardoskúti Olvasókör		34 /1896/ 42 /1902/	
Téglásszéli Olvasókör			35
Gorzsakopáncsi Olvasókör			55/1913/
Sámsonoldali Olvasókör			50/1914/

Tehát az alacsony népszaporulat ellenére és a megáéknkült társadalmi mozgás következtében emelkedett az olvasókörök tagjainak összlétszáma. Különösen a belterületi körök koncentrációja volt jelentős.

A Függetlenségi Párt politikai befolyása továbbra is megmaradt a paraszti olvasókörökben. Endrey Gyula országgyűlési képviselő /1892-1910/ mind a parlamentben, mind a vásárhelyi körökben a párt politikájának jobbratulódását példázza. A Nemzeti Párttal kapcsolatos parlamenti felszólalása eszmei és gyakorlati opportunizmusát mutatja. Más alkalommal Bosznia és Hercegovina okupációja ellen tiltakozott, ami önmagában pozitív tény.

Endreyt azonban - mint a monarchia több más vezető politikusa - a szláv tulsulytól, az új területek szerzésétől való félelem praktikus szempontja vezette. /7/

A helyi földmunkás mozgalommal szemben, pártjához hasonlóan, elutasító volt Endrey magatartása. 1894-ben felkérték, "hogy a hatóság tulkapásait velük, illetve önképző egyesületekkel szemben képviselői minőségénél fogva szüntesse meg. Ez bizonyára olyan jogos kérelem volt, hogy annak teljesítését igazság és jogszerető ember nem tagadhatja meg. A képviselő ur pedig azt mondta, hogy miután a munkások úgy sem választói, /mert nincs választási joguk/, nem veszi át ügyüket, nem tesz semmit érdekükben." /8/

Ez a politikai alapállás hatott az un. 48-as olvasóköri Endrey ügyvéd személyes fellépéseiben és az általa szerkesztett Vásárhely és Vidéke c. lapon keresztül. /9/

Fellelhető még Vásárhelyen az önálló parasztpártot szervező békéscsabai Achim András hatása. Demokratikus programja Gonda József Jövendő c. folyóirata révén jutott el a vásárhelyi parasztokhoz. /10/

A Nagyatádi Szabó István által alapított /1909/ Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt, röviden Kisgazdapárt politikája majd az ellenforradalom idején ért el döntő befolyást a hódmezővásárhelyi 48-as olvasóköri zömében.

Az olvasóköri anyagi megerősödését jelzi, hogy sok önálló épületet emeltek. Ezekben is kifejezésre jutott a társadalmi tagozódás. A város központjában préselt téglából épített diszes kaszinótól kivitelben is távol esnek az olvasóköri otthonok, amelyek többnyire egyszerű vertfalu épületek voltak. A szegényebb olvasóköri azonban továbbra is megmaradtak valamelyik vezető házában, vagy az iskolában. /11/

Az iskolában tartotta pl. első félévi rendes közgyűlését a Belsőerzsébeti Olvasó Egylet. Az 1903 ujévi napirend a következő volt: 1. Beszámoló a múltévről

2. Számadás a pénztári állapotról
3. Vasárnapi felolvasásokról való intézkedés
4. Az iskolánál tervezett ártézi-kut kérdése
5. Egyéb indítványok /12/

Az ártézikut mellett egyéb gazdasági jellegű kérdésekkel is foglalkoztak a körök. A Mártélyi Olvasókör pl. megbizta elnökét, hogy csatornaépítés ügyében járjon el a polgármesternél. /13/

A köri szóbeli ismeretterjesztés fontosságára már korábban utaltunk. A helyi értelmiség legjobbjai felismerték ezzel kapcsolatos feladatukat.

Igy írt Tornyai János festőművész Kiss Lajosnak 1912-ben Mártélyről: "Itt van a legnagyobb köd, itt kell a legjobban törni, oszlatni a ködöt. Irással, képpel, felolvasással, muzeummal... Mennyi ártatlan, rabságra, butaságra kárhoztatott poronty élete kezdődik csak ebben az egyetlen egy ködös órában, ezen a nagy pusztán. És jön utána a többi óra, ködös éjszaka... Mind miránk tekintenek..." /14/

Kiss Lajos, későbbi Kossuth díjas néprajz tudósunk is több gyűjtéssel kapcsolatos előadást tartott 1906-ban a Galamb utcai, Kutasi, Ráczutféli és Csajági olvasókörökben./15/

Az orvosok un. népszerű egészségügyi előadásokat tartottak. A gazdasági témájú felolvasások közül két címet idézünk 1903-ból: A szövetkezetekről; A pusztai földek kiosztásáról./16/

Az olvasókörök társadalmi-politikai funkciójának csökkentésére a hatóság igyekezett azokat pusztán szórakozó helyiségekké változtatni. A kártyázást már nem tiltják egységesen az alapszabályok, ha az nem pénzre, hanem "tisztán időtöltésből folyik". /17/

"A kaszinók, olvasó és más társasköröknek italmérési engedély létszámon felül is kiadható." /18/ Bálát évente 2-3 alkalommal /pl. farsangi, pünkösdi és aratóbálát/ rendeztek a kör helyiségében. A "táncvigalmak" jövedelmét változatosan használták föl a házalapra, könyvtár javára stb.

VIII. Az olvasóköri könyvtára

A könyvtárak általános kérdéseit a XIX. századi körökkel kapcsolatban már érintettük.

Az újságolvasás növekvő igényét elsősorban a helyi lapok elégítették ki: a Hódmezővásárhely / a Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye /, a Vásárhely és Vidéke /1883-1912, a Függetlenségi Párt helyi lapja/, a Vásárhelyi Reggeli Ujság /1904-től/ és a tanyak ujsága, a Vásárhelyi Híradó. /1/

Budapesti és vidéki lapokat /Szegedi Híradó, Orosházi Lapok/ is rendeltek, /2/

Az 1910-es évek elején két helyi folyóirat is megjelent Vásárhelyen: a Nagy György-féle Magyar Köztársaság /1911-1913/ és Gonda József szerkesztésében A Jövendő /1910-1912/.

A hírlapokat 3-4 nap után szintén kölcsönözte a könyvtáros.

A könyvtáralapítás szükös forrásairól már megemlékeztünk korábban. Előfordult, hogy csak több évi működés után sikerült könyvtárat létesíteni. A Téglásszéli Olvasó Kör 1909-ben azzal indokolta népkönyvtári kérelmét, hogy négy évi fennállása alatt nem tudott könyvtárat gyűjteni. /3/

Az olvasókörieknek változatos nagyságu könyvtára volt. Jelentős állománnyal rendelkeztek a következő városiak: /4/

Ujvárosi Olvasó Egylet	443 mű	635 kötet
Ujvárosi Olvasókör	480	584
Első Olvasó Népkör	379	412
IV. Olvasó Népkör	326	412

A külterületi olvasóköri nagyobb könyvtárai:

Felsőkopáncsi Olvasókör	439 mű	546 kötet
Kutasi Olvasó Egylet		479
Földeákszéli Olvasókör		453
Pusztafeketehalmi Olvasókör	242	250

Igen kevés könyvük volt a következő tanyai köröknek:

Sóstóparti Olvasókör	36 kötet
Csókási Olvasó Egylet	37
Téglásszéli Olvasó Egylet	43

A könyvállomány megoszlása szépirodalomra és ismeretterjesztő anyagra körönként változott. A Csókási Olvasó Egyletben pl. szépirodalom volt csupán, ezzel szemben Répáshátton 89-ből csak 15, Mágocsoldalon 53-ból 19 kötet volt szépirodalom.

Lényegesebb kérdés az állomány minősége. Ez a könyvkiadástól is függött, a kiadók tevékenysége pedig mindenkor a rendszer művelődéspolitikai törekvéseinek tükrére. A századforduló éveiben a jó üzletre számító kiadóvállalatok nagy tömegben dobták piacra a népszerű ismeretterjesztő kiadványokat. /Tolnai Világlapja, Érdekes Ujság stb./

Az Ujvárosi Olvasókör állományának néhány tétele:

A magyar irodalom klasszikusait képviselték: Arany /9/, Petőfi /3/, Madách, Jókai /55!/, Mikszáth /26/ és Gárdonyi /14 kötettel, amiből viszont 9 Göre Gábor volt/.

A világirodalom jó része /Tolsztoj, Dosztojevszkij és Zola/ mellett külföldi /Courth Mahler/ és hazai /Beniczkyné/ értéktelen kötetek is előfordultak.

Helyi szerzők: Bibó Lajos, Gonda József és Szeremlei Samu /várostörténetével/.

Rövid összevetésre kívánczik itt a Földeákszéli Olvasókör 1904-es könyvjegyzéke. /5/ Ez két részből állt: az eredeti állomány 453 kötet volt, ehhez jött a 173 kötetes népkönyvtár.

Az eredeti olvasóköri állomány nem szépirodalmi része /30/ történelmi /10/, mezőgazdasági /4/ és földrajzi /5/ stb. munkákra oszlott.

A szépirodalomból itt is helyet kaptak nemzeti klasszikusaink

/bár kevesebb ponyva kíséretében/, és a világirodalomból Tolsztoj, Dosztojevszkij, Wilde, Hugó, Verne, Moliere.

A forgalom jelzésére a Gorzsa-tanyai Állami Népiskolában elhelyezett könyvtár naplóját idézzük:

1906	70	olvasó	485	mű
1909	64		456	
1910	52		295	
1911	25		214	
1912	9		73	

Könyvjegyzék hiányában sajnos nem tudjuk, hogy mit olvas-
tak. A forgalom adatai azonban jól szemléltetik a kicsiny,
tovább nem fejlesztett könyvtárak sorsát: A kezdeti nagy
érdeklődés az állomány megismerésével párhuzamosan csökkent.

A Pusztafeketealmi Olvasó Egylet szintén az iskolában
kapott helyet. Ezt a kapcsolatot erősítette az az alapsza-
bály is, hogy a köri könyvtárat fel lehet használni az is-
kola céljaira. /6/

A fentebb vázlatosan bemutatott állományok mind mennyiség-
ben, mind minőségben jobbak az átlagnál. Bár a többi kör
szűkebb választéka is képes volt az olvasási igény felkel-
tésére és időleges kielégítésére. Később néhány olvasó kör
évente kicserélte könyvtárát, ezzel enyhítve a költséges
továbbfejlesztés, bővítés gondját.

IX. Az olvasóköri mozgalom ellensúlyozására irányuló törekvések. Népkönyvtárak

Az olvasókörök elterjedése és osztályharcos jellege - a mozgalom harmadik évtizedében-egyidejűleg fokozódott a nemzetiségi - és munkásmozgalom újabb kibontakozásában. Mindez - az uralkodó osztályok belső ellentéteinek felszínre kerülésével együtt - a dualizmus rendszerének belpolitikai problémáit jelezte.

Az állam, az egyház és az uralkodó osztályok társadalmi szervezetei hol önállóan, hol meg összefogva felléptek az olvasókörök ellen, szükség szerint országosan vagy helyileg.

Az állam központi kormányz szervei közül főleg a Belügyminisztérium, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Földművelésügyi Minisztérium próbálta megakadályozni az agrárszocialista tanok terjedését az olvasókörökben. A két utóbbi minisztérium elsősorban a népkönyvtári akciók szervezésében tűnt ki. A Belügyminisztérium pedig a helyi hatóságok segítségével gyakran már a megalakulás idején megkezdte támadását.

Mint fentebb láttuk, az Általános Munkás Olvasó Egylet alapszabályait hosszú halogatás után és többszöri kérelem ellenére sem hagyták jóvá. Mivel az egylet ennek ellenére működött, állandó megfigyelés alatt állt. Éppen egy házkutatás, könyvek és iratok elkobzása után került sor az 1894. áprilisi eseményekre. Ennek elfojtásában a helyi karhatalmat a szegedi katonaság segítette. Április 26-án a belügyminiszter az egész Alföldre kivételes állapotot rendelt el. A május elsejei megmozdulástól való elrettentésre 1895. március 5-16-ig Hmv.-helyen tartották Szántó Kovács János és társai perének végtárgyalását -"példás" ítéletekkel.

Az agrárszocializmustól "fenyegetett" megyék főispánjainak részvételével 1894-ben a belügyminiszter, 1895-februárjában pedig Bánffy Dezső miniszterelnök vezetésével tartottak un. "szaktanácskozmányt". /1/

A belügyminiszter körrendeletében megállapította "a közös érdekek ápolására és érvényesítése céljából alakított egyesületek" elterjedését. Felhívja a hatóságok figyelmét az "éber felügyelet és ellenőrzés" gyakorlására. "Ha ... valamely egyesület ellen alapos gyanu merül fel..., haladéktalanul szigorú vizsgálat eszközendő, azután az eredményekről hozzám jelentést s az egyesület irányában teendő további intézkedésre nézve egyuttal indokolt javaslat teendő." /2/

A belügyminiszter rendeletére hivatkozva Dr Baksa Lajos polgármester utasította Nagy Sándor rendőrkapitányt, hogy "a törvényhatóság területén létező és jövőben alakulandó egyesületek, társulatok és intézetekről ... félévenként ... kimutatás terjesztendő fel, ezenkívül a törvényhatóság központjában minden újabb egyesület alakulása és megszűnésének bejegyzésére szolgáló egyesületi könyv vezetendő." /3/

1897. december 6-án Hódmezővásárhelyen a munkásgyűléseket és munkás egyesületi gyűléseket tiltó rendeletet /322/1894. B.M. sz./ hatályon kívül helyezték. /948/1897. B.M.sz./ Az ellenőrzés szigora azonban az új helyzetben sem csökkent: "a munkás egyesületek működése szintén kettőzött figyelemmel lesz kísérendő, nehogy az alapszabályokban kitűzött céloktól eltérve a törvényes rendet veszélyeztető izgatás fészkévé váljanak; ha pedig ilyesmi észleltetnék, esetleg az egyesület működésének ideiglenes felfüggesztése mellett annak feloszlata iránt a felettes hatóságokhoz késedelem nélkül jelentés teendő. Minthogy pedig a munkások titkos összejövetelekre nincsenek utalva, a hatóságok annál nagyobb szigorral s sikerrel akadályozhatják meg a gyűlések bejelentés nélkül való tartását, és jóváhagyott alapszabályokkal nem bíró egyesületek működését." /4/

Ezzel a rendelettel egyidőben kezdődött meg 1897-ben az Ujvárosi Földművelő Munkás Egylet elleni rendőrségi akció. /L.az V. fejezetet!/

Abban az esetben, ha békés módszerekkel nem tudták elejét venni az olvasókörök balratolódásának, feloszlatták azokat. Erre a sorsra jutott pl. 1911-ben a helyi Földművelő Munkás-kör. /5/

Az egyházak fő társadalmi szerepe a tömegek ideológiai befolyásolása volt az uralkodó osztályok érdekében. Az olvasóköri mozgalom aktivitása idején igyekeztek abban tért nyerni, vagy önálló olvasóköröket szervezni.

Egyházi körök Hódmezővásárhelyen:

Római Katolikus Olvasó Egylet, Teleki u. 44.	/1893/
Belsőerzsébeti Református Olvasó Egylet,	/1894/
Római Katolikus Társaskör, Károlyi u. 15.	/1902/
Sóstóparti Római Katolikus Kör, P. 918.	/1909/

A helyi vagyonos rétegek és a felekezetek nő- és ifjusági egyletek alapításával is az ellenmozgalom bázisának szélesítésére törekedtek. /6/

A református egyház, amelyhez itt a lakosság kétharmada tartozott, szorgalmazta a gazdakörök létrehozását is.

A gazdaköröket a gazdaszövetség kezdeményezésére hozták létre. Ezeken keresztül megfelelő szellemi irányítást kívántak biztosítani az olvasókörökben. Meg akarták akadályozni, "hogy hazafiatlan és megbizhatatlan elemek a földművelő nép közé betolakodjanak, hogy lelkiismeretlen népámitók legyenek a vezérek és a földművelő népnek is a lelkét nemzetközi tévtanokkal megfertőzzék." /7/

Csak az olvasókörök címére hagyatkozva a Héjjahalmi Gazdálko-

dók Körét, a Bodzásparti Gazálkodók Önképzőkörét és a Nagyszigeti Gazdasági Olvasókört tarthatjuk Gazdakör-jellegűnek.

Népkönyvtárak Hódmezővásárhelyen

A századforduló körül a védekező adminisztratív intézkedések eredménytelennek bizonyultak a munkás- és parasztmozgalmak terjedése ellen. Ekkor egy "felülről" kezdeményezett könyvtárügyi akció bontakozott ki. Egymás után létesített a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Országos Magyar Iskolaegyesület, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége különböző könyvtárakat: iskolai, iskolaegyesületi, vándor-, múzeum- és könyvtáregyesületi könyvtárakat és un. népkönyvtárakat. /8/

A véres aratósztárjak évében, 1897-ben alakult Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa /MKOT/ szervezte és irányította a népkönyvtárügyet 1914-ig. Összesen mintegy 1457 népkönyvtárat alapított. /9/

Különböző nagyságu népkönyvtárakat alapított még a Földművelésügyi Minisztérium és számos közművelődési egyesület is. Az utóbbiak közül jelentősebbek az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet /EMKE/, és a mintájára létrehozott dunántúli /DKE/, felvidéki /FMKE/ és dél-magyarországi /DMKE/ közművelődési egyesületek. /10/

A népkönyvtárak tehát a hivatalos kulturpolitika intézményei a dolgozó osztályok, elsősorban a parasztság könyvvel való ellátására, olvasmányainak irányítására. /11/

Az Országos Magyar Iskolaegyesület pl. azért létesített népkönyvtárat, hogy "a vidéki községekben lakók szellemi szükségleteiket állandóan és ingyen az értelmi és kedélyi világ nemesbülésére ható oly irodalmi kincsekkel elégíthessék ki, amelyekkel a nemzeti közműveltség alapját megszerezhetik, az idegen ajkuak a magyar nyelvet, gondolkodásmódot, érzületet elsajátíthatják és megkedvelhetik..." /12/

A valós célok jelzésére idézzük itt az 1902-es népkönyvtári könyvjegyzék ajánlatát Gaál Mózes: szocialista világ. Megálmodott történet c. átdolgozásáról: "Érdekfeszítő és meghatóan megírt története egy munkáscsaládnak. A szocializmus lehetetlensége és képtelensége magából a cselekményből tűnik ki, melynek során egy jóra való munkáscsalád tönkre megy és elzúllik. De a régi rend helyreállításával újra előbbi jó módjába visszakerül." /13/

A haladó kulturpolitikusok éles bírálatban részesítették a népkönyvtár akciót. Szabó Ervin 1907-ben a Pécsi Szabadoktatási Kongresszuson a következőket mondta: "... ezek a könyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a tudásnak és a műveltségnek félelmetes különbséget a vagyonos osztályok és a proletárság között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő főfeladatuk ellenben az, hogy un. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal nem tudásukat, hanem erkölcsüket hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a lázadás szellemét öljék ki belőle."

Ugyanakkor kifejti a maga haladó elgondolásait is:

"... a népkönyvtárak a népei, nem pedig azon osztályokéi, amelyek sokszor igen dicséretes buzgalmukkal a népkönyvtár ügy fejlesztése iránt gazdasági és politikai törekvéseket lepleznek." "A nép könyvtárainak nem lehet más céljuk, mint-hogy a nép szükségleteit művelődés és szórakozás iránt szolgálják. Vagyis a tudomány köréből azt kell nyújtaniok, ami a munkásság gazdasági, társadalmi és politikai törekvéseivel és harcaival közvetlen vagy közvetett vonatkozásban van, azok eredetét, történetét megvilágítja, elméleti alapjukat szélesíti és tudományos perspektívát nyit a jövőre. Szóval mindazt ami az egészségesebb, teljesebb, tisztább, tudatosabb egyszóval: emberiesebb létért való törekvéshez fegyvereket szolgáltat. A szórakoztató irodalom, a szépirodalom és művészeti irodalom köréből pedig nyújtaniok kell azt, amit a tömegek tényleg élvezettel olvasnak." /14/

A népkönyvtárak állományának kb. egyharmad része ismeret-terjesztő mű, kétharmad része szépirodalmi mű. / L. Függelék/
 A "népnek szánt" moralizáló olvasmányok és a kor divatos szórakoztató szépirodalmi termékei közül kiemelkedtek a Jókai regények és Petőfi, Arany családi versei, elbeszélő költeményei.

A népkönyvtár leplezetlen funkciójára utal az a tény, hogy Baksa Lajos hódmezővásárhelyi polgármester egyszerre kért a városba telepíteni egy állandó ezredet és népkönyvtárakat.
 /15/

A MKOT 1903-ban kereste meg Vásárhely polgármesterét népkönyvtár felállítására ügyében. 1908-ban összesen 12 népkönyvtár volt Hódmezővásárhelyen: 4 bel-és 8 külterületen. Még ebben az évben 21 helyi olvasókör fordult a DMKE-hez könyvekért. /16/

1910-ben a polgármester már újabb népkönyvtárakat kért a földművelésügyi minisztertől: "... tekintettel városunk külterületének 132 000 katasztrális holdat kitevő igen nagy területére s az általában kintlakó mintegy 25 000 főre tehető lakosság tekintélyes számára, s népünknek a hasznos olvasmányok iránt mind nagyobb méretben tapasztalható kedveltségére, méltóztassék városunk részére a külterületi olvasóköröknek elhelyezés végett a jelentkező olvasók számára nagyobb tekintettel az I. és II. könyvcsoportokból egybeállítandó 8 népkönyvtári könyvgyűjtemény, s azoknak elhelyezésére szolgáló könyvszekrény beszerzésére 160 korona költséget ujabban engedélyezni." /17/

Hódmezővásárhelyen az első világháború előtt a következő körök kaptak népkönyvtárat: /18/

	Alakult	Népkönyvtárat kapott
1 Mágocsoldali Olvasókör	1903	1903
2 Hatrongyosi Olvasókör		1903

3	Földmunkások Önképző Egylete		1903
4	48-as /Föld/munkás Kör		1903
5	Kutasi Olvasó Egylet	1885	1906
6	Kardoskúti Olvasókör	1889	1906
7	Pusztakutasi Olvasókör	1892	1906
8	Csókási Olvasókör	1906	1906
9	VII. ker. Olvasó Egylet	1905	1908
10	Szikáncsi Olvasó Egylet	1906	1908
11	Ujvárosi Olvasó Egylet		1909
12	Rákóczi Olvasókör	1900	1909
13	Téglásszéli Olvasó Egylet	1905	1909
14	Szabadság Olvasókör	1873	1911
15	Mátyáshalmi Olvasókör	1898	1911
16	Alsókopáncsi Olvasókör	1910	1911
17	IV. ker. Olvasókör		
18	VI. ker. Olvasókör	1890	
19	48-as Bercsényi Olvasókör	1900	
20	Belsőerzsébeti Olvasókör	1893	
21	Csomorkányi Templomromi Olvasókör	1905	
22	V. ker. Olvasókör	1906	
23	Sóstóparti Olvasókör	1909	
24	Sámsonoldali Olvasókör	1910	
25	Gorzsakopáncsi Olvasókör	1913	
26	Szentesi utcai Olvasó Egylet		

Az olvasókörök keletkezési évét figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a népkönyvtári akció Hódmezővásárhelyen elsősorban a XX. századi alapítású körökre terjedt ki. Talán nem véletlen, hogy a két "jutalmazott" földmunkáskör közül az egyik éppen a Szántó Kovács Jánost megalapító egyesület volt. /3.sorsz./

Ezeket az olvasókörökben elhelyezett népkönyvtárakat is utólérte a tovább nem fejlesztett könyvtárak sorsa: nem tudtak tartós érdeklődést kelteni, illetve kielégíteni. /19/

X. A helyi olvasóköri mozgalom jelentősége.

Kitekintés a későbbi évtizedekre.

Az olvasóköri mozgalom kibontakozása és elterjedése a dualizmus korszakára esett. Az egyesületek típusai a paraszti társadalom polarizálódásának megfelelően jelentkeztek. Az olvasóköri mozgalom jelentősége az, hogy formát adott a paraszti középréteg, szegényprászt-ság és földmunkásság szervezkedési és művelődési igényé-nek. Az egyes olvasókörök pedig annyiban jelentősek, amennyiben ezeknek az igényeknek megfeleltek.

Az olvasókörök száma Hódmezővásárhelyen korszakunkban 80, ebből belterületen 34, külterületen 46 működött. Átalakulásukat és megszűnésüket /megszüntetésüket/ is figyelembe véve - a XIX. század végétől egyidőben közel 50 "élő" kör volt a városban és nagy határában.

Az Első Olvasó Népkör volt a hid a helyi Kérdő-féle, majd az 1868-as alföldi parasztmozgalom és a vásárhelyi olvasókörök között.

Az első két évtized nagyjából egyenletes ütemű fejlődést mutat. Az 1889-től nagy számban alakuló körök jelentősége abban van, hogy ebben az időben már a szocialista tanokkal megtermékenyített 48-as hagyományok ébrentartását érezték ezek a körök legfontosabb feladatuknak.

Az olvasóköri mozgalom egész történetét végigkísérte a 48-as eszmékhez való ragaszkodás. Ez azt mutatja, hogy a parasztság felismerte a polgári forradalom jelentőségét és mindvégig várta annak demokratikus folytatását.

Elsősorban "a mezővárosok parasztsága lélegzett annyira, hogy jövő fejlődésének érdekében az addig kiharcolt eredményeik biztosítására politikai öntudattal tekintettek egy politikai fordulatra. Ezért szólhatott hozzájuk Kossuth különös nyomatékkal. Akkor eszmélt társadalmi tudatuk, természetes, hogy aki ennek a tudatnak a kívánóságait fejezte ki szárnyaló szavakban és a kimondott

elvek érvényesüléséért forradalmat idézett fel és akit éppen ezért száműztek, az kitörölhetetlenül vésődött emlékezetükbe. Aki polgárosodásuk hajnalán politikai követelményé formálta kívánságaikat, annak az emléke legalább addig kísért, amíg a követelmények valósággá nem lesznek. /1/

Mivel a kiegyezés nem hozott változást a mezővárosi parasztság megoldásra váró kérdéseiben, továbbra is Kossuth-tól és a 48-as eszmék folytatásától remélték vágyaik beteljesülését.

Az olvasókörök nevükben is felidéztek 1848-at. Alakítottak Kossuth-kört, Petőfi-kört, a korábbi függetlenségi hagyományokat idézve "48-as Bercsényi-kört, sőt " 48-as Földmunkás Kört" is.

Az agrárszocialista olvasókörök is a maguk hagyományának, örökségének tekintették 1848-at. Jó példa erre az 1894. március 15-i esemény. A szónokló városatyja igyekezett meghamisítani a márciusi eszmék valódi jellegét, majd bizonygatta, hogy itt jó mód és jólét van - csak annak rossz, aki nem szeret dolgozni. Szántó Kovács ekkor a következőket mondta: "Persze, mi mezei munkások, kik igen nehéz küzdelmet folytatunk a megélhetésért, kik nem szabadságot, hanem rabságot, nem egyenlőséget, hanem elnyomatást, és nem testvériséget, hanem zsarnokságot érzünk, mi nem tudjuk megérteni, hogy vajjon mit akar ez az ember. Mi úgy tudjuk, hogy 1848-ban a nép, a mi apáink ontották vérüket a szabadságért, de ez a szabadság csak a vagyonos osztály szabadalma lett."/2/

Szántó Kovács szavai azt mutatják, hogy az agrárszocialista mozgalom vezetői felismerték negyvennyolc igazi jelentőségét.

A földmunkások, a törpebirtokos kisparasztok agrárszocialista szemlélete azt jelzi, hogy "egyetemesebben fölszabadító politika jelentené Kossuth folytatását és az igények kielégítését." /3/

A mozgalom kiszélesedése és eszmei fejlődése, a legmagasabb foku - politikai munkáspárthoz kapcsolódó - szervezettsége biztosította a paraszti és földmunkás osztályharc aktivitását.

Az olvasókörök bevallott céljára címük is utal: a könyvtár és ujságok által javítani kívántak a rendkívül elmaradott műveltségi állapotokon.

A köri kulturális tevékenység a paraszti iskolán kívüli művelődés egyetlen forrása volt. Parasztházaknál, tanyákon sokáig nem volt könyv, ujság nem járt. A sok kis egyesületi könyvtár a lehetőségekhez képest igyekezett kielégíteni az igényeket.

Olvashattak tartalmas szórakoztató írásokat, radikális, sőt szocialista eszmeiségű műveket is. Így a könyvszerető tagok valamelyes irodalmi műveltséget szereztek, a felvilágosító művek olvasása pedig öntudatosabb gondolkodást eredményezett.

Kitekintés a későbbi évtizedekre

Az első világháború megtörte az olvasóköri mozgalmat. A körök kelléktárából gyakran került elő a gyászlobogó.

A polgári forradalom és Tanácsköztársaság idején feltámadt az olvasóköri élet. 1919. februárjában megalakult a Kopáncsi Földműves Szövetség, amelyben négy tanyai olvasókör gazdasági szervvé egyesült. /4/

Az alkotmányozó gyűlési választások közeledtével a Szociáldemokrata Párt erőteljesen növelte létszámát. A megalakított illetve újjáalakított szakszervezetek tagsága a párt tagja lett, ugyanakkor a Szociáldemokrata Párt bővült a polgári pártok rovására is.

"A középparasztokat, kulákokat el akarta vonni a Károlyi párttól és szavazataikat a maga számára akarta biztosítani. Azzal érvelt, hogy a 'kisgazdák' csak a szociáldemokraták táborában boldogulnak s 'a becsületes munkát végző gazdákat csak a szociáldemokrácia becsüli meg igazán'. A szavazatok biztosítása érdekében a kulákokat is 'tárt karokkal' fogadta. Számos népgyűlést tartott számukra az olvasókörökben, amelyek eddig a Károlyi-párt szilárd bázisai voltak." /5/

Márciusban a kopáncsi, pusztá-feketehalmi, mágocsoldali, csicsatéri, mártély-tegehalmi és kardoskúti olvasókörben volt kisgazda-gyűlés. /6/

A Tanácsköztársaság leverése után a körökben vizsgálatot tartottak, az elnököknek igazoló jelentést kellett adniuk arról, hogy a "tagok között kommunizmus nem volt." /7/

A két világháború között kb. harminc olvasókör alakult, ill. újjáalakult Vásárhelyen. /L. Függelék 122. old./

A társadalmi szervezetek összefogására, irányítására létrehozták az Iskolánkívüli Népművelési Bizottságot. Ennek azonban nem az általános műveltség emelése, a szakismertek terjesztése volt az elsődleges feladata, hanem egyrészt politikailag a nacionalizmus erősítése, harc a "bolsevizmus kisértete" ellen, másrészt a valláserkölcsei nevelés.

Értékes ismeretterjesztő előadásokra is van azonban sok jó példa. 1928-ban pl. a Kopáncsi-Kishomoki Gazdakörben Móra Ferenc a régészetről beszélt. /8/

Az olvasóköri élet kiemelkedő eseménye volt az 1935-ös Vásárhelykutasi találkozó. Simándi Béla tanyai tanító szervezésében megjelentek itt a különböző világnézetű, de a parasztság sorsa iránt egyaránt érdeklődő írók, újságírók. /Nagy Lajos, Illyés Gyula, Szabó Pál, Méja Géza, Sinka István, Sértő Kálmán, Matolcsy Mátyás, Kovács Imre, a "szegedi fiatalok" közül Ortutay Gyula, Tolnai Gábor és Budai György./

Az írók és a "valóság" szembesítése úgy történt, hogy külön-külön elmentek a sok külterületi olvasókörbe, ott meghallgatták, megbeszéltek a parasztság gondja-baját. A tapasztalatok összegezése a Kutasi Olvasókörben került volna sor, az ellentétes nézetek miatt azonban már az első felszólalás után kitört a vihar, felbomlott az ünnepélyes rend és csoportokba verődve beszéltek meg a problémákat.

A találkozó után Simándit büntetésből elhelyezték Vásárhelyről. "A hivatalos felfogás szerint bizonyára az sem volt kívánatos, hogy a tanyavilágot megismertük" - írta Nagy Lajos. /9/

A második világháború ismét elsorvasztotta a mozgalmas egyleti életet. A Kakasszéki Polgári Olvasókör pl. 1942-ben "tekintettel a nyomasztó háborús helyzetre" lemondta az újságokat is, a vezetőség panaszkodott, hogy "semmi társadalmi megmozdulás nem volt." /10/

Az olvasóköröket 1949-ben BM. rendelettel megszüntették.

JEGYZETEKBevezetés

- 1 A Magyar Nyelv Értelmező Szótára V. Bp. 1960. Akad. 387. old.
- 2 Hódmezővásárhelyen 1945 előtti dolgozat nem foglalkozik az olvasókörökkel. Máshol azonban több is akad, a szomszédos Orosházán pl. Kálmán Rezső: Az Orosházi Polgári Olvasókör története 1876-1917. Orosháza 1917., Zatykó András: Az Orosházi Függetlenségi és 48-as Olvasókör 60 éves története 1868-1928. Orosháza 1928.

A Művelt Nép, a Népművelési Minisztérium hivatalos lapja 1953-ban vitát nyitott az olvasókörökről. Ebben jelentkezett Mesterházi Lajos, Veres Péter, Szabó Pál, Erényi Tibor.

Általánosító munkák: Papp Ivánné: Adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez 1890-1914. OSZK Évkönyve 1957. Bp. 1959. 283-300. old., Kiss Jenő: Az agrár-szocialista olvasókörök történetéből. /1867-1914/. Magyar Könyvszemle. 1959. 2. sz. 180-193. old., Kiss Jenő: Gazdakörök és olvasókörök a két világháború között. Népművelési Értesítő. 1963. 3-4. sz. 172-202. old., Kiss István: Népkönyvtárak a két világháború között. Népművelési Értesítő. 1961. 1. sz. 89-122. old.

Helytörténeti munkák: Kató József: A Békés megyei olvasó- és munkáskörök tevékenysége az 1890-es évek agrárproletár mozgalmában. Békési Élet. 1967. 1. sz. 58-69. old., Virágh Ferenc: A Békés megyei agrárproletariátus és szegényparasztság köri-egyleti életéről, művelődéséről / 1934-1944 /. Békéscsaba. 1968. Kuntár Lajos: Olvasókörök és népkönyvtárak Vas megyében. Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve 1969-70. Szombathely, 1970. 21-73. old.

- 3 Csongrád vármegye / Szerk. Csikvári Antal./ Bp. 1938.
A vármegyei szociográfiák kiadóhivatala. / Vármegyei
Szociográfiák I. / Fejérvári József: Hódmezővásárhely.
41. old. / A továbbiakban CsVM. /

Az említett szakdolgozatok: Bezdán Sándor: Hódmezővásár-
helyi Földműves Olvasókörök. Szegedi Tanárképző Főiskola
1963., Bezdán Sándor: Hódmezővásárhelyi olvasókörök.
/ 1867-1914 / József Attila Tudományegyetem Bölcsészet-
tudományi Kara. Szeged 1968. Hajdu Géza: Hódmezővásár-
helyi Olvasókörök és egyéb közművelődési egyesületek,
különös tekintettel könyvtári tevékenységükre. Eötvös
Lóránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszéke 1969.

I. Hódmezővásárhely gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetének néhány vonása a századfordulóig

- 1 Csongrád vármegyei szociográfia i.m. 10. old.
Hódmezővásárhely első főispánja / 1872 - 1880 /
Dáni Ferenc volt, aki egyben Szeged, Kecskemét, Arad főispánja is.
- 2 Hód-Mező-Vásárhely ismertetése. Hódmezővásárhely. 1891.
Lévay Ny. 20. old. Belterület 1 407 kat. hold. A külterületi lakosságra u.o. 7. és 11. old.
- 3 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának jelentése...
az 1870-1872-ik években. Bp. 1874. Függelék. Már 1862-
-1871 között 313,2-633,5 Ft között váltakozott a buza ára.
- 4 1866-ban tavaszi fagyok is voltak az aszály előtt.
Az alacsony termésátlagra l.: Évi jelentés / 1897 / a
Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarai Kerület közgazda-
sági viszonyairól. Szeged, 1898. 44-46. old.
A belterjességre vonatkozóan: A Magyar Szent Korona
országainak mezőgazdasági statisztikája 5. köt. Bp.
1895. Országos Magyar Statisztikai Hivatal. 111. old.:
Az összterület 0,48 %-a / 585 kat. h. / kert és 1,02
%-a / 1 253 kat. h. / beültetett szőlő volt Hódmező-
vásárhelyen.
- 5 Hmv-i lt. Szőlődézsmá váltságiratok. 1870. 112-1877.
Évente 15-16.000 db marhajárlatot adtak ki.
- 6 Jankó Miksa: Tanulmányok az Alföldi gazdálkodási vi-
szonyairól I. köt. Hódmezővásárhely gazdálkodási vi-
szonyai. Bp. 1906. Pátria. 3. old.
A Károlyi birtok adójára vö. Szabó István szerk.: A
paraszság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-
- 1914-ig. Tanulmányok. II. köt. Bp. 1965. Akad. 289.old.

- 7 Országos Levéltár B.M. eln. 1868-XI-1905: A pénzügy-miniszter körrendeletéből / 1867. május 10 /: "Az egyes és közvetett adók behajtásában a lehető legnagyobb erélyt fejtsék ki, és a közelgő termés eredményeit arra használják fel, hogy az igen felszaporodott hátralékok a lehető legcsekélyebb mennyiségre szállíttassanak le." Idézi Pölöskei Ferenc: Az 1868-as alföldi parasztmozgalom. Századok. 1956. 628. old.
- Az árverésekre l. a korabeli ujságok hirdetési rovatait.
- 8 Erdei Ferenc - Kovács Kálmán: A mezőgazdaság helyzete és fejlődése Hódmezővásárhelyen. Vásárhelyi Tanulmányok. Hmv. 1964. 3. old.
- 9 Hmv-i lt. Népszámlálási iratok. 1858 és 1869. 1869-ben 54 haszonbérlet is volt Hmv-en.
- 10 Hmv-i lt. Népszámlálási iratok. / 1869 /és a Magyar Szent Korona országainak mezőgazdasági statisztikája 2. köt. Bp. 1895. 38. old. Az alább következő birtokkimutatás uo.
- 11 Vásárhely és Vidéke 1895. március 28.
- 12 L. a 9. jegyzetet. Az 1890-es adatokra: György Aladár: Magyarország vidéki városai ipari szempontból. Bp. 1895. /Iparosok Olvasótára I. évf. 10. sz./ 8. old.
- 13 Az iparegyletekre vonatkozóan Magyarország egyletei...i.m. 410-12. old. A városban 15 ipari egyesület működött: az ács, asztalos és rostás, cserépedénykészítő, csizadia, kalapos, kovács, kőműves, lakatos, szücs, szabó, szűr-szabó, takács és timár testület; az Iparegylet és az Iparos Ifjak Önképző Egylete - összesen 987 taggal.
- 14 Csongrád vármegye monográfiája i.m. 9., 35-37. old. Gőzmalmok: 1. Bauer, 2. Tóth Ferenc és társai / Tóth Ferenc 1874-ben épített gőzmalmot - "nazarénusok malma"

- a leégett hollandi rendszerű / 6 vitorlás / szélmalma helyébe/, 3. Steiner / Steiner József és Friedländer János fakereskedésük és fűrésztelepük mellé 1871-ben vámmalmot építtettek /, 4. Lóki / a Lóki malom helyén 1884-ig 3 szélmalom, 1 szárazmalom és olajsatu állt, 5. Elekes , 6. Csepregi / ipartelepe a Szentesi utca végén működött /, 7. Rárósi malom / szélmalom elődjét 1890-ben alakította át Bánfi János.
- 15 Évi jelentés / 1897 / a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarai Kerület közgazdasági viszonyairól. Szeged, 1898 13. és 131. old. Az év folyamán mindössze 84 építési engedélyt kértek Hódmezővásárhelyen./ Szegeden 268, Szentesen 139 építési engedélyt adtak ki./
- 16 Hmv-i lt. II. /Törvényhatósági ügyek / 2448 - 1883.
- 17 Szabó István: i.m. II. 404. old.
- 18 Képviselőházi Napló 1869-1872. VIII. Szerk.Nagy Iván. Pest 1870. 273. old.
- 19 Asztalos Katalin: Hódmezővásárhely. Közlekedés. Kogutowitz Károly emlékkönyv. Szeged. 1939. 397. old.
Évi jelentés /1897/ a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarai kerület közgazdasági viszonyairól. Szeged, 1898. 18. és 159. old.Hódmezővásárhelyen 1897-ben 63 távbeszélő állomás volt.
- 20 Csongrád vármegyei monográfia i.m. 9. old. Az 1870-es években kivittek átlag 250 ^{ezer} vámmázsa búzát, 80 000 p. mérő árpát, 50 000 vámmázsa kukoricát és 500 bécsi mázsa gyapjut. Ezenkívül disznót, szalonnát, baromfit/főleg tyukot / és tojást exportáltak. - vö. uo. 124.old.
Ujvári Julianna: A vármegye kereskedelme és hitelügye.
- 21 Uo. 32. old. - a Hódmezővásárhelyi Takarékpénztár 8 % kamatot szedett és 5 %-ot adott betét után.
L. még Évi jelentés / 1897 / a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarai kerület közgazdasági viszonyairól.

- Szeged, 1898. 162. old. A betétek összege 1897-ben: Népbank 623 824 Ft, Takarékpénztár 3 468 411 Ft, Központi Takarékpénztár 835 909 Ft.
- 22 Szabó István i.m. II. 238. old.
- 23 Pach Zsigmond Pál: A dualizmus rendszerének első éve Magyarországon. Bp. 1955. 33. old. / A Történettudomány Kérdései 19./
- 24 Iskoláztatási adatok az 1874/75 tanévre: Csongrád vármegyei monográfia i.m. 8. old. / Ekkor 20 református iskolában 1541, 9 katolikus iskolában 738, 5 zsidó iskolában 232, az evangélikus iskolában 87, a görögkeleti iskolában 24 gyermek tanult./ Összehasonlításként idézzük itt Eötvös József országgyűlés elé terjesztett jelentését az 1870-72-es évekről: 2 284 741 tanköteles gyermek közül 1 152 115 járt valóban iskolába. A jó munkaidő beálltával azonban egyharmada ezeknek is elmaradt az iskolától. Vö. Pach Zsigmond Pál: i. m. 34. old.
- Iskoláztatási adat az 1885/86. tanévre Vásárhely és vidéke /helyi ujság / 1886 április 1.
- Az 1895. évre Ormos Ede: A szocializmusról, különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre. Hmv.1896.
- 25 Sipka Sándor: Gonda József /1877-1913/. Hmv. 1955.10.old. / Csongrád megyei füzetek 16. sz. / Az 1880-as évek végén 30 tanyai iskolából 13 zugiskola volt, amelyekben szakképesítés nélküli tanítók tanítottak. Ezek többnyire fizikai munkára képtelen iparosok, katonatisztek vagy mezei munkások voltak.
- 26 Hmv-i lt. népszámlálási iratok 1869, 1880 és a Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség részletes leírása. BP. 1907. 650. old.
- 27 György Aladár: Magyarország köz-és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886-87. OSzK. 92., 105. és 138. old.

- 28 Gulyás Pál: Népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. 2. kiad. Bp. 1913. Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelőségének kiad. 20. old.
- 29 Székely János: Hódmező-Vásárhely th. város közkönyvtárának címjegyzéke. Hmv. 1911, Róth ny. 3-4. old.
- 30 Csongrád Vármegye monográfiája i.m. 9. old. és Vásárhely és vidéke. 1884. március 6.
- 31 Vö. Kárász József-Szücs Gergely: Hódmezővásárhely sajtóbibliográfiája. Kézirat a Csongrád Megyei Könyvtárban.

III. Az olvasóköri mozgalom hagyományai és kibontakozása hazánkban

1. Molnár Erik: Magyarország története. I. K. Szerk. ---. Bp. 1964. Gondolat. 402. old.
2. Léces Károly: A pesti magyar olvasókabinet megalapítása és könyvvállománya. Magyar Könyvszemle. 1959. 345-355. old., Biró Ferenc: Pétzeli József könyvtáráról. Magyar Könyvszemle, 1962. 3. sz. 326-333. old., Institoris Gábor előszava Magyar Olvasó Kabinetjének katalógusához. Közli: Kovács Máté: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. /Szerk. ---./ Bp. 1963. Gondolat. 530-532. old.
3. Pesti Hirlap 1841. január 16. 5. sz. 35. old.
4. Széchenyi István: Kelet Népe 125. old. Idézi Novák József: Népművelési dokumentumok I. 1772-1919. Bp. 1963. Tankönyvkiadó.
5. Széchenyi és Rábaközi Olvasó Társaság. Könyvtáros. 1963. 1.sz. 28. old. A kulturális jellegű Társaság az 1830-as években keletkezett. A felekezeti különbség nem zavarta a kultúra szolgálatában Kiss Sámuel ev. lelkész titkárt, és Argay István plébános könyvtárost. A "résztvevők" száma előbb 50-re, 1836-ban pedig 80-ra emelkedett.
6. Szelle Béla: Bibliográfia. Kovács Máté I. i. m. 715-716. old.
7. Hajdu Géza: i. m. 38-50. old.
8. A Zentai "subás casinó" védelmében írta a Pesti Divatlap / 1848. 10. sz. 318-319. old. /: Kell, hogy tiszteljék a szerény polgárkörnek a társulati szellem iránti vonzalmát, mert suba alatt is dobog sziv, gyakran melegebben, mint a szél által mindenfelé lebegtethető csipin alatt. - Sallai Pál: Kétgarasos olvasókör a népnek c. felhívását közli Kovács Máté I. i. m. 648-650. old.

- 9 Niederhauser Emil: Bulgária története. Bp. 1959. Gondolat. 97. old. /Studium 10/ Bulgáriában 1856-ban a dunaparti Szvistovban alapították az első olvasókört, és két évtized alatt már jóval több mint száz működött. Vö. Novák József: Kiegyezés és népművelés. Népművelés c. folyóirat. 1967. 11. 32. old.
10. Sashegyi Oszkár szerk.: Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon /1849-1867/ Iratok. Bp. Akad. 356-363. old. A békési olvasókörok célja az önképzés és a földművelő osztály fölvilágosítása. "Radikális szellemű volt hivatalnokok olvassák fel és magyarázzák a jelenlévőknek az újságokat" és könyveket, s "értekezéseket tartanak a napi politikából."
11. Vargha Gyula i.m. 490-493. old.
- 12 Uo. vö. Kiss Jenő i.m. 180. old.

III. A Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Nép kör megalakulása
és kezdeti tevékenysége

- 1 A Kérdő Márton-féle parasztmozgalomról a következő művekben olvashatunk: Földmunkás- és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848-1948. I.köt. Szerk. Pölöskei Ferenc és Szakács Kálmán. Bp. 1962. 77-8.old.; Paraszt-ságunk a Habsburg önkényuralom korszakában 1849-1867. Szerk. Sándor Pál. Bp. 1951. 184. old.; Sáshelyi Oszkár i.m. 464-6.old.
- 2 Az így közhasználatu lapcim pontosan: Szabadság mint a nép zászlója.
- 3 Az Asztalos-féle mozgalom feldolgozásai: Pölöskei Ferenc: Az 1868-as alföldi parasztmozgalom. Századok. 1956/1-2.sz. /vagy uő. Földmunkás- és szegényparaszt mozgalmak... i.m. 80-106.old./; Krajnyák Nándor: Az Asztalos-féle parasztmozgalom Kecskeméten. Kecskemét. 1961. /Népkutató Füzetek 6./ Az előbbi mű alapján tárgyaljuk a mozgalom és Hmvhely kapcsolatát. - Tized a város közigazgatási egysége volt a kerületi tagolás előtt.
- 4 Madarász Vilmos Madarász László fia volt. A kiegyezés után hazajött, vándor-színészként megismerte a nép helyzetét. A Kiskunfélegyházi olvasóköri szervezésével csatlakozott az Asztalos-mozgalomhoz.
- 5 Pölöskei Ferenc i.m. 645.old.

- 6 Uo. 646.old. A kiegyezéssel szintén elégedetlen iparosokat és módosabb gazdákat tömörítő Iparegylet a mozgalom ellen fordult. Olvasótermükből kitiltották a 'Nép Zászlóját' is. Vö. Garzó Imre i.m. 156.old.
- 7 A Szegedi Híradó 1868. április 16-án ismertette a belügyminiszter rendeletét. - Az eseményekre vö. Pölöskei Ferenc i.m. 650.old. és Hmv-i lt. Fejérvári József kézírata: Vásárhely története családok tükrében. Érdekes arcképek. Szamecz András "egy alkalommal /vezető szerepét figyelembe véve valószínűleg 1868-ban - BS./ Török Bálint el is fogatta izgatás címén és lezáratta."
- 8 A Békési Élet 1870. február 7-i számában Sipos Soma A népkörökről írt cikkében az Asztalos-mozgalom utóhatásáról szólt.
- 9 Hódmezővásárhely 1873. január 18. A Kaszinónak ekkor 228 tagja volt, de helyiségeit és könyvtárát alig használták évente ötvenen. Tagságuk fenntartására azonban mindannyian megfizették a 8 ftt. tagsági díjat. - A Deák-párt helyi szervezete is csak 1872-ben jelentkezett alapszabállyal. /Uo. 1872. december 5./ Hmv.-i lt. Elnökségi iratok. 1895. 3367. Az Iparegylet 1867-ben alakult. Hatósági engedélyt 1875. augusztus 6-án 38168 sz. alatt nyert. Belőle vált ki 1884-ben a Gazdasági Egylet.
- 10 Gulyás Pál: Népkönyvtári címjegyzék. Bp. 1910. MKOT. 20. old.
- 11 Hódmezővásárhely, 1872. április 21. A hírekben olvashatjuk, hogy ifju Szamecz Andrásnál volt egy egyesület he-

- lyisége. Hmv.-i lt. 1895. 3397. 1895-ben helyiségük a III.ker. Pálffy u. 22 sz. alatt volt. A Mihály utcát /ma Dózsa György u./ Fejérvári József /i.m. 41.old./ említi.
- 12 Gulyás Pál i.m. 20.old. Békés megyében már korábban is működtek olvasóköriek, Vö. II.fejezettel.
- 13 Csongrád vármegye monográfiája.
- 14 Hmv.-i lt. Iktatókönyv 1869. Letétbe került egy-egy példány a Belügyminisztériumban és a helyi levéltárban. A kör is kapott vissza jóváhagyott alapszabályt, melyet anyagi erejéhez mérten sokszorosított is.
- 15 Hmv.-i lt. eln. 1870-897 /130/. A főkapitány körültekintően vizsgálta a tagok szándékát. Javasolta a megyéhez küldeni az alapszabályt, hogy azt a belügyminiszterhez "tudomás és megerősítés végett felterjeszteni méltóztatás!" Az olvasóköriek terjedésében ugyanis "az olvasási és tanulási ösztön ébredését, s így kulturai célpontot látván, szives készséggel ajánlja ennek megerősítését."
- 16 Hmv.-i lt. Törvényhatósági ügyiratok. 1870. 22.sz.
- 17 Hmv.-i lt. eln. 1895. 3367. sz.
- 18 Hmv.-i lt. Olvasóköri iratok. A H.-M.-Vásárhelyi Első Olvasó Nép kör alapszabályai. Hmv. 1870. - Virágh Ferenc i.m. függelékében több alapszabályt közölt. A Magyar Ujság is közölt alapszabályokat. Vö. Garzó Imre i.m. 195.old. "Az egyletek kész minták után alapszabályokat szerkesztenek, magukat szervezik."

- 19 Hódmezővásárhely, 1872. június 30. és 1872. július 2. Hírek.
- 20 Uo. Kossuth Lajos 1171, Kovács Ferenc 513, Teleszky 210 szavazatot kapott. Kossuthot egyedül Hódmezővásárhelyen választották képviselővé. Tiltakozott az ellen, hogy a párt felhasználta nevét, hogy biztos lemondása után könnyebben megszerezze a mandátumot. A 80-as években már maga Kossuth ajánlotta ezt az eljárást. Szekfü Gyula: Az öreg Kossuth. Emlékkönyv Kossuth ^{Lejos} születésének 150. évfordulójára. II. k. Bp. 1952. 394., 413. old.
- 21 Csukás Benjámín: Községi élet Csongrád megyében II. Garzó Imre i.m. 42.old.
- 22 Hódmezővásárhely, 1872. július 7. Simonyi Ernővel szemben írta: "Az Asztalos-féle lázító proklamációk terjesztésében oly buzgó volt, legjobban tudja mi kell a népnek, mert az utána indult."
- 23 Garzó Imre i.m. 114. old. és 102-3.old. A városi és egyházi előljáróság önállóan akarta betölteni a megüresedett református papi állást. - Ezzel szemben azonban előbb 508, majd 1800 aláírást gyűjtöttek a választás mellett, melynek kimenetelét nem ismerjük.
- 24 Uo. 112.old.
- 25 Uo. 108.old.
- 26 Vö. Szabó Ferenc: Orosháza története a kiegyezéstől az első világháborúig. Orosháza története I. /Szerk. Nagy Gyula./ Orosháza. 1965. 406.old.
- 27 Csongrád vármegye monográfiája. i.m. 9.old.

IV. Az olvasókörök elterjedése, tevékenysége és könyvtára
Vásárhelyen a XIX. század végéig

- 1 Eötvös József: " Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen - az a népnevelés. Oly feladat, ez, melyet csak maga a nép oldhat meg." Társadalmi közreműködést kér, mert "nálunk, hol a népnevelés jelenleg csaknem kizárólag hitfelekezetek kezében van, s onnét" kivenni azt nincs pénze a kormánynak. Eötvös József felhívása népnevelési egyletek alakítására Bp. 1867. július 3. Idézi Kovács Máté szerk.: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig Bp. 1970. Gondolat. 120. old. - A rendőri intézkedésekre már György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben Bp. 1886. Athenaeum 329. old. is utal.
- 2 Vö. Gulyás Pál: népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése Bp. 1913. Stephaneum Ny. 20. old. és Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye Bp. 1959. Gondolat. 87. old. Ezek 57 olvasókört emlitenek Hmv-en 1869-1900 között. Sallai István- Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve Bp. 1957. Művelt Nép 33. old.: A századfordulón "több mint ötven olvasókör volt itt." - A Csongrád megyei Állami Levéltár - Hódmezővásárhely / továbbiakban Hmv-i lt./ eln. 3367-1895. sz. alatti kimutatás "csak" 36 ilyen jóváhagyott alapszabállyal működő egyesületet ismertet, a többit egyéb források alapján rekonstruálhatjuk.
- 3 Hmv-i lt. eln. 3367-1895. Kimutatás az 1895-ben működő egyesületekről: II. Olvasó Népkör VII. ker. Csomorkányi u. 33., engedélyezték 1870. jul. 10. 4259/12. sz. a./ Az idézett ügyészi jelentés Hmv-i lt. T.ú. 263-1870.sz.a./; III. Olvasó Népkör II. ker. Bem. u. 1., eng. 1871. máj. 27. 12506. sz. a.; IV. Olvasó Népkör III. ker. Szentesi u. 67., eng. 1874. ápr. 22. 16016. sz. a. - 1873-ig a megye utján, azután pedig önállóan terjesztette fel a város az alapszabályokat belügyminiszteri jóváhagyásra.

- /Hmv-i lt. T.ü. 3752-1892. VIII. 6. Soós János levéltáros jelentése./ - Tized közigazgatási egység a területi tagolás előtt.
- 4 Magyarország egyletei ... i.m. 410-12. old. Vö.Kiss Jenő i.m. 180. old.
 - 5 Magyarország egyletei ... i.m. 490-3. old. L. még Hmv-i lt. eln. 3367-1895.: VI. Olvasó Népkör V. ker. Szent István u. 69., eng. 1879. ápr. 30. 6517. sz. a.; V. Olvasó Népkör VII. Berkenye u. 1., eng. 1880. máj. 3. 19972. sz. a.
 - 6 Hmv-i lt. eln. 3367-1895.: VII. Olvasó Népkör II. ker. Damjanich u. 25., eng. 1883. jan. 30. 6517. sz. a.; Első Olvasó Egylet I. ker. Mihály u. 11., eng. 1883. jul. 25. 44339. sz. a.: Uj utcai Gazdakör VII. ker. Bajza u. 6., eng. 1883. jun. 24., 27542.sz. a.
 - 7 Hmv. közigazgatási tagolása 1890-ben változott: öt tized helyett nyolc kerület lett. Vö. Hód-Mező-Vásárhely /helyi ujság, tov. Hmv./ 1890. november 16. sz. és Hód-Mező-Vásárhely város belterületének új házszámozása Hmv. 1891. / A Hmv-i lt-ban./
 - 8 Hmv-i lt. eln. 3367-1895. -Matlekovits Sándor szerk.: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor... I. köt. Bp. 1897. 491. old. szerint 1882-ben alakult a Gazdasági Egylet, amelynek 1894-ben 561 tagja volt.
 - 9 Hmv. 1879. február 16-án közölte a Földműves Ifjak Önképző Egylete alapítási felhívását -, de az csak december 21-én alakult meg. Programja gazdasági és ismeretterjesztő előadásokat hirdetett, és szépirodalmi, gazdasági lapok járatását. Pártoló tag évente 1 Ft-tól felfelé fizetett, rendes tag havi 20 krajcárt. Belépti díj 50 kr.
 - 10 A tanyák korábbi időleges lakottságára vö. Szabó István

Agrártörténeti tanulmányok Bp. 1960. 206-7. old.

- 11 Kőhalmi Béla: i.m. 91. old.
- 12 Hmv-i lt. T.ü. 924-1885. - A Barackosi Olvasókör a Fehértó-parton, /P. 291/, majd 173. sz. a. működött, eng. 1884. ápr. 1. 19972. sz. a. Hmv-i lt. eln. 3367-1895.
- 13 V. és V. 1886. január 28. és Hmv. 1890. szeptember 7. Hírek. - Keletkezési adatok a Hmv-i lt. eln. 3367-1895. és uo. T.ü. 3752/148/-1892. sz. a.: Gorzsa Olvasókör Gorzsa 328, majd Gorzsa tanya 598. ez. a., eng. 1887. márc. 27. 19789/VII.; Kutasi Olvasó Egylet T. 1186., eng. 1889. ápr. 14. 24.828/VII. sz. a. /Pontosabb adat hiányában a legkorábbi h iradás alapján tettük alapítási évét 1886-ra. L. előző jegyzet V. és V./; Szörháti Olvasókör T. 1487., eng. 1887. nov. 21. 75.756/VII. sz. a., alapszabálya sokszorosítatlan. /Özv. Kovács Imréné 87 éves, Hmv. Bajnok u. 7. - elmondta, hogy ez a kör a keresztuti szélmalom mellett működött. Érdekes, és talán nem véletlen a korábbi egyetlen gazdasági és "információs" gyülekezési pontul szolgáló szélmalom és olvasókör szomszédsága. / Mártélyi Olvasókör T. 2525. eng. 1892. márc. 13. 19.370/VII. 10. sz. a.; Földeák-széli Olvasókör T. 85., eng. 1890. ápr. 27. 28.407/V. 10. sz. a.
- 14 Hmv-i lt. T.ü. 3752/148/-1892. Pusztafeketehalmi Olvasó Egylet P. 1228., eng. 1891. máj. 29. 38.979.; - Hmv.lt. eln. 3367-1895.: Pusztakutasi Olvasó Egylet P. 903., eng. 1893. február 23., 15.055/V. 10. sz.a.; Pecercési Olvasó Egylet P. 257., eng. 1892. máj. 2. 32.862/V. 10. sz. a.; Mártélyfeketehalmi Olvasókör T. 2360., eng. 1893. ápr. 5. 27.639/V. 10. sz. a.; Külsőerzsébeti Olvasókör T. 595., eng. 1893. máj. 7. 37.247/V. 10. sz. a.; Belsőerzsébeti Olvasókör T. 323., /Alapszabálya 1895-ben megerősítetlen./ Kenyereparti Olvasó Egylet eng. 1894. dec. 14. 100.779/V.b.-

Kopáncsi Olvasó Egylet alapszabályai. Hmv. 1895. Lévai ny. /Csongrád Megyei Könyvtár helytörténeti gyűjtemény/. A fentieket vö. Csongrád Vármegye monográfiája i.m. 43. old.

- 15 Csongrád Vármegye monográfiája i.m. 43. old. Az Ujvárosi Olvasó Egylet helyisége VIII. ker. Sip u. 18. sz. a. volt. - Hmv-i lt. eln. 3367-1895.: VI. ker. olvasókör Dáni u. 62., majd 37. , eng. 1890. febr. 18. 11.0946/V. 10.; VIII. Olvasó és Társalgó Népkör III. ker. Damjanich u. 65., eng. 1891. febr. 18. 12.002/V. 10.sz. a. Ennek is Szamecz András volt az elnöke aki az első népkört alapította a városban. A VIII. Olvasó és Társalgó Népkör alapszabályai. Hmv. 1891. 7. old.

- 16 Hmv-i lt. eln. 1174-1899. A főispáni jelentés - a levéltári alapszabály gyűjtemény alapján 36 olvasókört és 2 politikai egyletet tart számon. /Szabadelvű kör, Első 48-as Olvasó Egylet/

A Hmv. 1893. december 21-i számában sokallta a köröket: "Városunk egyesületekben oly gazdag, hogy közönséges elmével alig lehetne már felállitható új egyesületet kitalálni."

"A fennálló viszonyok az uralmon levő szervezeteinek megalakítását segítették elő." - állapította meg Gaál Endre tanulmánya. /A szegedi ipari munkásság 1905.

előtti szocialista szakmai szervezkedésének néhány kérdése. Szeged, 1965. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica XIX. 9. old./ Helyi kimutatás hiányában a szegedi burzsoázia különféle egyleteinek 1869-1890 közötti jelentős gyarapodását /11-ről 35-re/ hozzuk példaként. Ugyanott és ugyanakkor a munkásegyletek száma 2-ről 5-re szaporodott, közülük azonban csak egy volt szocialista.

- 17 Hmv-i lt. eln. 3367-1895. II. ker. Olvasókör. Malom u.

26., eng. 1892. ápr. 27. 31.558/V. lo., 1895-ben 120 tagja volt.

- 18 Magyarország egyletei... i.m. 410-412. és 524. old.
Itt jegyezzük meg, hogy az olvasóköröknek csaknem kizárólag felnőtt férfi tagjai voltak.
- 19 Hmv-i lt. eln. 3367-1895. Kimutatás az olvasókörök alakulási évéről, engedélyezéséről és taglétszámáról. Mint már utaltunk rá, hiányos.
- 20 Magyarország egyletei... i.m. 410-412. és 524. old.
Az Első Olvasó Nép kör alapszabálya szerint a beiratkozási díj 50 krajcár, az évi tagdíj pedig 3 Ft volt. A statisztikai kimutatásban azonban már 1 Ft szerepel tagdíjként.

Érdekes bepillantásunk a Barackosi Olvasó kör 1884. évi pénztárkönyvébe.

Bevételi tételek

64 tag tagsági díja	32,00 Ft
25 tag beiratkozási díja	1,25
felülfizetések /tk.pénzajándék/	14,60
belépő jegyek	208,60
tombola jegyek	10,00
ruhatári bevétel	0,77
<u>koptatási díj /tk.edénykölcsonzés/</u>	<u>5,19</u>
Összesen	272,41 Ft

A kiadások jelentős része az építkezésre felvett kölcsön kamatos törlesztése volt. A fennmaradó összegből fizették az ujságokat, könyveket, rendezvények illetékét stb. Vö. Hajdu Géza i.m. 26. old.

- 21 A Hmv-i lt. különgyűjteményében található számos bel- és külterületi egyesület alapszabályában olvashatunk hasonló célkitűzésről.
- 22 A III. ker. Olvasó körre L. HMV. 1898. január 16. Hirek.

- A Kenyereparti Olvasó Egylet elnöke 1895-ben Hős Nagy Kálmán, alelnöke Hős Nagy Albert volt. /Hmv-i lt. eln. 2077-1895./ A Kopáncsi Olvasó Egylet tiszteletbeli elnöke Kovács József, elnöke Kovács János, alelnöke Kovács Ferenc, jegyzője Kovács Lajos, pénztárosa Koncz Pál, könyvtárosa Kiss Péter, ellenőre Kiss Imre volt 1898-ban. /HMV. 1898. január 13. Hirek./
- 23 Hmv-i lt. eln. 1174-1899. március 6. Polgármesteri jelentés. A politikai egyleteket L. a 16. jegyzetben.
- 24 Szamecz-interpellációk forrása rendre: V. és V. 1886. március 25., V. és V. 1886. április 22, és HMV. 1892. október 23. Tudósítások a Törvényhatósági Bizottság közgyűléséről. - A városi képviselő testületbe 1872-től a virilisek /legtöbb adót fizetők/ és a választottak kerültek fele-fele arányban. Választójoggal a két éve helyben lakó adófizetők rendelkeztek. /Vö. Vörös Károly: A polgári közi magyar törvényhatósági közigazgatás Bp. 1956. 10. old./ Vásárhelyen 1872-ben 8364 választó 14 választókerületben 100 képviselőt és 14 póttagot választott. /HMV. 1872. május 5. és június 16./
- 25 Keleti Károly: Hazánk népe Pest. 1871. 436. és 440. old.: Magyarország városai között Hmv.-re ill. a hmv.-i képviselőre jutott a legtöbb lakos /49.153 fő/ és a legtöbb választó /3.918 fő/. - Az 1872. évi képviselő választáson "amintegy 5000-nyi választásra jogosultak közül ... csak 2003 iratkozott be előlegesen, s ezek közül is 409 felé sem ment a szavazásnak." Ezt azért sérelmezi a lap, mert a választáson a Szamecz-katonának gunyolt ellenzékiek voltak a hangadók. HMV. 1872. július 7. Kossuth Lajos a képviselőnk!
- 26 V. és V. 1884. február 21. Hirek. A helybeli függetlenségi párt végrehajtó bizottsága választmányi ülését a lakhati VI. Olvasóköriben /ma V. ker.Észak-Keleti része/ tartotta.

- 27 HMV. 1875. július 11.
- 28 V. és V. 1883. március 22. és 1886. március 18.
Ugyanekkor az egyház is szót kapott ezeken az ünnepe-
ségeken: a III. Olvasó Nép körben Karancsi Dániel ref.
lelkész, a IV.-ben pedig egy plébános szónokolt.
- 29 V. és V. 1883. május 31. Kossuth megköszönte az ol-
vasó körnek és Szamecz András elnöknek a 80. születés-
napjára küldött ezüst serleget. - V. és V. 1883. augusz-
tus 29. A susáni V. olvasó kör Lajos-napra küldött kö-
szöntő táviratot, "kivánván, hogy a magyarok istene
a magyar nemzet dicsőségére még sokáig boldogul él-
tesse." - V. és V. 1885. november 25. Kossuth levele
a IV. Olvasó körhöz. /Kelt 1885. november 5./
- 30 HMV. 1890. október 5. Az aradi vértanúk mellszobrának
leleplezésére utazó hmv-i küldöttségben volt Szamecz
András is. Ő egyébként az 1848/49-es Honvédegyletet
is elnökként képviselte ott.
- Az aradi 13 vértanuról való megemlékezés: V. és V.
1896. október 8.
- 31 HMV. 1890. október 12. Rendezzünk Felolvasásokat! -
Hirt adtak a helyi ujságok az ismeretterjesztő előadá-
sokról. /V. és V. 1885. február 5.: Dr. Bakay Lajos
orvos a tabáni első Olvasó körben tartott "népies fel-
olvasást" a kenyérről/, és panaszkodtak, ha ezek "az
óhajtott érdeklődést nélkülözték." /HMV. 1890. január 5./
- 32 HMV. 1873. április 13. Hirek.
- 33 Az olvasó körök könyvtáráról - a mozgalom első évti-
zedeiben kevés adatunk van, ezért itt csak néhány kér-
dést érintünk. A könyvtáralapításra vonatkozó idézet
csaknem minden egyleti alapszabályban szószerint így
szerepelt. - A város "könyvszegénységére" utal György
Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben
i.m. 576. old.: A törvényhatósági joggal bíró városok
közül csupán négyben - köztük Hódmezővásárhelyen -
nem érte el a könyvek száma az országos átlagot.

- 34 Hódmezővásárhelyi VII. Olvasó Népkör alapszabálya.
Hmv. 1897.
- 35 A helyi ujságokban a választmányok számtalan meghívást tettek közzé a könyvtár javára rendezett táncvigalmakra és társas vacsorákra. - A Szörháti Olvasó Egylet alapszabálya/ Hmv.1894./ 1 krajcár könyvhasználati díjat irt elő kötetenként. - A III. Olvasó Népkör 1895. januári közgyűlésén a II. ker. Malom utcai Kutbizottságtól 68 Ft 71 kr. alapítványt kapott könyvtárra. /Hódmezővásárhely c. ujság 1895. február 7. Hírek./
- 36 Vö. Szabó István: i.m. II. 561. old.
- 37 Az Olcsó Könyvtári akcióra vö. Radics József: Fejezetek a magyar "népkönyvtár"történetéből Népművelési Értesítő 1970. 2. sz. 176. old. -Ezzel kapcsolatban a helyi ujságok ajánló hirei:HMV. 1884. március 4., V. és V. 1884. március 6. és V. és V. 1885. április 2. számokban.
- 38 Vö. a Csongrád Megyei Könyvtár helytörténeti gyűjteményében található katalógusokkal.
- 39 Hódmezővásárhelyi VII. Olvasó Népkör alapszabályai
Hmv. 1897.
- 40 A hódmezővásárhelyi Ujvárosi Olvasó Egyesület könyvtárjegyzéke és igazoló könyvecskéje belső borítóján.
/Csongrád megyei Könyvtár i. helyen./

V. A helyi agrárszocialista olvasó egyletek

- 1 Az agrárszocialista mozgalmak irodalma számottevő, ezért itt részletesebben csak az egyleti élettel kapcsolatos kérdéseket tekintjük át. A mozgalom vásárhelyi vonatkozásait tárgyaló munkák közül kiemeljük a következőket: Simon Péter: A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmai. 1891-1907. Bp. 1953. Szikra. 58. old.; Pölöskei Ferenc - Szakács Kálmán szerk.: Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon. 1848-1948. I. k. Bp. 1962. 201-218. old.; Farkas József: Agrárszocialista mozgalmak. 1890-1907. Szeged 1968.; Nagy Dezső: Szántó Kovács János./Bp./ 1969. A Magyar Munkásmozgalom füzetek 1.; Ormos Ede: A szocializmusról, különös tekintettel a vásárhelyi munkáskérdésre. Hmv. 1896.; ifj. Nagy Sándor: A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. I.k. Hmv. 1924. Ennek folytatása két kötetben kéziratban a Párttörténeli Intézet Archivumában található.
- 2 Robotnak a részes föld használata után végzett ingyen munkát nevezték. Az ugyanazért fizetett 1 Ft-ot ill. természetbeni szolgáltatásokat nevezték uzsorának ill. "potomnak". Vö. Farkas József i.m. 63. old.
- 3 Hmv. 1894. március 22.
- 4 Évi jelentés /1893/ a Szegedi Kereskedelmi és Ipar-kamarai Kerület közgazdasági viszonyairól. Szeged, 1894. 31. old.: A Tiszaszabályozási munkálatok után csökkenő munkabérek miatt a "szocialista izgatók" befolyása növekedett. - A Hódmezővásárhely c. ujság /1894. február 1./ közli a napszámokat abból a jelentésből, melyet a Csongrád megyei főispán kért "a munkáskérdés tanulmányozása céljából": férfiak napszámátlag 80 kr. /min. 50, max. 2.80 / nők átlag 40 koronát kerestek /min. 20, max. 80/.

- 5 MMTVD. 2. k. 240-241. old.
- 6 Vö. Molnár Erik szerk.: Magyarország története II. k. Bp. 1964. Gondolat. 141. old. a Szocialista Földmunkás Egylet 1891-ben alakult; Erényi Tibor: Hozzászólás az olvasókörök kérdéséhez. Művelt Nép.1953. 10.sz.: 1893-ban "akorábbi 48-as önképző és szakegylet helyett Szántó Kovács János vezetésével megalakult az Általános Munkás Olvasóegylet."
- 7 Hmv-i lt. II. T.ü. 5630-1894. /eln. 1225/a - 1894./ Baksa polgármester jelentése a főispánhoz: a helybéli főleg mezőgazdasági és egyéb munkások még 1892. évi február hónap 19-ik napján 257/1892 polgm. sz. alatt beadott kérelmükkel beterveztett alapszabályok szerint kívántak Hódmező-Vásárhelyi munkás népkör czim alatt egyesületet alakítani, - alapszabályaik azonban a 17 289/1892 sz. a. kelt s 142/1892 polgm. sz. a. igtatott belügyminiszteri leirat szerint nem lett jóváhagyva." - Vö. MMTVD. 2. k. 258. old.
- 8 Hmv-i lt. II. T.ü. 5630-1894. / eln. 1225/a - 1894./ Az Általános Munkás Egylet alapszabályait 1893. február 10-én a 35 578/1893. BM. sz. alatt utasították el először, másodszer pedig 1893. június 15-én az 58 546/1893. BM. sz. alatt.
/A "munkás" címszó elhagyását a polgármester utasítására tették meg, a budapesti pártvezetőség tanácsára. MMTVD. 2. köt. 262. old./
Az általános Olvasó Egylet alapszabályaink felterjesztésére l. Hmv-i lt. eln. 1604-1893; elutasítására uo. eln. 12 607-1893.
- 9 Hmv-i lt. 6743-1894. Póka László rendőrkapitány 1894. április 18-án kihallgatta Szántó Kovács Jánost és törvénytelennek ítélte az egylet működését. Szántó Kovács azonban korábban rendőr volt, ismerte a törvényt: az alapszabályok felterjesztésétől számított 40 nap után miniszteri rendelet szerint működhet az egylet. L. uo. 12 607-1893.

- 10 Vö. Szabó Ferenc: Orosháza története a kiegyezéstől az I. világháborúig. Orosháza története. I.k.Orosháza. 1965. 457. old.: Az Orosházi Munkáskör 1890-május 26-án alakult 630 taggal. - uo. 821-822. old. Elek László: A szellemi kultúra fejlődése /1744-1944./
- 11 MMTVD. 2. k. 258. old.
- 12 Hmv-i lt. eln. 580-1892. - A budapesti munkások tiltakozó gyűlést tartottak a Hódmezővásárhelyen és egyebütt 1892 tavaszán "szabályszerűen megállapított határidőn belül bejelentett" munkásgyűlések betiltása miatt. MMTVD. 2. k. 137. old.
- 13 Szántó Kovács János életutját Nagy Dezső ^{ismerteti} i.m. legrészletesebben.
- 14 Nagy Sándor: i.m. I. 43-45. old. : Bokányi Dezső is járt Vásárhelyen az egyletben. - A májusi seregszemléről l. az idézett műveket.
- 15 Vö. Hmv-i eln. 1604-1893 - Uj Magyar Lexikon 3. k. Bp. 162. old. - Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. Gondolat. 87. old.
- 16 Népszava 1893. június 13.
- 17 S. Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890-1896. Bp. 1961. 155. old. - Vö. a helyi opportunistákat képviselő Molnár Ferenc levelével / Népszava 1893. december 22. /: "Ki mer az aradi kongresszuson a vásárhelyi mezei munkások nevében beszélni, mert mi nem bízunk meg senkit."
- 18 Katona Imre: a magyar kubikosokélete. Bp. 1957. Hazafias Népfront kiad. 79-80. old. : Vásárhelyen már az 1890-es évek után fogalomná vált a mintaszerűen megrendezett "szocialista bál", amely nemcsak szórakozási alkalom volt, hanem politikai-kulturális összejövétel is: mozgalmi dalokat énekeltek és szavaltak, énekszám, magánjelenet stb. szerepelt a műsoron... a férfiak sötét ruhában, fehér ingben nyakkendő nélkül jelentek meg, csak a szaválónak volt piros nyakkendőjük.

- A Petőfi-kép ünnepélyes beiktatására l. Farkas József i.m. 17. old.
- 18/a Nagy Dezső i.m. 42. old.
- 19 Nagy Sándor i.m. III. 10. old.
- 20 A hódmezővásárhelyi agrárszocialista zendülés előzményeit és lefolyását legrészletesebben Farkas József és Nagy Dezső idézett munkái tárgyalják.
- 21 MMTVD. 2. k. 278. old.
- 22 Szabó István i.m. I. 387. old. Végleg megtiltották pl. az utalvánnyal való munkabér fizetést. /"Jancsi-bankó"/
- 23 Oltvai Ferenc: A Szántó Kovács János-féle agrárszocialista mozgalom makói és Csanád megyei hatása. Vásárhelyi tanulmányok. Hmv. 1964.
A szentesi levelezésre Hmv-i lt. eln. 6743-1894.
- 24 Szántó Kovács perének iratai megtalálhatók a Párttörténeti Intézet archívumában XV/3/1894/2. sz. alatt.)))
Együttesen kezelve a törvényszéki, Tábla és Kúria ítéletei és indoklásuk.
- 25 Hmv-i lt. eln. 52-1895. A polgármester indoklásából:
"Míg a gyülekezési és egyesülési jog törvény által rendezve nem lesz, a kérdéses alapszabályok felsőbb jóváhagyását nem véleményezhetem."
- 26 MMTVD. 2.k. 320, 475, 554. old. és ua. 3. k. 50. old.
- 27 Molnár Jánost a Szociáldemokrata földmunkás kongresszus Végrehajtó Bizottságába is beválasztották. MMTVD. 2. k. 292-293 és 398. old.
következő
Berke András Hódmezővásárhelyre kérte a földmunkás kongresszust. /de azt Szegeden rendezték./ MMTVD. 2.k. 399-400. és 411. old.
- 28 Várkonyi István mozgalmára l. Farkas József: Az 1896-97-es pártszakadás és Várkonyi István fellépése. Acta Univ. Szegediensis de Attila József nominatae VII. 1969.

- 29 Hmv-i lt. eln. 5026-1898. Buzás Ferenc írta, hogy mivel a 40 nap letelte után sem kapták meg alapszabályukat, az 1508/1875 B.M. sz. rendelet értelmében megkezdték működésüket "a hatóság tudta beleegyezésével". - Póka h.főkapitány jelentése a polgármesternek. Hmv-i lt. eln. 3161-1897.
- 30 V. és V. 1898. március 6. - Nagy Dezső i. m. 115. old.
" - A Népszava hiányára l. Hmv-i lt. eln. 54-69/1897.
- 31 Farkas József: Az MSZDP kapcsolata a függetlenségi párt balszárnyával. /1896-1898/. PTK. 1971. 1. sz. 71-105.old. Az említett képviselők Visontai Soma /Gyöngyös/ és Sima Ferenc /Szentés/.
- 32 Vö. Simon Péter i.m. 153-154. old.
- 33 Az ügy iratai a Hmv-i lt. eln. 5469-1898. sz. alatt. Juhász polgármesternek a Szegedi Királyi Ügyészséghez küldött jelentéséből: Buzás Ferencz és társai a nélkül, hogy ministeri jóváhagyással ellátott alapszabályuk lett volna VIII-ik ker. Vörösmarty utca 22. sz. a. egyletet alakítottak és miután ott nagyobb agitációt fejtettek ki, a rendőrkapitány Szathmáry Tihamér alkaptány jelentése alapján az egyleti helyiség bezáratását rendelte el, mely foganatosítva is lett, amely alkalommal az ott talált nyomtatványok betekintés végett a rendőrséghez behozattak és miután ezek elkobzás tárgyát nem képezték, az egyleti helyiségbe visszaszállítottuk, s miután egy meg nem alakult egylet elnökségét a hatóság el nem ismerhette, a nyomtatványok most is elzárva vannak az egylet helyiségében, így hát Privitzer József rendőrhadnagy hatálommal való visszaélést nem követett el...
- Buzás Ferencz fellebbezéssel élt az I. foku döntés ellen - minden bizonnyal eredménytelenül -.
- 34 Földművelő. A mezei munkásság és kisebbvagyonu földművelők szakközlönye. Felelős szerk.: Szathmáry Péter. Megjelent minden pénteken. Ára 44.- 1899. január 13.Buzás Ferencz: Akik semmik és mindenek.

- 35 Vásárhelyi Napló 1898. május 24.
- 36 Hmv-i lt. História domus.
- 37 Szántó Kovács további működésére és élete utolsó éveire
1. Nagy Dezső: Sz.Kovács János élete utolsó évei. PTK.
1961. 2. sz. 155-180. old.
A Szociáldemokrata Párt vezetői megbízták Szántó Kovácsot, hogy utazzon Szentésre Mezőfihez /ahol annak szerkesztésében a Szabad Szó megjelent/, és birja rá a pártviszály megszüntetésére. A budapesti rendőrség működése 1899. 424. old. Idézi Nagy Dezső i.m. 128.old.
- 38 OL. B.M. res. 160/1900. Szathmáry alkapitány jelentése.
Idézi Nagy Dezső i. m. 129. old.
Az alapszabályokat Szántó Kovács sikeres beszéde után 180 fő írta alá.
- 39 MMTVD. 3. k. 19. old.
- 40 V. és V. 1896. okt. 11, 22, 30. számai. Vö. HMV. 1896. okt. 18,20,25,29. számai.
- 41 OL. B.M. res. 29-1900. Nagy Dezső i.m. PTK. 1961.2.sz. 165.old. L.még V. és V.1903.január 1.és
- 42 V. és V. 1903. január 1. 2. old.
- 43 Hmv-i lt. V. eln. 504-1906.
- 44 HMV. 1891. július 5. - Nagy Sándor i.m.24. old.
- 45 Hmv-i lt. eln. 6743-1894.
- 46 Hmv-i lt. 5469-1897.
- 47 Nagy Sándor i.m. II. 1, 55-56. old.
- 48 PI. Arch. XV. 3/1894/2.
- 49 Nagy Sándor kézírata . PI. Arch. Gy.-1953-162. sz.
- 50 Veres Péter: Számadás. Bp. 1963. Szépirodalmi K. 22.old.

VI Hódmezővásárhely a XX. század elején

- 1 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása V. Részletes demográfia. Bp. 1916. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. / Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 61. k. / 6. old. Csongrád vármegye népessége 50.8 %-al gyarapodott 1869-1910 között.
- 2 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása II. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 48.k.Bp. 1913. 362-365. és 1008. old., - az 1900-as népszámlálás demográfiai adatai HMV-ről Bp. 1902. 3. old.
1899-től 1913-ig Hódmezővásárhelyről 120 kivándorlót tartottak számon. Szabó István i.m. 454. old.
- 3 Uo. I. 470. old.: " A tanyák önálló községekké való alakulása legtöbb helyen azért nem mehetett végbe, mert a tanyákat és a városbéli házakat a gazdasági, családi és jogi kapcsolatok szálai szoros egységbe foglalták össze."
- 5 L. 1. jegyzetet bev. 113. old.
- 4 Vö. Kiss Albert: Az agrárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon 1880-1960. Demográfia 1961. 1. sz. 52-53, 62. old.
- 6 A munkások körébe sorolhatjuk az 1910-ben Vásárhelyen dolgozó 1005 napszámost és 1627 cselédet is.
Gaál Endre: A hódmezővásárhelyi munkásmozgalom története 1917-1919. március 21. Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica Tom. VIII. Szeged 1961. 3 és 13. old.
- 7 L. 1. jegyzetet 166-167. old.
- 8 Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története I-V. HMV. 1900-1911.
- 9 Hajdu Géza: i.m. 73-77. old. alapján írunk e könyvtárról.
- 10 Hmv-i lt. 3792-1910. T.ü. 3921-1908.

VII. Hódmezővásárhelyi olvasókörok a XIX. század végétől

- 1 A Hódmező-Vásárhelyi Kutvölgyi Olvasókör alapszabályai. Hmv. 1895. Lévai ny. 8. old.
Itt jegyezzük meg, hogy a XX. századi olvasókörok sajátos problémái további hosszú kutatómunkát igényelnek. A helyi olvasóköri mozgalom e szakaszának a korábbiakhoz hasonló részletes feltárását folytatni kívánjuk.
- 2 Kopáncsi olvasóegylet alapszabályai. Hmv. 1894.
- 3 A Hód-Mező-Vásárhelyi kisebb vagyonu földművelő és földmunkások alapszabálya. Hmv. 1901. Lévai ny.8.old.
- 4 A Kardoskuti Olvasókör alapszabályai. Hmv. 1902.11.old. A felosztási záradék egyébként általánossá vált, kiterjedt a népkönyvtárakra is, jólehet ezek voltak a legártalmatlanabbak. Vö. Gulyás Pál: Népkönyvtári címjegyzék Bp. 1910. MKOT. 283-290. old.
- 5 Hmv-i lt. 3792-1910. Pecsétfeliratok: A hódmezővásárhelyi VII. ker. olvasóegylet. 1905.; Kardoskuti Olvasókör pecsétje: Hód-Mező-Vásárhelyi Puszta 1896. ; Gorzsa-Kopáncs Gazdálkodók Köre Hódmezővásárhely.
- 6 V. és V. 1903 január 1. 7. old., január 4. 6. old.
- 7 Vö. Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből. Bp. 1963. Akad. 75, 132, és 185. old.
- 8 Népszava 1894. január 26. Korhadt állapotok. 9
- 9 V. és V. 1903. január 3-4. Öt kört is említ, amelyeknek elnöke, diszelnöke és tiszteletbeli elnöke volt Endrey.
- 10 Sipka Sándor: Gonda József /1877-1913/ Hmv. 1955. Csongrád Megyei Füzetek 16. sz. 8. old.
- 11 Hmv-i lt. 3792-1910. T.ü.: a Rákóczi Olvasó Kör Kristó Máté könyvtáros házában működött. A Kutasi Olvasó Egylet Gy. Molnár István kutasi utszéli tanyáján volt. A Mártély-Feketehalmi Olvasó Egylet Joó Sándor Szegvári utszéli tanyájában volt. /A Mártély-Feketehalmi Olvasó Egylet alapszabályai. Hmv. 1893.Hungária ny. 16. old./

A Kutvölgyi Polgári Olvasó Kör Bordás Mihály T. 1179/d. sz. tanyájában volt. A Mátyáshalmi Olvasó Kör 1898-1912-ig díjtalanul működött a "Nagy Tóth Sámuelné-féle szélmalom malomházának keleti végében".

Külterületi egyházi iskolában működtek a következők: Kopáncsi Olvasó Egylet, Szórháti Olvasó Egylet, Pusztafeke-tehalmi Olvasó Egyesület, Kutvölgyi Olvasó Kör.

- 12 V. és V. 1903. január 1. 7. old.
- 13 Hmv-i lt. 3792-1910. Tü. /1906/
- 14 Csongrád Megyei Hirlap 1967. október 22. Vásárhelyi vallo-más.
- 15 Kiss Lajos: Vásárhelyi kistükör. Bp. 1964. Magvető kiad. 113. old. "Hogy hallgatóim legyenek, kiirattam az ujsá-gokba, hogy előadás után humoros szavalattal fogom szóra-koztatni a közönséget. /Ti.eredetileg színésznek készült, de apró termete miatt nem boldogult a pályán./ Ez jó gon-dolat volt, mert míg más alkalommal alig szállingózott 10-15 érdeklődő, most zsufolásig megtelt nemcsak a kör helyisége, de még a pitar is."
- 16 V. és V. 1903. január 25. 6. old. A Pusztakutasi Olvasó Egyletben Dely István vasuti állomási előljáró fölolvá-sott a szövetkezetekről.
V. és V. 1903. január 8. 3. old. Szeremlei Sámuel az Uj-utcai Olvasó Körben A vásárhelyi pusztai földek kiosztásá-ról beszélt.
- 17 A hódmező-vásárhelyi "Ujvárosi Olvasókör" alapszabályai. Hmv. 1895, 13. old.
- 18 V. és V. 1903. január 25.

VIII. Az olvasókörök könyvtára

- 1 A részletes adatokra és a többi ujságra L. Kárász József: - Szücs Gergely: Hódmezővásárhely sajtó bibliográfiája. Kézirat a Csongrád Megyei Könyvtárban.
- 2 Hmv-i lt. eln. 5631/30-40/-1951.
- 3 Hmv-i lt. 09 789-1909.
- 4 Csokán Pál, az Iskolánkívüli Népművelési Bizottság titkára rendezetlen anyaga a Csongrád Megyei Könyvtárban.
- Itt jegyezzük meg, hogy az Ujvárosi Olvasókörnek 1903-ban 303 kötete volt. V. és V. 1903. január 15. 3. old.
- 5 A Földeákszéli Olvasókör könyvtárában lévő művek jegyzéke és a nagyméltóságú földművelésügyi minisztérium által Hódmező-Vásárhely t.h.j. városnak adományozott s a város által a földeákszéli olvasókört kezelésébe bocsátott népkönyvtárban lévő művek jegyzéke. Hmv. 1904. Részvény ny. 23. old.
- 6 Hódmező-vásárhelyi törvényhatósági joggal felruházott város külterületén lévő Pusztá-Feketehalmi Olvasó-Egyesület alapszabálya. Hmv. 1891. Részvény ny. 16. old.

IX. Az olvasóköri mozgalom ellensúlyozására irányuló törekvések. Népkönyvtárak

- 1 Simon Péter: A századforduló földmunkás- és szegény-parasztmozgalmai. 1891-1907. Bp. 1953. Szikra. 64-65.old.
- 2 Hmv-i lt. eln. 3036-1895.
- 3 Hmv-i lt. eln. 2893-1893.
- 4 Hmv-i lt. eln. 3214-1897.
- 5 Hmv-i lt. 3792-1910. T.ü. 11276-1911.
- 6 Hódmezővásárhelyi felekezeti nőegyletek:

Izraelita Nőegylet	1860
Ágostai Hitvallásu Evangélikus Nőegylet	1884
Római Katolikus Nőegylet	1893
Református Nőegylet	1894

Hódmezővásárhelyi ifjusági egyletek:

Földmives Ifjak Önképző Egylete	1879
Mátyáshalmi Külterületi Ifjusági Egyesület	1909
Kardoskúti Ifjusági Egyesület	1910
Kutastanyai Ifjusági Egyesület	1911
- 7 Szabó István: szerk. : A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848-1914-ig. Tanulmányok. II. 557. old.
- 8 Vö. Papp Ivánné: adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez. 1890-1914. O.Sz.K. Évkönyve. 1957. Bp. 1959. 284. old.
- 9 H. Sas Judit: A magyar népművelés története II /1920-1948/ Bp. 1963. Tankönyvkiadó, 44. old.
- 10 Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. Gondolat. 82. old.
A Földművelésügyi Minisztérium népkönyvtári típusai:
2000 korona értékű kb 800 kötet,
1000 korona " " 400
500 " " 200
300 " " 150 kötetes törpekönyvtár.

- 11 Kóhalmi Béla: i. m. 79. old. IV. Az állami népkönyvtár-
ügy a forradalmak előtt.
- 12 Papp Ivánné: i. m. 285. old.
- 13 Népkönyvtárak könyvjegyzéke. Bp. 1902. Franklin K.13.o.
- 14 Szabó Ervin: Általános irányelvek a népkönyvtárak könyvei-
nek megválogatására. - - magyar nyelven megjelent könyv-
tártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányei-
nek és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1959. Fővárosi Sza-
bó Ervin könyvtár kiad. 88-89. old.
- 15 Évi jelentés /1893/ a Szegedi Kereskedelmi és Iparkama-
rai Egyesület közgazdasági viszonyairól. Szeged. 1894.
32. old.
- 16 Hmv-i lt. 3792-1910. Tü. 3589-1903.
Hmv-i lt. 3792-1910. Tü. 3921-1908.
- 17 Hmv-i lt. 3792-1910. Tü. 19319.
- 18 Hmv-i lt. 3792-1910. Tü. 14062.-1923. Összesített kimu-
tatás hiányában több forrásból állapítottuk meg a nép-
könyvtárat kapott olvasókörök névsorát, az adományozás
évért azonban csak a jelzett köröknél találtuk meg.
- 19 Sallai István: A letéti rendszer sorsa a magyar könyv-
tárakban. Könyvtáros. 1967. 9. sz. 513. old.

X. A helyi olvasóköri mozgalom jelentősége.Kitekintés a későbbi évtizedekre

- 1 Erdei Ferenc: Futóhomok. A Duna-Tisza köze. Bp. 1957. Gondolat. 143-144. old.
Vö. Kossuth levele Hódmezővásárhelyre /1985. szeptember 5. - Hmv-i lt. külön gyűjtemény/. A parasztság 1848-ban vállalta a haza védelmét, mert "az akkorig szolganép magának és birtokának urává téttetett."
- 2 Népszava 1894. március
- 3 Erdei Ferenc: i.m. idézett helyén.
- 4 Hódmezővásárhelyi Friss Hírek 1919. február 15. 2-3. old.
- 5 Gaál Endre: A hódmezővásárhelyi munkásmozgalom története ... i.m. 37. old.
- 6 Vásárhelyi Munkás Ujság 1919. március 9. Nagy népgyűlés Kopáncson. Március 20. Gyűlések.
- 7 Hmv-i lt. alapszabály-gyűjteményében található a Héjjahalmi Gazdálkodók Köre elnökének ilyen jelentése. 1920. novemberében 80 tagja volt a T. 907. sz. alatti egyesületnek.
- 8 Délmagyarország 1928. június 26. 4. old. Móra Ferenc a vásárhelyi gazdák közt. Móra elmondta, hogy ekkor kérték fel először e tárgyban előadásra. - Ennek oka a Kökénydombi és egyéb külterületi sikeres ásatások által keltett érdeklődés lehetett.
- 9 Nagy Lajos: találkozás a hódmezővásárhelyi tanyavilággal. Válasz. 1935. november. 662-667. old.
L. még e tárgyban: Simándi Béla: Irók a tanyák között Hmv. 1935. ; Illyés Gyula: Irók a nép között. Nyugat. 1935. október. 222-225. old.
- 10 Hmv-i lt. olvasóköri külön gyűjtemény. Jegyzőkönyvek.

RÖVIDÍTÉSEK

eln.	=	polgármesteri elnöki iratok
Gt.	=	Gorzsatanya /külterületi helymegjelölés/
HMV.	=	Hód-Mező-Vásárhely c. helyi ujság
Hmv.	=	Hódmezővásárhely
Hmv-i	=	Hódmezővásárhelyi /névben/
Hmv-i lt.	=	Hódmezővásárhelyi Levéltár
hmv-i	=	hódmezővásárhelyi
i.m.	=	idézett műve
K.	=	Kiadó
k.	=	kötet
kiad.	=	kiadása
L.	=	Lásd
M.	=	Magyar /cimben, névben/
Mo-i	=	Magyarországi /cimben, névben/
old.	=	oldal
P.	=	Puszta /külterületi helymegjelölés/
pl.	=	például
T.	=	Tanya /külterületi helymegjelölés/
tk.	=	tulajdonképpen
un.	=	ugynevezett
uo.	=	ugyanott
V. és V.	=	Vásárhely és Vidéke c. helyi ujság
Vö.	=	Vesd össze

FÜGGELÉKEK

1	Névmutató a hódmezővásárhelyi olvasókörokről	118. old.
	a, belterületi körök	
	b, külterületi körök	
	c, a két világháboru közötti körök	
2	A Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Népkör alap-
szabályai	124
3	A hódmezővásárhelyi népkönyvtárak könyvjegy-
zéke	132

1. Névmutató a hódmezővásárhelyi olvasókörekrőla. Belterületi körök

Sor-

Sorszám	Az egyesület neve/névváltozata/	Alakult	Eng.
1	Első Olvasó Népkör /Tabáni Első Olvasó Népkör, pecsétje: H.M.Vásárhelyi Első Olvasókör./	1869	1870
2	II. Olvasó Népkör /Ujvárosi Olvasó Népkör/	1870	1870
3	III. Olvasó Népkör	1871	1871
4	IV. Olvasó Népkör Egyesület	1872	1874
5	Szabadság Olvasó Népkör /Szabadság Olvasókör/	1873	
6	VI. Olvasó Népkör	1879	1879
7	V. Olvasó Népkör	1880	1880
8	VII. Olvasó Népkör /Tarjáni Olvasókör/	1883	1883
9	Első Olvasó Egylet /I. ker. olvasó egylet	1883	1883
10	Uj Utcai Gazdakör /Uj Utcai Olvasó Egylet/	1883	1883
11	Ujvárosi Olvasó Egylet /VIII. ker. olvasókör/	1889	
12	VI. ker. Olvasókör	1890	
13	VIII. Olvasó és Társalgó Népkör	1891	
14	II. ker. Olvasókör /Malom utcai olvasókör/	1892	
15	Általános Munkás Olvasó Egylet	1892	
16	Mo-i Földmunkások és Kisbirtoko- sok Országos Szövetségének helyi csoportja	1893	

17	Földmunkások Önképző Egylete	1894	
18	Ujvárosi Olvasókör	1895	
19	Szentesi utcai Olvasókör	1895	
20	Földművelő Munkás Egylet	1897	
21	Első 48-as Olvasó Egylet /Függetlenségi Kör/	1897	
22	Ujvárosi Olvasó Egyesület	1899	
23	Első Olvasó Egylet	1900	
24	Rákóczi Olvasókör	1900	
25	48-as Bercsényi Olvasókör /Bercsényi Kör/	1900	
26	Kisebb vagyonu Földművelők és Földművelő Munkások Egylete /... és Földmunkások Egyesülete/	1901	
27	Kossuth Népkör /48-as Kossuth Népkör/	1901	
28	Földművelő Munkáskör	1902	
29	Földmunkások Önképző Egylete	1902	
30	VII. ker. Olvasó Egylet /Mátyás utcai Olvasókör/	1905	
31	48-as Munkás Kör /Földművelő Munkás Kör/	1906	1911:betiltva.
32	V. ker. Olvasó Kör		
33	Ujvárosi Olvasókör	1912	
34	Petőfi Olvasó Kör	1914	betiltva

b. Külterületi olvasókörok

1	Barackosi Olvasókörok	1884	
2	Kutasi Olvasó Egylet	1885	
3	Gorzsi Olvasókörok	1886	1887
4	Szörháti Olvasókörok	1887	
5	Mártélyi Olvasókörok	1889	
6	Földeákszéli Olvasókörok /Földeákszéli-Balogi ok./	1889	1890
7	Pusztafeketehalmi Olvasókörok	1890	1891
8	Pusztakutasi Olvasóegylet	1892	1893
9	Pecercési Olvasó Egylet	1892	
10	Mártélyfeketehalmi Olvasókörok	1892	1893
11	Külsőerzsébeti Olvasókörok	1892	1893
12	Mártélyi Munkás Olvasókörok	1893	
13	Kutvölgyparti Olvasókörok	1893	
14	Belsőerzsébeti Olvasókörok /Belsőerzsébeti Olvasó Egylet/	1893	
15	Kenyerepartii Olvasó Egylet	1894	
16	Kopáncsi Olvasó Egylet /Felsőkopáncsi Olvasó Egylet/	1894	
17	Rárósi Gazdálkodók Köre	1895	
18	Kardoskúti Olvasókörok	1896	
19	Mátyáshalmi Olvasókörok	1898	
20	Csicsatéri Olvasókörok	1898	
21	Hatröngyosi /Kerületi/ Olvasókörok	1900	
22	Fecskésparti /Önképző/ Olvasókörok	1901	
23	Belsőszörháti Olvasókörok /Belsőszörháti Földművelők Köre/	1901	

24	Belsőerzsébeti Földművelők Köre	1901
25	Katraszéli Olvasókör	1901
26	Répásháti Olvasó Egyesület /Répásháti kisebb vagyonu föld- művesek köre/	1901
27	Rácuti Olvasókör /Belső Rácuti Külterületi Olvasókör/	1903
28	Mágocsoldali Olvasókör /Mágocsoldali Olvasó Egyesület/	1903
29	Téglásszéi Olvasó Egylet	1905
30	Mártély-tegehalmi Olvasókör	1905
31	Héjjahalmi Gazdálkodók Köre	1905
32	Csomorkány Templomromi Olvasókör	1905
33	Szikáncsi Olvasó Nép kör	1906
34	Csókási Olvasó Egylet	1906
35	Tatársánci Olvasókör	1907
36	Csomorkányi Olvasókör	1908?
37	Szilvási Olvasókör	1908?
38	Sóshalmi Olvasókör	1909
39	Sóstóparti Olvasókör	1909
40	Alsókopáncsi Olvasókör	1910
41	Sámsonoldali Olvasókör /Sámsonoldali Gazdálkodók Olvasó Egyesülete/	1910
42	Bodzásparti Gazdálkodók Önképző Köre	1912
43	Kutvölgyi /Polgári/ Olvasókör	1913
44	Gorzsa-Kopáncsi Olvasókör /Gorzsa-Kopáncsi Gazdálkodók Köre/	1913
45	Nagyszigeti Olvasókör /Nagyszigeti Gazdasági Olvasókör/	1914
46	Farkiréti Olvasókör	

c. A két világháború között alakult, ill. újjáalakult olvasókörök /városiak aláhuzva/

1	Mártély-oldali Kisgazdák Olvasóköre	1922
2	Felsőgyulaparti Kisgazdák Egylete	1922
3	<u>Első 48-as Olvasó Egylet</u> /Függetlenségi kör/	1923
4	<u>I. ker. Polgári Olvasókör</u>	
5	<u>III. ker. Olvasókör</u>	
6	Csajági Olvasókör /" Iskolai Polgári Olvasókör/	1925
7	Kakasszéli Olvasókör	1925
8	Kopáncs-Kishomoki Gazdakör	1925
9	<u>Ujvárosi Olvasó Egylet</u>	
10	Tatársánci Kisgazdák Köre	1926
11	Katraszéli Kisgazdák Olvasóköre	1926
12	Cinkusi Olvasókör /Cinkusi Kisgazdák Köre/	1926
13	<u>Tabáni Első Olvasókör</u>	
14	<u>Tarjáni Társaskör</u>	1926
15	<u>Susáni Polgári Kaszinó</u>	1926
16	Aranyadhalmi Olvasókör /Aranyadhalmi Kisgazda Polgári Olvasókör/	1927
17	Pósahalmi Olvasókör	1927
18	Kutvölgyparti Olvasó Egyesület	1927
19	Belsőkutasi Kisgazdakör	1928
20	<u>Szentesi Utcai Olvasókör</u>	1928
21	<u>Tarjáni Polgári Társaskör</u>	1929
22	Szőkehalmi Olvasókör	
23	Belsőszörháti Földművelők köre	

- 24 "Aradi uti" Társasági Önképzőkör
25 Vereskutasi Olvasókör
26 Atkaszigeti Olvasókör 1936
/Atkaszigeti Kisgazdakör/
27 Farkiréti Olvasókör

A H.-M.-VÁSÁRHELYI első Olvasó Népkör ALAPSZABÁLYAI.

- - - - -

I. SZAKASZ

Czim és székhely.

1.§.

H.M.-Vásárhelyben a közóhajnak engedve, egy nyilvános társulat alakult, mely "O l v a s ó n é p k ö r" czimet vett fel.

2.§.

Az olvasó népkör székhelye H.-M.-Vásárhely.

II. SZAKASZ.

Az olvasó népkör czélja.

3.§.

Czélja az "Olvasó népkörnek" egy oly egyesülési pontot képezni, hol az egyesület tagjai, nemzetiség-, vallás- és rangkülömbőség nélkül, minél gyakrabban összejöhessenek, a kölcsönös eszmecsere, és barátságos társalgás, továbbá a hírlapoknak olvasása által szellemi életüket pezsgésben tarthassák, értelmüket, felfogásukat így élesithessék, s a társadalmi, mint országos ügyekben jártasságot sajátithassanak el, s a netalán hiányos nevelést így folytonos magán képzés által utánpótolhassák.

III. SZAKASZ.

Az olvasó népkör hatásköre.

4.§.

Az olvasó népkör oda fog törekedni, hogy tagjai minél több, és jelesebb hírlapokat olvashassanak, továbbá hogy egy jól rendezett könyvtárral rendelkezhessék.

IV. SZAKASZ.

T a g s á g.

a/ Az olvasó népkör tagjai.

5.§.

Az olvasó népkör tagja lehet minden oly községi honpolgár, kit úgyszeretete, képzési és társalgási vágya mellett feddhetetlen erkölce is ajánl.

6. §.

Minden tag a társulatba lépési szándokát, nevének a kör által e célra kibocsájtott ivre, saját kezű feljegyzése által jelenti ki.

7. §.

Az egyleti tagok egy évre vállalnak kötelezettséget.

8. §.

Az egylet minden tagja a beírásnál 50 krt, s ezentul havonkinti részletfizetéssel / egyszer-egyszer 25 krt fizetvén/ évenkint 3 forintot fizet a társulat pénztárába.

9. §.

A befizetett összeg többé semmi esetben sem követelhető vissza.

b/ A tagok jogai.

10. §.

Az egylet minden tagjának joga van, a társulat által tartandó közgyűléseken részt venni, ott javaslatokat tenni, s a tisztviselők választásába szavazatával befolyjni.

11. §.

Joga van továbbá minden tagnak a közgyűléseken kívül is lépni fel indítvánnyal, vagy panaszt emelni, ha ennek helye van - az alább meghatározott módon.

c/ A tagok kötelességei.

12. §.

Minden tag tartozik alávetni magát az alapszabályoknak, melyet tisztelni minden tag saját férfias önérzete is parancsol.

13. §.

Az alapszabályokat azok folytonos szemmeltarthatása szempontjából, minden tag megszerezni köteles, erről azonban már belépésekor gondoskodik a társulat, átadván belépésével minden tagnak az alapszabály egy példányát.

V. SZAKASZ.

B e l k o r m á n y z a t.

14. §.

Az olvasó népkör köz- és választmányi ülések által kormányoztatik.

a/ Közgyűlés.

15. §.

A közgyűlés tartatik évenként egyszer, Január hó első vasárnapján.

16. §.

A közgyűlés tagjai közül mindenekelőtt a tisztviselők választatnak meg titkos szavazat útján, és pedig egy elnök, alelnök, pénz- és könyvtárnok, jegyző, és 12 választmányi tag.

17. §.

A választások a kör elnökének vezetése alatt történnek.

18. §.

Közgyűlés vizsgálja meg az előbbi év költségvetését, s itt alapítottatnak meg a jövő évi kiadások is.

19. §.

A közgyűlésen, mint legfőbb fórumon igazítottatnak el minden oly ügyek, melyek a választmányi gyűlések alább jelzett hatáskörén kívül esnek.

20. §.

A közgyűlés határozata egy évre kötelező erővel bir, ekkor ismét módosítható. A közgyűlés határozatképes lehet azonban csak akkor, ha a tagoknak legalább egyötöde benne résztvett. - Ellenkező esetben új közgyűlés hívandó egybe, mely aztán mindenesetre határozatképes.

21. §.

A közgyűlés ideje 10 nappal a tartás előtt a körben kifüggesztés által nyilvánosságra hozatik.

b/ Választmányi ülések.

22. §.

Választmányi gyűlés tartatik minden hónap utolsó va-

sárnapján, a választmány hatásköréhez tartozik az egyeslet minden néven nevezendő ügyének vezetése. - Az időközben felmerült kiadások elhatározása, hírlapok, könyvek megrendelésének eldöntése, s az alapszabály ellen vétők felett az ítélethozás.

23. §.

A választmányi ülések nyilvánosak, ha azonban a választmányi tagok fele kívánja, lehet zártkörű is.

IV. SZAKASZ.

Tisztviselői szerkezet.

a/ Elnök.

24. §.

Az elnök a társulat feje, ő képviseli az egyesletet minden körülmények között, - az elnök hívja össze ugy a köz-, mint a választmányi üléseket is, - ő jegyzi ellen a körirómányait, ő őrködik a kör ügyei jó rendben folyása felett, a gyűlésen az alapszabályok ellen vétőket rendre utasíthatja, sőt botrányos esetekben mind a köz-, mind a választmányi üléseket feloszlathatja. - Soha nem feledvén, hogy tetteiért felelős, - az elnök rendkívüliesetekben 5 forintig választmányi engedély nélkül is utalványozhat a kör pénztárából a társulat megnevezett szükségeire, mit utólagosan azonban tartozik a választmány elé terjeszteni.

b/ Alelnök.

25. §.

A 24-ik §.-ban jelzett teendőkből az elnököt betegsége, vagy más okok miatt az alelnök helyettesíti.

c/ Pénztárnok.

26. §.

A pénztárnok hiven és lelkiismeretesen kezeli a társulat pénzét, a tagdíjjakat beszedi, a késedelmezőket a választmány elé terjeszti. - Pénzt csak elnöki utalvány mellett adhat ki. - Számadásait nemcsak a köz-, de a választmányi gyűlés elébe is beterjeszti.

d/ Könyvtárnok.

27. §.

A könyvtárnok a társulat könyvei és hírlapjai felett őrködik, - azokat a tagoknak t é r i t v é n y mellett használatra kiadja, kezeléséről a választmányi és közgyűlésnek felelős.

e/ Jegyző.

28. §.

A jegyző tiszte mind a köz-, mind a választmányi ülések menetét hiven és pontosan feljegyezni, - a jegyzőkönyvet tisztán és rendben tartani.

f/ Választmányi tagok.

29. §.

Ugy a választmányi, mint a közgyűléseken a választmányi tagok tartoznak pontosan megjelenni, az elibök terjesztett tárgyban hiven és lelkiismeretesen itélni, a társulat ügyei iránt igaz érdeklődéssel viseltetni.

VII. SZAKASZ.

A k é p z é s m ó d j a.

30. §.

A társulat feladatához hiven, minél több és jelesebb lapoknak, nemkülönben könyveknek beszerzése útján segíteni elő a tagok képzését.

31. §.

Az olvasó népkör, egy lehetőleg diszes és nyilvános helyen kibérelt - tagjai számára helyiséget, melyet kellően bebutorozva, mint olvasótermet a tagok rendelkezésére bocsát. - Az olvasókörben a társulat minden hírlapja ki van téve közös használatra, s mind a lapokra, mind a butorozatra a háztulajdonos visel gondot, - kinél a helyiség béreltetett.

32. §.

Olvasási idő nyáron reggeli 6 órától esteli 9-ig, télen reggeli 8-tól esti 9 óráig.

33. §.

33. §.

Ha számosan gyűlnek össze a kör helyiségében, különösen vásár- és ünnepnapokon, egy értelmes, és érthetőleg olvasó tag, nagy fenn szóval olvassa a legjobb, és legjobb hirlapi cikkeket, hogy így az egy lapban írottakat többen is megismerhessék. Szokatlan kifejezéseknél, és tárgyfordulatoknál bár ki is kérhet a hallgatók közül felvilágosítást. Ezen felvilágosításnál már véleményeltérések, s nézetkülönbségek által felmerült vitáknak helye lehet a körben, mert ez által az eszmék tisztázódnak. - De ily viták alkalmával, különösen ha azok élesebb szint öltenek, mindenkor vitaelnök, s jegyző választandó, a későbbi zavarok kikerülése szempontjából. A jegyző a vita eredményét pontosan jegyezvén, azt a választmány elé tartozik terjeszteni, - a hol is ezen viták eredményeikkel, röviden a társulat jegyzőkönyvébe felvételnek.

VIII. SZAKASZ.

Olvasótermi szabályok.

34. §.

Lapot a kör helyiségéből elvinni semmi körülmények közt sem szabad.

35. §.

Kártyázni, s bárminemű más játéknemet gyakorolni a körben tilos.

36. §.

Kutyát a körbe vezetni nem szabad.

37. §.

A butorzat, hirlapok, és könyvek bemocskolása, vagy rongálása, a megtérítésen kívül, a körből kitiltással is büntetettik.

38. §.

Zajos lármát ütni még megbántásoknál sem szabad.

39. §.

Idegen csak tagok általi bevezetés útján léphet be a körbe.

40. §.

A szabályok áthágói felett a választmány határoz.

IX. SZAKASZ.

A p a n a s z k ö n y v.

41. §.

A kör helyiségében egy bekötött könyv tartatik, melybe minden tag bejegyezheti a kör helyiségében tapasztalt észrevételeit, vagy ebből folyólag rövidenni indítványát.

42. §.

A panaszkönyv minden választmányi ülésen tárgyalás alá vétetik.

43. §.

A panaszkönyvet berondítani, s abba nemvaló tárgyakat jegyezni tilos. Az ez ellen vétők kirekesztéssel is büntetethetnek.

X. SZAKASZ.

T i s z t e l e t b e l i t a g s á g.

44. §.

Oly hazafiak, kik irodalmi munkásságuk által vagy módon a haza jólléte, a népnevelés, az ipar, kereskedelem és gazdaság felvirágoztatására valamely maradandó munkásságuk által befolytak, a társulat megválaszthatja tiszteletbeli tisztviselőinek, vagy diszpolgárainak.

45. §.

A társulat tiszteletbeli tagjait bármikor is meghívhatja körébe, ezen meghívás azonban mindenkor közgyűlés által eszközözlendő.

XI. SZAKASZ.

R e n d k i v ü l i g y ü l é s e k.

46. §.

Az elnöknek rendkívüli esetekben sürgős és halasztást nem várható ügyek elintézésére jogában áll belátása szerint rendkívüli köz- vagy választmányi gyűléseket hívni össze.

47. §.

A rendkívüli gyűlések határozata jogerejű és érvényes.

XII. SZAKASZ.

Z á r a d é k.

48. §.

Ha az események hatalmas, bárminemű körülmények összehatása folytán a sors kérlelhetetlen intézkedése az "Olvasó népkör" feloszlását hozná magával, a társulat összes vagyona felé részben a helyi népnevelés előmozdítására - fele részben az országos népnevelési egyesület tulajdonává leend.

49. §.

Feloszlás előtt közgyűlés hívandó össze, mely közgyűlés belátása szerint intézkedend a továbbiak iránt, - de mindezekelőtt első sorban úgy, hogy a társulat a lehető legrövidebb idő alatt megkezdhesse működését.

Kelt Hold-Mező-Vásárhelyen, november 3-án 1869.

Szamecz András,
elnök.

Vig Sámuel,
jegyző.

- - - - -

713. szám.

R.

Látta a magyar királyi belügyminiszter Budán, 1870.
évi február hó 22-én.

Rajner Pál.

P.H.

H.-M.-Vásárhely, 1870. Nyomtatott Vodianer F.-nél.

A hódmezővásárhelyi népkönyvtárak könyvjegyzéke

I. csoport

GYŪJTEMÉNYES KIADÁSOK:

- 1-3 Históriák és nóták a magyar nép számára. 20-20 füzet.
 4-5 Jó könyvek. 10-10 füzet.
 6 Magyar ember könyvtára: Mindent a hazáért. - Koldus-
 vezető.
 7 " " " Komáromi fiu. - Letűnt századok.-
 Dévényi fazekas.
 8-10 Magyar mesemondó. 10-10 füzet.

REGÉNYEK:

- 11 Boros Mihály: András, a szolgálégény.
 12 Gaal Mózes: A három kenyeres pajtás.
 13 Gaal Mózes: A vasember.
 14 Jókai Mór: A serfőző. - A nyomorék naplója. - Fekete
 világ. - Debreczeni lunatikus.
 15 Jókai Mór: Az új földesúr.
 16 Jókai Mór: A kőszívű ember fiai
 17 Lőrinczy György: Hűség és szivek.

MESÉK, Beszélyek:

- 18 Arany László: Magyar népmesegyűjtemény.
 1920 Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. 2 kötetben.
 21 Jánosi Gábor: A kivándorlók.
 22 Jókai Mór: A kis Dekameron.
 23 Jókai Mór: Regék. - A legvitézesebb huszár.
 24 Mikszáth Kálmán: A németke és egyéb elbeszélések.

KÖLTEMÉNYEK:

- 25 Arany János: Toldi. - Toldi estéje. - Első lopás.- Jó-
 ka ördöge. - Szt. László füve.
 26 Benedek Elek: A magyar népköltés gyöngyei. I. kötet. 1.
 fele.
 27 Petőfi Sándor: Családi versei. - János vitéz.

TÖRTÉNELMI KÖNYVEK:

- 28 Gaal Mózes: Hun-magyar mondák.
 29 Történeti könyvtár: Hun utódok. - Árpád.
 30 " " : Árpád utódai. - Szent-István.
 31 " " : Szent-László. - A tatárjárás.

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVEK:

- 32 Bernát István: Segíts magadon. - Balázs Iván: Szövetkezesi utmutató.
 33 Hankó Vilmos: Házi kincstár.
 34 Nagy Sándor: Ne bántsát az állatot.
 35 Szivós Béla: Utazások Grönlandon. - Ujabb utazások az északi sarkon.
 36-37 Urania népies kiadványai 2. kötetben.

Gazdasági könyvek

- 38 Erdélyi gazd. egyesület kiadv. :
 Csikónevelés. - A fejős tehénről. - Borjúk felnevelése.
 Sertéshizlalás. - Házi állatok takarmányozása.
 Jakab: Utmutató a házi állatok egészségének gondozására.
 39 A trágyáról. - Szántás-vetés. - Vetőmagvak eltartása.
 Gyomok kártékonyága. - Gabonafélék betegségei.
 40 Erdélyi gazd. egyesület kiadv. :
 Legjobb takarmányfűvek. - Talajjavítás. - Öntözés.
 - Kosárfűz termelése. - Kaszálók ápolása. - A nemes fűz /M.k./
 41 Falusi könyvtár: A sertés nevelése. - A juhtenyésztés.
 42 " " A szarvasmarha tenyésztése.
 43 " " Méhészet. - Szederfatenyésztés.
 44 " " A kis konyhakertész. - Ügyes Mari.
 45 " " A seprőczirok. - Komlótermelés.
 46 Hreblay Emil: Tyuktenyésztés.
 47 Kaszás Péter: A gazdaember tükre.
 48 Kubinyi L. : Kisbirtokosok tanácsadója.
 49 Szecsey: Mezőgazdasági növénytermelés.
 50 Rác: Homoki szőlőmivelés. /M.k./-Molnár: Szőlőmivelési káté.

II. csoport

GYŰJTEMÉNYES KIADÁSOK:

- 1-3 Históriák és nóták a magyar nép számára. 20-20 füzet.
 4-5 Jó könyvek. 10-10 füzet.
 6 Kis könyvtár: Hany Istók. - Azok a jó rárótiak. - Dinka-Darinka. - Szibériai képek.
 7 Magyar ember könyvtára: A mesemondó. - A király palástja.
 8 Magyar ember könyvtára: Kuruzok csillaga. - Koncz Márton.
 9-10 Magyar mesemondó. 10-10 füzet.

REGÉNYEK:

- 11-13 Baksay Sándor Gyalogösvény. 3 kötet.
 14 Boros Mihály: András, a gazda.
 15 Gaal Mózes: Kenyér és becsület.
 16 " " : Virág Palkó.
 17 Jókai Mór: A janicsárok végnapjai.
 18 Rákosi Viktor: Elnémult harangok.

MESÉK, BESZÉLYEK:

- 19-20 Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. 2 kötetben.
 21 Bodnár Gáspár: A mi népünk.
 22 Jókai Mór: A magyar nép élceze.
 23 Jókai Mór: Népvilág.
 24 Mikszáth Kálmán: A jó palóczok.

KÖLTEMÉNYEK:

- 25 Benedek Elek: A magyar népköltés gyöngyei. I. kötet. 2. fele.
 26 Arany János: Murányvár ostroma. - Válogatott balladái.

TÖRTÉNELMI KÖNYVEK:

- 27 Gaal Mózes: A magyar nők.
 28-29 Jókai Mór: Csataképek. Két kötet.
 30 Történelmi könyvtár: Nagy Lajos. - Az Anjouk kora.
 31 " " : Hunyadi János. - Hunyadi Mátyás.
 32 " " : Rákócziné. - Lórántfy Zsuzsanna.
 33 " " : Gróf Benyovszkiy. - Rontó Pál.

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVEK:

- 34-35 Hankó Vilmos: A nagy világból. 2 kötet.
 36 Macé: Egy falat kenyér történetét.
 37 Nagy Sándor: Ügyes-bajos ember könyve.
 38 Mathews: Hogyan boldogulunk.

Gazdasági könyvek

- 39 Erdélyi gazd. egyesület kiadv.: Baromfitenyésztés.- Hal-
 tenyésztés. - Házi állatok egészsége. - Ragadós
 betegségek. -
 Állati szülészet.
 Andrássovich: A házi nyul tenyésztés.
- 40 Kukoricamivelés. - Vörös lóher. - Nyers takarmányok.
 - Csalamádé termesztése. - Magyar olajnövények.-
 Grasseli N.: Dohánytermelés. - Konyhakerti magvak.
- 41 Falusi könyvtár: Gyógynövények. - Kereskedelmi növények.
 42 " " : Bogyós gyümölcsök. - Dinnyetermelés.
 43 Monostori: A sertéstenyésztés alapelvei.
 44 Nagy Sándor: A gazda és a gazdasági cseléd.
 45 Németh J.: Konyhakerti növénytermesztés.
 46 Péter Béla: Vadon termő gyógynövények.
 47 Rodiczky: Gazdasági tanácsadó.
 48 Rombay: Gazdák tanácsadó könyve.
 49 Tormay Béla: Nádudvari uram vasárnapi beszélgetései.
 50 Ostváth. Egészségi tanácsadó. / Min.kiadv./

